

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVIII (2020).
Книжка / Issue 1

**ЧИЙФДЪМЪТ КАТО ФЕНОМЕН.
III. 1. ЧИЙФДЪМЪТ И ВОЖДЕСКАТА ИНСТИТУЦИЯ
В ПОТЕСТАРНО-ПОЛИТИЧЕСКАТА МУ СИСТЕМА:
„КЛАСАТА НА ВОЖДОВЕТЕ“,
ДВОИЧНАТА ВОЖДЕСКА ИНСТИТУЦИЯ, ВЪРХОВНИЯТ ВОЖД**

Стефан ЙОРДАНОВ*

**CHIEFDOM AS A PHENOMENON.
III. 1. CHIEFDOM AND THE CHIEFTAIN INSTITUTION
IN ITS POTESTARY POLITICAL SYSTEM: THE “CLASS OF THE
CHIEFS”, THE DUAL CHIEFTAIN INSTITUTION,
THE PARAMOUNT CHIEF**

Stefan YORDANOV

Abstract: *The main problem, discussed in the article, is the place the chief takes in the potestary-political system of the so-called chieftain and the so-called early state. The starting point is the conception that the chieftain institution is a polyvariant phenomenon. The data of the cross-cultural analysis of the problem concerning the chieftain institution of the late tribal epoch, the epochs of politogenesis and of the early state, respectively, outline comparatively distinctly several categories of chiefs: firstly, the sacralized institution of the chiefs of the separate segments of the clans, delocalized in communities, i. e. the leaders of the separate structural sections of these tribal organization, still consisting of clans, organized on the principle of the classification kinship; secondly, the chiefs who were connected with the leadership in the primary age-set system, and thirdly, the category of chiefs, designated with the ethnological term bigman. It was on the basis of these three categories of chiefs on which the chieftain institutions of the epoch of politogenesis are formed, building the supreme sections of the potestary political system of the so-called chieftain: the category of the hereditary sacralized chief-(priest), the category of the military chiefs (which is their most general qualification), and the category of the so-called bigmen. It is the figures of these three categories of chiefs that stand out strongly in the potestary political system of the epoch of the politogenesis and determine their definition as chieftain. Undoubtedly, the good knowledge of the chieftain institution with its categories will be of great help to the study of genesis of the monocratic institution. In the current research the attention is focused on a limited number of questions – the “class of the chiefs”, the supreme chieftain colleges and the binary chieftain institution, the paramount chief.*

Keywords: *chieftain; early state; politogenesis; potestary political system; “class of the chiefs”; sacralized chief-(priest); military chief; bigman; supreme chieftain colleges; binary chieftain institution; paramount chief.*

* **Стефан Йорданов** – доктор по история, доцент; ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България;
@: st_iordanov@yahoo.com

Понятието чийфдъм се формира с цел да обозначи относително прецизно и адекватно специфичната потестарно-политическа система (по-нататък: ППС) в някои традиционни, главно извъневропейски общества, отпразвили се вече по магистралния път на политогенезиса. Понятието чийфдъм първоначално беше използвано главно по отношение на потестарно-политическата действителност на доколониална Северна Америка, респ. и други традиционни извъневропейски родово-племенни общества, но относително скоро след формулирането му то напуска границите на Новия свят и респ. на традиционните общества и започва да навлиза в теоретико-понятийната система, използвана за изучаването на общества от Стария свят¹. Посредством крос-културната и крос-темпорална сравнително-историческа методика процесите на политогенезис в дописмената епоха и в епохата на писаната история от Стария свят все по-често се категоризират с помощта на това понятие. В допълнение към примерите за употребата на понятието чийфдъм, приведени в беглата справка от първата част на настоящото изложение, тук ще предложа един относително пълен списък на такива случаи на използване на понятието чийфдъм по отношение на общества от европейската и блискоизточната древност – доста често механично и неточно, без достатъчна яснота за същността на обозначавания с него тип общество и тип ППС.

I. От чийфдъма към ранната държава и от родовия вожд до монархичния владетел

I.1.1. На първо място, както беше вече указано в първата част на това проучване [Йорданов, С. 2016, с. 26, и указаните там Donlan, W. 1985, p. 305; Ferguson, Y. 1991], дори и класическият пример в концепцията за т.нар. военна демокрация – Омирова Гърция, след появата на понятието чийфдъм също е категоризирана като съставена от little chiefdoms [срв. още: Hunter, V. 1981, p. 151, с лит.]. Но посредством понятието чийфдъм бива категоризирана още типологията на държавообразователните процеси в крито-микенската епоха². Понятието е въведено и в анализа на ранната история на антична Италия и по-конкретно на древен Рим.

I.1.2. Използването на понятието беше разпространено и към епохата на политогенезис в древния Изток. Анализът на тази епоха в древния Египет също категоризира ранния етап в развитието им като време на формиране първоначално на ранни, а по-късно на развити чийфдъми, особено в периода Накада и съответстващите му периоди Merimde (= Nakada I) и Maadi (=Nakada II) от района на Делтата, още от началото на IV хил.пр.н.е.³ Политогенезисът в съседна Нубия, страната Куш или Кош на египетските извори, и близките страни, например както е засвидетелстван от археологическата култура Керма – също се представя като протичащ в потестарно-политически социални организми, категоризирани именно като чийфдъми [вж. напр.: Smith, S. T. 1998, pp. 259, 265 и др.; Török, L. 2009, p. 533, с лит.]. Същото е валидно и за анализа на процесите на политогенезис в древна Месопотамия [вж. напр.: Wright, H. T. 2006,

¹ Освен в предшестващите части на това проучване [вж. Йорданов, С. 2016, с. 15–46, и Йорданов, С. 2017, с. 255–296], върху същността на това понятие, с относително обхванат историографски преглед, съм се спрял и в: Йорданов, С. 2009, с. 100–104 (изложението в параграфи IV.2.4. и IV.2.4.1. до IV.2.4.8.).

² Ако илюстрираме с изследванията в континентална Гърция, то според С. Bachhuber [2003, p. 10; подч. мое, Ст.Й.]: *The Early Mycenaean period (LH I–II) is characterized by a proliferation of emergent and rival chiefdoms across the Greek mainland. The burial practices of the Helladic chiefdoms, specifically within the tholoi of Messenia and the shaft graves of Mycenae, reveal the social and political fabric of the chiefdom polities, and importantly, suggest contact with foreign entities. // The tholoi of the Messenian chiefdoms were constructed as conspicuous monuments of elite display. The great expenditures of time and resources towards their construction, as well as the high intrinsic or cultural value of their grave goods, simultaneously legitimized the lineage of the ruling chief, while attempting to awe or humble his rivals.*³⁹ *The shaft graves of Mycenae quite surpass the tholoi of Messenia in wealth of grave goods, though the architecture is less assuming than their Messenian counterparts.* Срв. още: Wright, J. C. 1995, pp. 63–82.

³ Вж. сред обилната литература напр. Hoffman, M. A. 1988; Guksch, C. E. 1991; Campagno, M. 2000, pp. 143–144; Campagno, M. 2001, pp. 13–31; Andelkovic, B. 2004; и редица други. На български език вж. моето обзорно проучване: Йорданов, С. 2009 а.

рубликата “Sumero-Akkadian Polities of Greater Mesopotamia”, pp. 13–16, с лит.]. Понятието чийфдъм е използвано и при анализа на раждането на държавността в Предноазиатското Средиземноморие [вж. напр.: **Holl, A. F. C.** 1988; **Finkelstein, I.** 1999; **Master, D. M.** 2001, и др.].

I.2.1. Една такава засилена употреба на понятието по отношение на обществата от Стария свят ни изправя пред необходимостта да се запитаме доколко във всички тях това понятие не замества активно използвания в историографията на бившите социалистически страни термин военна демокрация (по-нататък – ВД). Още повече, че притесненията по повод термина „военна демокрация“, че представлява несполучливо назоваване на феномена⁴, се срещат и по отношение на термина чийфдъм. *Не слишком удачен и сам термин – как прямое заимствование из английского, так и тяжело-весная калька с него* [**Маретина, С. А.** 1995, с. 79].

Този несполучлив характер на терминологичното обозначавање на чийфдъма се дължи според мен на **несполучливото досегашно изясняване на облика на неговия денотат – вожда, което превръща проблем за наличието в тази етнополитическа структура на значителната по правомощия власт на вожда** в основен проблем в концепцията за т.нар. чийфдъм. По принцип почти основен постулат в тезата за т.нар. чийфдъм е представянето му като властова обществена структура, в която най-висшестоящата по ранг личност бил нейният политически и социален лидер – вождът [**Kirchoff, P.** 1955; **Service, E. R.** 1962, p. 155; **Steponaitis, V. P.** 1978]. Приема се, че вождовете в т.нар. чийфдъми били постоянни лидери, които придобивали своя статус и политическа власт по рождение и въпреки че се опирали на съветници и благоразумно полагали усилия да държат по-голямата част от обикновения народ (populace) на тяхна страна, тяхната власт да вземат управленски решения била в повечето случаи упражнявана индивидуално [**Service, E. R.** 1962, p. 149–150, 155–156; срв. **Steponaitis, V. P.** 1978]. Формулира се функционирането на длъжността на един върховен вожд (paramount chief), който много често е представян с характеристиките на един сакрализиран вожд-жрец, съсредоточаващ значителна и респ. върховната власт в свои ръце. Съсредоточаването на вниманието във фигурата на вожда и респ. на възходящия в генетичен план към него владетел често води до занижено внимание към останалите властови институции, което е методически неточно [срв. напр. **Куббель, Л. Е.** 1988, с. 110], тъй като все пак в потестарно-политическите структури, окъчествявани като чийфдъми, т.нар. народно събрание заема своето място в системата на управление.

В една по-схематизирана представа трансформацията на родово-племенната ППС в държавна се обрисова като развитие от родово-племенната управленска триада, съставена от върховен вожд, съвет на старейшините и народно събрание към монархична управленска система със суверенен владетел начело. **Процесът по този начин е описан не просто недостатъчно пълно, а до голяма степен изкривено.** Дори ако такава историографска представа изхожда от Омировия епос с неговия всевластен вожд Агамемнон, то и тогава тя няма фактологическа база, тъй като в обществата на Омирова Гърция управленската система е съвсем различна, и що се отнася до фигурата на вожда, там изпъква не един, а най-често двама или много вождове, чиито правомощия не са суверенни.

Ето защо в началото и края на предшестваща втора част на настоящата студия [**Йорданов, С.** 2017] поставих изрично въпроса за релацията „вожд – чийфдъм“. Понятието чийфдъм е назовано с термин, произведен от думата chief – „вожд“, следователно следва да бъдат подчертани две неща. Първо, че ако понятието чийфдъм „бъде използвано без уговорки за обозначавање на преходната епоха, [то] вложеният в него акцент върху персоналната магистратура на вожда припокрива останалите елементи от неговата ППС. И не само това – реално скрива мястото на всеки от управленските органи от тази ППС, и оставя неяснота за неговия структурно-функционален модел“ [**Йорданов, С.** 2017, с. 256]. И второ, че при изясняването на потестарно-политическата система на т.нар. чийфдъм и респ. на т.нар. ранна държава следва да се отчита обстоятелството, че вождове има и в родово-племенната епоха, и в епохата на политогенезис, но с различна социална тежест – нещо, което в проучванията, използващи това понятие, невинаги реално се взема предвид [**Йорданов, С.** 2017, с. 284–285].

⁴ Понятието „военна демокрация“ било несполучливо словосъчетание, указващо негови характеристики по начин, недаващ яснота за обозначеното с него понятие. Вж. за това възражение срещу понятието: **Йорданов, С.** 2017 а, с. 47–48, с лит.

I.2.2. В т.нар. чийфдъм не би могло да се говори за вожд въобще, но това често се прави в литературата.

Историографски погледнато, проблемът вече е установен като такъв и относително ясно формулиран в литературата. Нееднократно е обръщано внимание, включително във връзка с анализа на понятието чийфдъм, че терминът вожд бива използван да обозначи **най-различен тип лидери, с нееднакъв обем на обществено влияние, функции и правомощия, с нееднаква степен на институционализация и с нееднакъв институционален ранг** [Токарев, С. А. 1929, с. 21; Gluckman, M. 1968, p. 146–150; Шнирелман, В. А. 1985, с. 68–69; Белков, П. Л. 1995]. В. А. Шнирелман посочва в това отношение, основавайки се на наблюденията на С. А. Токарьов, датиращи още от 20-те година на XX век, че терминологията на лидерството, йерархията на властовите длъжности и на ръководството е слабо разработена, че терминът „вожд“ се отличава с разводненост, обозначавайки лидери, различни по степен на влияние, статус и функции. В. А. Шнирелман изразява надежда, че усъвършенстването на терминологично-понятийния апарат, описващ съвкупността от вождески институции, се подпомага силно от проучването на мястото в меланезийското океанийско общество на т.нар. бигмен. Становището му в случая, съгласно което *в большинстве меланезийских обществ лидерство еще не превратилось в формальный институт и достигалось путем исключительно личной активности, тогда как в Полинезии и наиболее развитых районах Меланезии оно было институционализировано и часто являлось наследственной прерогативой*, което било *наиболее существенное качественное различие первобытных социально-потестарных систем, и [...] может быть положено в основу более дифференцированной терминологии* [Шнирелман, В. А. 1985, с. 68–69], търпи по-нататъшен анализ. Но, така или иначе, изключително важно е, че се търси една вътрешна диференциация на вождеските институции, в това число и историко-стадиална такава.

I.2.3. В трудовете по потестарно-политическа етнология (по-нататък: ППЕ) липсва достатъчно задълбочена теоретична разработеност на понятието „вожд“. Ситуацията в това отношение може да се илюстрира с пълната неяснота в описанието на вождеската институция в една вече отдавнашна обзорно-теоретическа статия на Р. Лоуи, в която неясното разделение на вождовете на *titular chiefs* и *strong chiefs* обединява родово-племенните вождове и владетелите на ранните държави и с нищо не изяснява картината, описана с калейдоскопична еkleктика [вж. Lowie, R. H. 1948 [1967], pp. 63–87].

Опитите за дефиниране на понятието „вожд“, правени при анализа на чийфдъма, са според мене неточни, противоречиви и недостатъчно обяснителни. Това е в сила и по отношение на определението за вожд, което дава Хенри Класен, един от вече „класическите“ автори, посветили изследванията си върху изясняването на чийфдъма като феномен. Това определение⁵ съдържа редица противоречия; най-малкото, то оставя извън категорията „вождове“ онези вождове, които не са наследствени, т.е. техният статус на вождове не е гарантиран за техните деца.

Не съм напълно уверен и че категоризирането на властта на вожда в чийфдъма като „консенсусна“ [Kradin, N. N. 2002, p. 372] е достатъчно пълно, а донякъде и достатъчно адекватно нейно типологизиране. Вождовете от формулираните два историко-стадиални варианта на чийфдъма – ранния чийфдъм и сложния чийфдъм – са с различни параметри, включително и по отношение на изявяваната към тях от обществото „консенсусност“.

Част от противоречията, произтичащи от незадоволителното дефиниране на фигурата на вожда в концепцията за чийфдъма, се опитва да избегне Elsa M. Redmond, въвеждайки термина **chieftaincy**, за да отрази феномена на *short-term leadership* на особено способни и харизматични хора, в контекста на *essentially autonomous villages*. **A chieftain бил подобен на меланезийския бигмен, но без “letter’s geographical and cultural connotations”**. Chieftains

⁵ Определението гласи: *Chiefs are hereditary socio-political leaders occupying political offices, having the alleged capacity to influence positively fertility, the possibility to amass goods and food with which to support the chiefly hierarchy, and erect great works, and the power to eventually fight wars of defense or conquest* [Claessen, H. J. M. 2014, p. 7].

упражнявали известен контрол върху привържениците си, обсегът и продължителността на тяхната власт били детерминирани от стечение на различни обстоятелства, така че тяхната репутация и влияние да се разпрострат върху съседните селища. Следователно едно chieftaincy било общество с оформени водачи, но тяхното влияние било краткотрайно, ограничено и се влияело от различни обстоятелства. В противоположност chiefdoms били kin-based societies със социална йерархия, водени от постоянни вождове, които наследявали своите властови позиции над населението на много селища. Chieftaincies идвали и си отивали, само някои от тях се развивали във full-blown chiefdoms [цит. по: **Milner, G. R.** 2000, p. 505].

В анализа на ППС на чийфдъма вниманието се насочва към фигурата на един върховен вожд, без да се държи сметка, че такъв вожд в повечето от обществата, определяни като чийфдъми, липсва, или поне – **липсва като фигура с разпоредителни правомощия**.

Именно затова **С. А. Маретина** [1995, с. 80–81, 103] определя чийфдъма като **понятие, обозначаващо „класическото племе“**, взето в неговия социално-политически аспект, тъй като редица племенни общности (тя се базира върху анализа на племенната общност **нага** в Индия) не познават широко овластен вожд от типа, какъвто описва в класическото си определение понятието чийфдъм.

Цитираното по-горе обяснение на Elsa M. Redmond, което формулира чийфдъмите като kin-based societies със социална йерархия, водени от постоянни вождове, които наследявали своите властови позиции над населението на много селища, съдържа представата за вожд, който упражнява ефективна власт⁶. Но то оставя неяснота за вида на тази власт – разпоредителна, контролна или изпълнителна, както и за мястото ѝ в съответния структурно-функционален модел на съответната ППС.

Освен това завишеното внимание към фигурата на вожд, присъстващо още при раждането на понятието чийфдъм, поражда още една историографска свръхинтерпретация, ако това е точната ѝ категоризация. Както отбелязва Л. С. Василев, най-ревностният поддръжник на тезата за т.нар. чийфдъм – Е. Сървис, е ученик на американския антрополог Дж. Стюард, включително и в това отношение [**Василев Л. С.** 1980, с. 182–183, бел. 31]. Но следва да се има предвид, че методиката, въз основа на която Дж. Стюард извежда тази схема, е в някои отношения преднамерена и следователно порочна. Дж. Стюард изхожда от фактически материал за северноамериканските индианци от техния резервационен период, когато американската администрация превръща племенните вождове в единствено упълномощени и всецяло овластени

⁶ Класен именно така и представя нещата, отбелязвайки: *Thus, it does not seem too far fetched to assume that a chiefdom is ruled by a chief, and a chief rules a chiefdom*. Веднага след това обаче той отбелязва следното противоречие: *Among the Northwest Coast Indians of the USA and Canada there are found a number of local communities of which Drucker states that ‘The basic and only political unit in Native Northwest Coast culture was the local group’. In each of these local communities a number of chiefs were found. Those chiefs were hereditary socio-political leaders and thus fall under the definition of ‘chief’ developed above. Between the chiefs in a village, but also between the villages, strong feelings of competition existed. Blackman in forms us that among the Haida several lineages, each with its own hereditary chief, lived in the same village. Clearly these multi-chief local groups cannot be classified as chiefdoms. Carneiro states with regard to the Kwakiutl that the many chiefs were ranked according to their ceremonial status, and that no one chief, not even that of the highest ranking village, could give orders to the residents of any other village than his own. He concludes rightly that ‘For all their cultural elaboration, then, the tribes of the Northwest Coast never attained the level of chiefdoms’* [**Claessen, H. J. M.** 2014, p. 8–9, с цитираната литература]. Без да влизам в анализ на така описаната ППС у *хайда* и *квакиютл* от Северозападното крайбрежие на Северна Америка, която изтъква ситуация на много на брой вождове, да отбележим, че ако за Р. Карнейро тя не може да бъде категоризирана като ППС на т.нар. чийфдъми, то за други автори тя е именно такава. Вж. историографската справка у мене: **Йорданов, С.** 2009, с. 165–166. Добре личи обаче с какво се сблъсква подобен аналитичен подход – съществуват много вождове, но с власт в рамките на структурните подразделения на тези племенни общности, но щом няма един-единствен вожд за цялостните етнополитически структури, то те не са чийфдъми. Бих възразил – след като вождовете в тези общества имат много значима роля, то те от такъв ракурс са чийфдъми.

представители на техните родово-племенни колективи⁷. Племето на колониална и съвременна Африка може действително да се окачестви като „политически организирано подразделение в състава на голяма етническа или политическа общност“, начело на която стои вожд, както го определя **L. Mair** [1967, p. 12; цит. по: **П'Битек, О.** 1979, с. 30]. Но това е валидно за една късна епоха, когато то действително се е превърнало единствено в етнополитическа категория, преставайки да бъде етносоциален организъм на класификационни родственици. В такава структура овластеният вожд е продукт от специфично развитие както на променящото се посттрибалистично общество, така и на колониалната администрация, впрегнала в управленски труд заварени традиционни властови институции (нещо, върху което изрично следва да се обръща внимание, когато се дефинира понятието чийфдъм).

Също така показателно е, че когато се говори просто за племенни структури, без вниманието да е центрирано върху тяхната ППС, бива употребяван терминът *chiefdoms* (т.е. просто общество, в което е налице вождеската институция), докато под понятието *paramount chiefdoms* явно се разбира йерархична структура с отчетливо доловима фигура на върховен вожд [вж. напр. **King, A.** 1999, *pass.*]. Терминологичната противоречивост, израз на непълна теоретико-понятийна прецизираност, явно се дължи на преднамерения подход към материала; към него се подхожда с готова матрица, която, наложена върху фактологическия материал, фиксира чийфдъми навсякъде, където се фиксира фигурата на вожда. Вождове обаче има и в родово-племенната епоха, и в епохата на политогенезис, но с различна социална тежест; бърка се, следователно, родово и видово понятие. Нещо повече, чийфдъми се фиксират и там, където те представляват на практика праисторически чийфдъми, независимо доколко етноархеологическата методика обосновава подобна аналитична категоризация; ето защо несигурността на такава понятийна категоризация води в част от литературата до уточняване чрез алтернативното твърде общо понятие *polity*, вследствие от което се получава замяна с алтернативно понятие, изглеждащо по такъв начин като почти адекватно по съдържание. Иначе казано, едно понятие, недостатъчно прецизирано, но все пак с достатъчно отчетливо съдържание, се изяснява чрез твърде общата категоризация като някаква властова „общност“, без да е напълно ясно дали зад терминологичното обозначение на тази общност прозира Аристотеловото понятие *полития*⁸. Вождът по наличния археологически материал може и да не прозира отчетливо като властова фигура, но **общността непременно получава като понятийен маркер назоваването ѝ като чийфдъм.**

1.2.4. С оглед на така очертаващото се важно място на въпроса за властта на вожда и респ. вождовете, явно необходимо е очертаването на реалните параметри на тази власт в преходните общества и в ранната държава (*early state*). Важно е в случая да се очертае каква е действителната власт на вожда в даден чийфдъм и върху какви механизми и социална база се е опирала тя. Второ, кога вождът измества колективните органи на властта от суверенната им власт, за да бъде поета тя от него. Защото вождовете са властнически фигури още в родово-племенната епоха, но са институции с изпълнителна власт, подчинена на суверенното народно събрание. Дори и да е точно представена в литературата, една подобна ситуация, в която вождът и респ. вождовете са със суверенни правомощия, е резултат от сравнително дълга еволюция. В началния етап на тази еволюция стои феноменът на лидерството, исторически много ранен, още от епохата преди неолитната революция, като обаче, както се отбелязва в литературата, в тази епоха то е основано върху личностния авторитет и в по-голямата си част не е свързано с властта [**Wason, P. K.** 1985, p. 121–122]. По принцип, в изследванията по потестарно-поли-

⁷ Вж. за подхода на Стюард напр.: **Аверкиева, Ю. П.** 1979, с. 229. Срещу подобен подход спрямо оценката на ролята на властта на вождовете у племената на индианците от Северозападното крайбрежие на Северна Америка възразяват Брюс Милър и Даниъл Боксбъргър [**Miller, B. G., and Boxberger, D. L.** 1994; **Boxberger, D. L., and Miller, B. G.** 1997]. За засилването на властта на вождовете у тези племена през колониалната епоха вж. също и **Хазанов, А. М.** 1979, с. 134, с лит. Срв. и хубаво описание на системата на управление на *тлинкитите* и мястото на вожда в нея у **Tollefson, K. D.** 1995, p. 53–73.

⁸ Срв. напр. употребата на чийфдъм и *polity* като понятия, в достатъчна степен адекватно заменими, по отношение на праисторическите чийфдъми в Северозападна Флорида, у **White, N. M.; Knetsch, J., and Jones, B. C.** 1999, p. 144, и др.

тическа етнология е обръщано внимание и върху факта, че двете понятия – понятията лидер и вожд – следва да бъдат отграничавани. Приема се, че лидерът или предводителят е лице с ръководни неформални постове, до които той достига благодарение на личните си качества и успехи. Докато понятието вожд обозначава лидер, който изпълнява една фиксирана по силата на своего рода обществен договор (т.е. институционализирана) длъжност [Шнирельман, В. А. 1985, с. 69]. Според Л. Е. Кубел (един от начинателите на потестарно-политическата етнология в руската историография), процесът на постепенно превръщане на лидера във вожд съставлява и процеса на институционализация на властта [Куббель, Л. Е. 1988, с. 98–99]. Лидерът с институционализиран статус от т.нар. чийфдъм и обемът на неговите властови правомощия е явление, което, следователно, се нуждае от историко-генетичен и типологичен анализ.

И разбира се, третото питане във връзка с този проблем се заключава в това кога властта на вожда, респ. вождовете, е започнала да поддържа реда в едно вече социално диференцирано общество.

Явна е необходимостта от една по-точна картина, която да очертае по-пълно мястото на тези категории вождове в потестарната система на преходните и раннодържавните общества, включително с оглед на такива въпроси като съотношението помежду им, структурно-функционалната им характеристика и, разбира се, въпросите за историческия им развой, в рамките на които те вероятно са имали различен облик и различно структурно-функционално ситуиране помежду си и спрямо останалите властови институции. Именно такава картина ще осветли по-пълно генетичната връзка между вождеската институция съответно в преходната и епохата на т.нар. ранна държава с техните типологични и конкретно-исторически варианти. Такава картина може да дойде само след прецизен задълбочен анализ. Ще се опитам да предложа такъв, но нека предварително да обявя неуспеха си в тази трудна задача. Тръгвайки с такъв самокритичен апломб в изследователското си начинание, все пак да изясня защо се реших да подхвамна писането на този текст. Пълна, системна и добре верифицирана картина по така очертаната тематика не съм в състояние да предложа, но искам да споделя някои от натрупаните вече наблюдения, които според мене чертаят възможни насоки на анализа и отделни частични решения. Освен това, повече или по-малко пълно, но върху редица от тези въпроси съм се спирал, и тук стремежът ми е да осъществя едно предварително обобщение на опита си за анализ на тази така обширна проблематика.

II. Вождът в структурно-функционалния модел на властовата система на т.нар. чийфдъм. Трансформация на институцията в преходната и раннокласовата епоха

II. 1. Вождът в обществата, категоризирани като чийфдъм

II.1.1. В изясняването на така очертаната проблематика сме изправени пред две основни трудности: Първо, в трудовете по потестарно-политическа етнология липсва достатъчно задълбочена нейна теоретична разработеност, и, както стана дума по-горе, неяснотата се разпростира и по отношение на вождеската институция и мястото ѝ в структурно-функционалния модел на властовите институции на чийфдъма. Второ, не по-различно е положението с изворовата база, чийто най-стар пласт, състоящ се не от системни етнографски описания, а от известията на европейците от колониалната епоха, търсеци властови институции от команден, монархичен вид почти по европейски образец⁹, също не представлява добро изходно градиво за историческия анализ.

⁹ Вж. в това отношение например: Cook, P. 2013, pp. 1–32, non vidi. В резюмето на своята публикация Питър Кук пише: *Dès le moment où Colomb a parlé de rois chez les « Indiens » en 1493, les explorateurs européens se sont imaginé les chefs autochtones comme des rois [...] [Ils] ont donné vie à l'existence de monarques autochtones dans toutes les Amériques, de l'Arctique au Brésil, de la Nouvelle-Angleterre à la Californie. Les recueils populaires de récits de voyage n'ont fait qu'incruster le trope dans l'imaginaire européen. [...] les sources anglaises continuent à faire référence à la royauté en ce sens jusqu'au XIXe siècle.*

Що се отнася до състоянието на изворовата база за проблема, то, ако първите колонизатори и крайните поддръжници на концепцията за чийфдъма виждат във вождовете царе, то още преди конституирането на ППС като дисциплина Джон Лок съобразява, че те не са такива; той пише:

Така ние виждаме, че в Америка, която все още служи като пример за това какви са били през първите векове Азия и Европа, когато населението е било твърде недостатъчно за образуване на държави и липсата на хора и пари не е изкушавала хората да увеличават поземлените си владения или да спорят един с друг в стремежа си да се разширяват, индианските царе не са нищо повече от военни пълководци; и макар че по време на война заповедите безпрекословно са се изпълнявали, то у дома и в мирно време те са упражнявали твърде слабо господарство и са имали твърде ограничен суверенитет. Правото на решения относно мира и войната се е притежавало или от народа, или от някакъв съвет, макар че войната сама по себе си не позволява наличието на много ръководители и командването естествено преминава в едноличен царски авторитет.¹⁰

Друг е въпросът, че столетия след Джон Лок в съчиненията на някои етнологични и историци могат да се открият констатации, ненадхвърлящи наблюдението на английския философ и на практика недоразвиващи го.

II.1.2. Затруднението, в което изпадат и Класен, и Карнейро при дефинирането на ролята на вожд в ППС на чийфдъма, е по-скоро затруднението на историографски неправилния подход, който все още не преодолява синдрома на търсенето на монократични функционери – крале и всякакъв друг сорт монарси – в изворите от ранната колониална епоха. Че чийфдъмът е командван от вожд – това е здраво вкоренена представа в изследванията, но непонятно е откъде идва тази презумпция, при условие че всички исторически примери за чийфдъм представляват ППС от демократичен тип или в най-„лошия“ случай – олигархичен тип, и в двата случая – в Аристотеловия смисъл, а не в изкривеното разбиране за олигархията като „власт на богатите“ и дори за демокрацията като „власт на народа“. Къде в един от базисните примери за чийфдъм – уж социално-класово диференцирания етнополитически организъм на *натчезите* – остава командната роля на „владетеля-вожд“, когато той не е в състояние да издаде безпрекословна заповед, т.е. не разполага с разпоредителни правомощия, и неговата племенна общност като цяло се обявява против неговата воля? Въстание? Тогава всички северноамерикански общности са в едно перманентно „въстание“ срещу европейската идея за монархична власт; примерите действително са много, част от тях вече съм привел [Йорданов, С. 2009, с. 72–73; Йорданов, С. 2017 а, с. 160, 162, 169–170]. Просто вождът в т.нар. чийфдъм е институция, различна от постулираната в концепцията за чийфдъма; концепция, която, съсредоточена във фигурата на вожд и то във фигурата на върховния вожд, заобикаля данните за цялостния структурно-функционален модел на неговата ППС. Погрешен подход, незачитащ хубавия пример на Аристотел, който описва детайлно ППС на своите политики в динамиката на тяхното историческо развитие.

II.1.3. Историографски погледнато, за известен период теоретичните построения на Морган силно повлияват историческите изследвания и например вождовете се търсят и в общества, които би могло да се категоризират поне като ранни държави – тенденция, обратна на някогашната тенденция от колониалната епоха във всички вождовете да виждат „крале“, или на съвременната тенденция във всички вождовете да бъдат търсени могъщи властнически фигури с управленска харизма, съвременна тенденция, влияеща и върху теоретичните построения за т.нар. чийфдъм.

Колко е тънка обаче границата между монократичен владетел и владетел въобще и как еволюирацията във владетел вожд-воначалник все още пази мандатност и след като вече значително е увеличил властта си, твърде показателен е в това отношение примерът на ацтекския **тлатоани**. Изборът на тлатоани от ограничен кръг висши функционери в ППС на ацтекската конфедерация е представен от последователя на Морган – Банделие, и респ. от възприелия

Крале у индианците се търсят и при срещата на европейците с племенните общности от Атлантическото крайбрежие на Южна Америка, вж. напр.: **Окунева, О. В.** 2018, с. 59–60.

¹⁰ **Лок, Д.** 1996, с. 269–270. Твърдението е от „историческия“ дял на съчинението – Параграф 108. Гл. 8. За възникването на политическите общества.

идеите му Т. Т. Уотърман, като избираем вожд¹¹. Действително изборност е налице, но тя е извършвана в ограничените рамки на колегия от четирима висши функционери в системата на управление у ацтеките [вж. за това: **Баглай, В. Е.** 1998, с. 335–338; **Rounds, J.** 1982, pass.].

II.1.4. Като цяло, данните от крос-културния анализ на проблема за институцията на вождовете от късната родо-племенна епоха, епохата на политогенезис и респ. на ранната държава очертават сравнително отчетливо **няколко категории вождове**. През късната родо-племенна епоха това са: първо, **сакрализираната институция на вождовете на отделните сегменти на родовете, делокализирани в общини**, т.е. лидерите на отделните структурни звена на тази родо-племенна организация, състояща се все още от родове, организирани по принципа на класификационното родство; второ, **вождовете, които са били свързани с лидерството в системата на първобитната полово-възрастова организация** (по-нататък: ППВО), и трето, категорията вождове, обозначаваани с етноложкия термин **бигмен** (bigman, мн. ч. bigmen). Именно въз основа на тези три категории вождове се формират вождските институции от епохата на политогенезис, изграждайки висшите звена на ППС на т.нар. чийфдъм: **категорията на наследствения сакрализиран вожд-(жрец), категорията на военните вождове (което е най-общото им окачествяване) и категорията на т.нар. bigmen**. Именно фигурите на тези три категории вождове изпъкват ярко в ППС на преходните общества и обуславят обозначаването ѝ като чийфдъм. Несъмнено доброто познаване на вождската институция с нейните категории ще подпомогне много изучаването на генезиса на монократичната институция¹².

II.1.5. Ако си послужим при изясняването на картината на мястото, заемано от различните категории на вождската институция в ППС на родо-племенната епоха и епохата на политогенезис, чрез един парадигматичен структурно-функционален модел, то заслужава да направим това, използвайки Моргановото описание на класическия пример в концепцията му за военната демокрация – ирокезите, за да видим **как едно военно-демократично общество би могло да бъде описано и като чийфдъм**.

Съгласно Моргановото описание на ППС на ирокезите, **в нея функционирали три различни властови фигури**. Редом с традиционните сахем (дума от алгонкински произход, неизползвана от ирокезите), носещи у ирокезите названието Но-уаг-на-го-вар, означаващо „съветник на народа“, били налице още две категории властови фигури – вождовете от втора степен, т.нар. от ирокезите На-са-по-вә-на (буквално – „високопоставено име“), и военачалниците – носители на ранговата титла Нос-гә-ә-гех-да-го-вә, с буквалното значение „великият воин“ [**Морган, Л. Х.** 1946, с. 188 и сл.].

¹¹ В статия от вестник “The Daily Californian” Т. Т. Уотърман съобщава, че: „Montezuma was not a “king” but only a war-chieftain”, като едно от подзаглавията в публикацията също подчертава, че: „Montezuma Was Elected Chief”. Статията, съобщаваща за публикацията на студията на Уотърман [**Democratic Theory of Aztec Life...**], е приложена като фотокопие към електронната ѝ публикация: **Waterman, T. T.** 1917, 249–282 < <https://archive.org/details/bandelierscontri00waterich/page/n2/mode/2up> >

¹² Вождът и вождовете на родо-племенните и традиционните общества са относително активно проучвана тематика. Вж. за вождската институция в общотеоретически аспект: **Васильев, Л. С.** 1980; **Lowie, R. H.** 1948 [1967]; **Perry, J. W.** 1966; **Godesky, J.** 2001, р. 23–25 [най-общо: вождската институция като типична за чийфдъма]; **Hatt, D.** 2004; **Earle, T.** 2011, и др. За вождската институция по данни за коренните народи от доколумбова и колониална Северна Америка: **Воробьев, Д. В.** 2006; **Hansen, L. C.** 1987; **O’Shea, J. M., and Ludwickson, J.** 1992; **Tollefson, K. D.** 1995; **Abler, Th. S.** 2004, и др. За вождската институция по данни за коренните народи от доколумбова и колониална Мезо- и Южна Америка: **Lévi-Strauss, Cl.** 1944 a; **Keegan, W. F., Maclachlan, M. D., and Byrne, B.** 1998; **Окунева, О. В.** 2018, и др. За вождската институция по данни за доколониалните и традиционните общества от Близкия и Далечния изток, Средна Азия, Австралия и Океания: **Бутинов, Н. А.** 1982; 2004; **Шинкарев, В. Н.** 1982; **Балезин, А. С.** 1986; 1987; **Маретина, С. А.** 1995; **Альбедиль, М. Ф.** 1996; **Салинс, М. Д.** 2018; **Rousseau, J.** 2001, и др. За вождската институция по данни за доколониалните и традиционните общества от Африка: **Куббель, Л. Е.** 1988, с. 87 и сл. [описание на властта на вожд у *мосу*]; **Van Rouveroy, E. A. B.** 1987 [традиционният африкански вожд в съвременната епоха]; **Håkansson, N. T.** 1998, и др. Библиографската справка е непълна, само насочваща.

И други общества, привлечени при анализа на понятието чийфдъм, демонстрират инвариантни решения на същата ситуация в съотношението между различните категории персонални властови магистратури на вождовете.

Ще прибавя в това отношение съвсем кратко описание на ППС у групата племена пуебло, представена от *пуебло Tiwa*, която е описана от американския етнолог М. Estellie Smith в следния вид: изградена била от четири равнища на управленските длъжности – първо, ритуалните възрастови общества; второ, избраните за срок от една година мирновременен вожд (Governor) и военен вожд (War Captain) с техните „щабове“; трето, съветът в състав от “house heads”, имащ главно съвещателни функции, и четвърто, **t’aykabede** – лексема с буквалното значение „господар на всички неща“, обичайно превеждана в литературата с аравакската съответка **кацик** (cacique). Без да се спирам на вариативността на тази ППС у другите общности от племената пуебло, искам да отбележа две важни за темата специфики. Първо, особено значимата роля на сакралния вожд, т.нар. кацик, спрямо външни наблюдатели изпъкващ в **дуална управленска колегия заедно с военния вожд**, и второ, **двоичната, респ. четворичната институция на фратриалните вождове – военния и „мирновременния“ вожд**, формираща още една дуална управленска структура. Вождът-жрец, кацикът – той действително бил с изключително сакрализиран облик – най-често бил наследствена длъжност, а военният вожд бил най-активната фигура, отговорна и за контактите, включително дипломатически, с външния свят, но също имал и важни функции в религиозния живот¹³.

Така един от „класическите“ историко-географски ареали на чийфдъма – доконтактна Северна Америка, очертава **два важни дуализма** в ППС на този тип общества: **двойката „вожд-жрец“ (кацик) и „вожд-воин“** и **дуално-фратриалната двойка военен вожд (същият – „вождът-воин“ от първата двойка вождове) и мирновременен вожд**. Така се срещаме с една специфична архитектурна архитектура на върховните равнища на персоналните магистратури от ППС на т.нар. чийфдъм.

Следва да се зададе въпросът доколко и в някои общества в Океания не се срещаме със „северноамериканската“ система на наследствени вождове-сахеми/кацики и вождове-военачалници. Така Тробрианските острови в Меланезия познават два вида вождове – наследствени в резултат от принадлежността към тотемни родови групи и лидери, дошли на власт чрез съревнователен избор [Шнирельман, В. А. 1985, с. 78]. Но следва да се зададе и въпросът дали единствено в Океания ще открием повече или по-малко пълни аналози на тази система на върховните вождески институции и дали няма да я открием и другаде; по-нататъшното изложение частично ще ни отговори на тези въпроси. Нека да ми простят греха „нисшите“ равнища на системата от персонални вождески институции, на тях почти няма да се спирам.

II. 2. Вождът в обществата, категоризирани като чийфдъм. Военните вождове

II.2.1. Важна категория вождове, както се вижда още от парадигматичния случай с ППС на ирокезите, е **категорията на военните вождове**. Обичайно тя изпъква ясно при описанието на вождеските институции, но следва също да се държи сметка, че тя е част от **дихотомията „мирновременни – военновременни вождове“**. Това е една дихотомия, обобщаващата на чиито изграждащи я вождески институции изискват допълнителна изясняване.

II.2.2. Що се отнася до типологията на групата на **военните вождове**, то следва да се отбележи, че тя има генетична връзка с **водачите на воинските полово-възрастови формирования, особено на юношеските полово-възрастови формирования**. Впрочем, ролята в институционалното обезпечаване на военните вождове от системата на първобитната полово-възрастова стратификация, в рамките на която възрастовите степени на юношите и на зрелите мъже формирали двустепенна структура на вождеската институция, основана върху предводителстването на нейните звена, вече съм имал случай да очертая относително

¹³ Опит да обрисувам системата на управление у племената пуебло въз основа на достъпната ми литература: Йорданов, С. 2009, с. 182–185, с лит.

детайлно¹⁴. По принцип генетичната връзка на култа на вожда със системата на тайните съюзи е указвана [вж. напр.: **Токарев, С. А.** 1964, с. 336]. Вождеската институция на древните, средновековните и традиционните общества в голяма степен е свързана с функционирането на ППВО, формирайки се и като една от нейните длъжности. В. А. Попов, очертавайки по конкретно-исторически материал тази връзка на институцията на вожда с възрастовите формирания на младежите, обръща внимание, че у *аканските народи* в Западна Африка вожд, който още не бил встъпил в длъжност и не бил дал клетва за вяроност, носел титла със значение „вожд на юношите“ [**Попов, В. А.** 1981, с. 93]. ППС на *бамилеке* в Африка изглежда е включвала върховен вожд и функционери на ППВО [срв., с лит.: **Андреев, Ю. В.** 2004, с. 57, бел. 171]. Владетелят на зулуската държава в Южна Африка, в чиято социална и военна организация ППВО заема изрично засвидетелствано огромно място, една от титлите на зулуския владетел Чака – Големият слон, е всъщност най-вероятно название за водача на военизираните възрастови степени на *южните банту*¹⁵. Базираната върху възрастовата стратификация военна организация (в състав от long-distance war-parties или от формирания с насоченост преди всичко към близка експанзия) била социалната среда, излъчваща военните вождове и в циркум-карибските чийфдъми [**Helms, M. W.** 1980, p. 728; цит. по: **Hulme, P.** 1992, p. 77]. Вождът е начело на „клуба на воините“ и при редица северноамерикански племенни общности. У прерийните племена от Северна Америка около вождовете постепенно се групират отделни подразделения на мъжките съюзи – групи от техни привърженици, помощници и съветници. В някои случаи това били просто случайно формирани групировки с неформален характер, но твърде често за тези цели се използвала именно системата на ППВО [вж. най-общо: **Аверкиева, Ю. П.** 1961, с. 42, 197–198]. Фигурата на мито-епическия владетел от епоса на западносибирските риболовци е демократична фигура въпреки царския си ореол и тя явно има генетична връзка с водача на мъжките съюзи [вж. повече у **Косарев, М. Ф.** 1987, с. 119–135]. Тази роля на вожда като водач на звената на ППВО се проследява и въз основа на генетичната връзка на култа на вожда със системата на тайните съюзи [вж. най-общо: **Токарев, С. А.** 1964, с. 336]. Някои реликти от тази генетична връзка между водачите на юношеските и мъжките съюзи и мито-епическите владетели се проследява и по данни за древните общества, най-вече такива, които не са отделени със значителна историческа дистанция от епохата на чийфдъма или респ. представят именно примери за чийфдъми в Стария свят. Съвсем бегло по този въпрос, за по-детайлно обсъждане на който бих препратил например към монографиите на Анри Жанмер, Джейн Харисън, Пиер Видал-Наке, Ю. В. Андреев и редица други автори:

II.2.3.1. Връзката на вожда с предводителстването на звената на мъжките съюзи се потвърждава и от факта, че на Соломоновите острови (Полинезия), напр. у *мотуна (смауи)* от о-в Бугенвил, пътят към избор на вожд минавал през строежа на нов мъжки дом и организиране на пир [**Шнирельман, В. А.** 1985, с. 81]. Мъжкия дом и вождът – това като че ли е универсалия и в древността. Едно от седалищата на висши длъжностни лица в гръцкия свят, сградата на пританея, е резиденция на съюза на молпите, един класически пример за мъжки съюз¹⁶. Жилището на вожда, дворецът и мъжкия дом са корелиращи реалии и в Омировия разказ за избиването на женихите в Итака [вж. напр.: **Ленцман, Я. А.** 1963, с. 108]. Мъжкия дом, обитаван от вожда и разполагащ се в центъра на селището (при агората) – това е ситуация, очертавана по мито-епически данни и за митичните лестригони

¹⁴ Вж. по-подробно в: **Йорданов, С.** 2017 а, с. 71 и сл., с лит. Срв. също: **Йорданов, С.** 2009, с. 182 и сл.

¹⁵ Срв. **Jeanmaire, H.** 1939, p. 177, с лит. За ролята на водачеството на мъжките съюзи при формирането на монархични институции у редица африкански общества вж. и краткото, но съдържателно изложение у **Дэвидсон, Б.** 1975, с. 206. За генетичната връзка на владетелската интронизация с инициациите (в някои случаи предшествана от предварителен изпитателен срок): **Van Gennep, A.** 1909 [1991], p. 156 ff.

¹⁶ За пританея като резиденция на съюза на молпите: **Андреев, Ю. В.** 1964, с. 42, бел. 119, с лит. Пританеят като мъжки дом: **Schurtz, H.** 1902, S. 313 sqq.

[вж. най-общо: **Vlachos, G. C.** 1974, p. 50–51]. Мито-епическите образи, представящи царската власт като свързана със звената на ППВО, може да се допълнят и с образа на Мелисей, цар на Кариийския Херсонес, когото Диодор представя като потомък на куретите – този класически мито-епически образ на мъжките съюзи¹⁷.

П.2.3.2. Много интересно във връзка с разглеждания въпрос е наблюдението на Робърт Лоуи, че организаторската роля на водачите на военни походи или на церемониалните вождове ги превръщала в главните функционери на едно **fleeting dictatorship**, което временно ги поставяло над „редовния“ вожд – на племенната общност като цяло или на съответната локална структура¹⁸. Водачът на военни походи като родово-племенна „извънредна магистратура“ от типа на диктаторството? Във всеки случай у *navaho the appointment of the war leaders was a special honor bestowed for prowess in warfare* [**Shepardson, M.** 1963 [1967], p. 148–149, с лит.]. Военните вождове явно са доказвали качествата си в инициационни воински походи от типа на „лова на глави“ (скалпове в северноамериканския ареал), поради което този „атрибут“ се оказва толкова важен, включително като „доказателство“ за успешно преодолен воински инициационни изпитания, които овластяват. Това положение на нещата подсказва ясно какъв статус е демонстриран от конния воин от летнишките апликации, в част от които встрани и над него е представена отрязана човешка глава. Впрочем от същия характер били и воинските подвизи при ацтеките, като броят на заловените в плен врагове осигурявал и съответния статус в системата на мъжките съюзи¹⁹.

П.2.4.1. За евентуален произход от термините за обозначаване водачите на мъжките, респ. юношеските възрастови съюзи, т.е. на военните предводители, свидетелстват и термините за обозначаване на длъжности в епохата на т.нар. ранна държава. В архаична Гърция такива най-вероятно са термини като *пастир на хората* (λαῶν), *ῥρχαμος ἀνδρῶν*²⁰, а вероятно и терминът *лавагета* в Микенска Гърция [**Vlachos, G. C.** 1974, p. 135, n. 28]. В това отношение ще предложа и една възможност за интерпретация, която според мене демонстрира двустепенната – съобразно възрастовите степени на юношите и на зрелостта – структура на вождеската институция. В „Одисея“ на Омир е налице едно окачествяване на „царете“ като „млади и стари царе на ахейците“, което според **Ю. В. Андреев** [1976, с. 60] е противоречиво – нали в Итака уж имало само едно място за владетел – поради което според него изразът обозначава аристокрацията на острова. Такава двустепенност на вождеската институция на „млади“ и „стари“ вождове според мене е възможна само при функционираща ППВО, което за Омировата епоха е относително сигурно установено.

П.2.5. Този произход на длъжностни названия от термините за обозначаване на водачите на мъжките съюзи може да се илюстрира с редица още случаи. Ще се ограничи само с малко по-подробно представения пример на *скитите*. Персонажите от скитската етногонична легенда не носят ирански по произход имена, а имена, които принадлежат на доиранското население от бронзовата епоха. В тази теза на **H. Kothe** [1967; 1969; non vidi, цит. по: **Колосовская, Ю. К.** 1982, с. 52] скитските митоними – лични имена – са изяснени всъщност като термини, свързани с ППВО. Конкретно – Колаксай от легендата е с етимология, установяваща, че значението му е, „повелитель молодых собак“, аналогично имени *Hunirix*, *которое носил легендарный король вандалов*. Явно личните имена на скитския вожд от легендата и на легендарния крал на вандалите са всъщност титли и те ги представят като водачи на мъжките, респ. юношеските съюзи от ППВО. Така етимологията също е потвърждаваща ролята на вожда като функционер в системата на ППВО, известна по данни за традиционните народи от додържавната епоха.

¹⁷ **Diod.** V, 61. За куретите като мито-епически образ на мъжките съюзи: **Jeanmaire, H.** 1939.

¹⁸ Някои данни, с лит.: **Lowie, R. H.** 1948 [1967], p. 79.

¹⁹ За системата на воюване у ацтеките, изтъкваща на преден план заловилите голям брой пленници и превръщаща най-успешните от тях в *leaders of youths* и *heads of the Youth's Houses*: **Carrasco, P.** 1967, p. 401. Впрочем у ацтеките изглежда също бил практикуван „ловът на глави“. Вж. напр.: **Echeverría García, J., and López Hernández, M.** 2010.

²⁰ **Vlachos, G. C.** 1974, p. 92 ff., 133, note 24. Вж. пак там – и други такива термини.

Аналогичен е примерът на името Сколопит – името на скитския „принц“, който отвежда със себе си много младежи на р. Термодонт в Кападокия [Just. II, 4, 1]. Жените на тези скити станали по-късно прародителки на амазонките. Същият разказ предава и **Орозий** [I, 15, 1], като името на скитския „принц“ е във варианта Сколопетий. Опирайки се на етимологията на А. В. Назаренко, изясняваща етнонима сколоти като означаващ „млад“, Ю. Виноградов обръща внимание, че, първо, *у всех народов в переселениях прежде всего участвовали люди молодые*, че, второ, склотите следователно *получили свое название как молодые воины*, и че, трето, *имена всех трех сыновей Таргитая, прародителей скотов (Арпоксай, Липоксай и Колаксай) включают „сай“, что означает царь* [Виноградов, Ю. А. 2001, с. 125–126]. Ю. А. Виноградов основателно се опира на етимологията на А. В. Назаренко, без да отбележи обаче фиксирането на интересен феномен в цитираните от него известия на изворите, феномен с голяма роля в архаичните общества, включително в древните общества от европейския континент – миграциите от типа Ver Sacrum, чийто механизъм е произведен от функционирането на ППВО [вж. повече, с лит.: Йорданов, С. 2004 [2009]]. В случая е важно, че отново се потвърждава констатацията, че предводителстването на звената на ППВО е социалният механизъм на изграждане на вождската институция в епохата на т.нар. чийфдъм и респ. на т.нар. ранна държава в Стария свят.

Още един последен пример за това, че имената на скитските царе са твърде често *termini technici* за обозначаване на юношеската възрастова степен на ППВО, е етимологията на етнонима скити, представяща го като лексема със значение „лъконосци“. Мито-епическият цар Скил [Hdt., IV, 78–80] носи същото име²¹, което следователно е маркер за принадлежността към и за предводителстването от него на мъжките съюзи²² и следователно на следващо място той участва във фратриархатните борби за власт в скитското общество от позицията си на водач на мъжките съюзи.

II. 3. Вождът в обществата, категоризирани като чийфдъм. Властта на военните вождове, инициационните митове, митологемата „вожд/принц-чужденец“ и овластяващите състезания / ритуални двубои

II.3.1. Връзката на тези вождески длъжности – меритократични и мандатни, имащи главно изпълнителни правомощия, с реалиите на ППВО, произтича и от обстоятелството, че т.нар. инициационни митове и някои специфични социогенни митологични разкази представляват сакралната социално-нормативна санкция за функционирането им. В тези митове изборността, ритуалната борба, ритуалният двубой са активно присъстващи мотиви. В мито-епическата традиция изборността на митологичната царска власт и на родово-племенния вожд се реализира именно посредством състезания [вж. най-общо: Криничная, Н. А. 1988, с. 155], т.е. съгласно социално-нормативните изисквания на общество с функционираща ППВО. Важно е да се отбележи също така, че именно символиката на инициациите, обслужващи функционирането на ППВО, е отразена в атрибути и символи на вождеския статус, при това – което методически е от още по-голямо значение – тази специфика се установява и по археологически материал²³.

Връзката на мито-епическата царска институция с мъжките съюзи и инициационните ритуали в античния свят – въз основа също и на крос-културни и крос-темпорални паралели – също е указвана в литературата [Bremmer, J. 1978, p. 23, с лит.]. Интересен пример, илюстриращ как инициационната митология и ритуалност легитимират владетелската институция в едно от древните общества от Стария свят, пример, който впрочем понякога е определян като за свидетелстващ институцията на царя-жрец, е „царят-жрец“ от една от фреските в Кносос в Крито-Микенска Гърция. Дали той е такъв, все още се дискутира, но ако е изображение на властническа фигура, което е много вероятно, то той е властническа фигура, преминала ини-

²¹ Вж. за тази етимология на етнонима скити и на личното име Скил: Витчак, К. Т. 1992, с. 52–53. В тази етимология на името Скил и на етнонима скити = *skuda-ta ‘[въоръжени с, воюващи с, стрелци с] лъкове’ Кшищоф Витчак следва: Szemerényi, O. 1980, p. 17–23.

²² За юношеските мъжки съюзи като „лъконосци“: Йорданов, С. 2000, с. 155–164.

²³ Вж. напр. за древноиндийската Харапска цивилизация: Альбедиль, М. Ф. 1996, pass.

циациите, чрез което легитимира правомощията си в едно общество с функционираща ППВО [вж. напр.: **Shaw, M. C.** 2004].

П.3.2. Една играеща важна роля митологема в инициационната „царска“ митология, санкционираща възхода на нов „владетел“, е представена от тема, застъпена в много социално-нормативни по характер мито-епически текстове – темата за **харизматичния чужденец**, който се появява в кризисен момент, за да оглави конкретния социално-политически колектив²⁴. Тази митологема, битуюаща в класическия си или в повърхностно историзиран вид, която би могла да се обозначи като **митологемата „принц-чужденец“**, е с генезис в идейния живот на ППВО, обичайно отразявайки функционирането на ППВО и инициационния мито-ритуален комплекс²⁵. Тази митологема също ясно изявява генетичната връзка на мито-епическия вожд/владетел със звената на ППВО, в рамките на които бил излъчван като властови функционер. Дейвид Хаскел се е спрял относително детайлно върху проблема за съществуването на такъв сюжет в полигогоничните митове на **тараските** в доколумбово Мексико, както и върху съпоставимостта му с мито-епически текстове за “stranger-king in other world areas”, очертавайки близостта на тази митологема с подобни в Стария свят (древен Рим) и в Полинезия²⁶ и независимо че набелязва известна специфика на мезоамериканската митологема, то тя най-вероятно е инвариант на феномен с характер на универсалия.

П.3.3. Аз не бих причислявал автоматично към тази категория – категорията на „принцове-чужденци“ или „владетели-чужденци“ – примери от типа на примерите, приведени от Жак Арман като типологични паралели на случая с възцаряването на „емигриралия“ от Терка в Ашур асирийски владетел Шамши-Адад. Според Жак Арман това са примери на *des aventuriers que la fortune des armes hisse au pouvoir hors de leur milieu d'origine*, привеждайки примера на римлянина Р. Sittius в Мавритания през I в. пр. н. е., на Само, *Franc du Sénonais chez les Wendes* през VII в., достигайки до примера на Наполеон от XIX в.²⁷ Действително правят впе-

²⁴ Вж. синтезното представяне на тази мито-епическа и „ранноисторическа“ тема у **Попов, В. А.** 1998, с. 24–25.

²⁵ Вж. за това и изложението в моята работа: **Йорданов, С.** 1991 а, с. 245 и сл. [непубликуван текст, машинопис], резюмирано в: **Йорданов, С.** 1991, с. 27–28, и по-късно публикувано в монографията „Типология на държавообразователните процеси в древността...“ [**Йорданов, С.** 2017а, с. 116 и сл. – Глава III, параграф 1, „Митологемите „принц-чужденец“, „цар-роб“ и подобни. Специфика на архаичната царска институция от митологичните повествования“]. Темата заслужава отделно детайлно изследване, което при случай се надявам да осъществя.

²⁶ Дейвид Хаскел очертава тази сюжетна схема по следния начин: *The first element of the Stranger King storyline is that the king is an outsider and is in some fundamental way different from the people he will come to rule. [...] Following his arrival in a locality, the stranger gains access to power through a native woman [...]. Commonly the woman is the daughter of the ruling chief of the native or autochthonous people, who represent the land, agricultural fertility, and economic prosperity. [...] The stranger wins this woman in marriage through some “miraculous exploit involving feats of strength, ruse, rape, athletic prowess, and/or the murder of his predecessor” [...] By his actions the stranger represents celeritas, the “youthful, active, disorderly, magical, and creative violence,” the complement of gravitas, that is powerful enough to reconstitute society through its disruptiveness. [...] Rather than the king gaining power through a marriage to a native princess, the king can also be conceptualized as the offspring of such a union. In this way the king is the “biologically” produced synthesis of the opposed but complementary qualities of masculinity and femininity, celeritas and gravitas, etc. [...] [Haskell, D. L. 2003, p. 25 sqq.]. Дейвид Хаскел се основава за полинезийския паралел към Indo-European narratives на **Sahlins, M.** 1985, pp. 78, 82, 90. Детайлно изложение върху присъствието в мито-епическата традиция на фигурата на stranger-king и за обвързаността ѝ с реални ППС от древността и у т.нар. традиционни общества: **Sahlins, M.** 2017, p. 223–248.*

²⁷ Привеждам буквално това любопитно, по-скоро есеистично съпоставяне на исторически личности от различни епохи, артистично „прескочило“ аналитичния дискурс: *Un premier essai assyrien de domination se produit bien à la fin du XIXe et au début du XVIIIe siècle, mais il est l'œuvre d'un étranger immigré venu de Terqa, sur le moyen Euphrate dans la région de Mari, Shamshi-Adad; avec ce personnage on touche à une catégorie d'individus qui comme les hommes de la frontière importe à la sociologie militaire; il*

чатление приближаващи се по характера си случаи като случаят с Лугалзагеси, произхождащ от Ума, но застанал начело на силите главно на Урук в опит да формира първата крупна териториална държава²⁸ в древна Месопотамия, но в такива случаи само конкретно-историческият анализ може да установи дали става дума за историзация на митологично социогенно повествование, или за реална политическа дейност на аристократи, ползващи се от екстериториалност от типа на екстериториалността чрез системата на извънполисни „приятелства“ в пределинистическа Гърция, възвествяваща необходимостта от съподчиняването на полисите в системата на крупна териториална държава, изградена от „кондотиер“-чужденец.

Избягвам в случая и отговора на въпроса дали подобни създатели на крупни териториални държави в политическата си пропаганда не са се възползвали от реинтерпретация на митологемата „принц-чужденец“, произхождаща от осветяващата друг тип властови отношения инициационна митология, оказала се твърде удобна за спекулативно преизползване. В мито-епическата традиция на Стария свят подобни сюжети са твърде характерни; само бегло да изброя: Митичният пръв владетел на Фригия, Мидас или респ. Гордий, идва на власт в чужд за него колектив, чието народно събрание го приема за владетел, подчинявайки се на внушенията на „свръхестествено“ предсказание²⁹. Но най-добре личи, че подобни сюжети представляват наративна реализация на инициационните митове от митичната биография на Парис-Александър, който, царско дете на владетеля на Троя, се връща в нея като „непознат“ „принц-чужденец“³⁰. Мито-епическият образ на Парис-Александър като принц-чужденец е еквивалентен на скитските стрелци³¹. Впрочем, че темата за завръщания се в родния етнополитически колектив като странник-чужденец Омиров герой Одисей има мито-ритуален инициационен характер, е добре изяснено³².

Подобни сюжети са твърде разпространени и в изворите за Ранното средновековие, като в тях не-аборигенният произход на „принца-чужденец“ поема и допълнителната функционал-

s'agit des aventuriers que la fortune des armes hisse au pouvoir hors de leur milieu d'origine, ainsi le Romain P. Sittius en Maurétanie au Ier siècle avant notre ère; Samo, Franc du Sénonais chez les Wendes au VIIe siècle; il importe pour l'histoire du XIXe siècle que Napoléon, bien que né sujet français, se soit personnellement senti l'un de ces heimatlos au début de la décennie 1790, ce dont témoigne par exemple le propos: "Je ferai à tes Français tout le mal que je pourrai" [Harmand, J. 1973, p. 31].

²⁸ За термина „крупна териториална държава“ вж. Дьяконов, И. М., Якобсон, В. А. 1983, с. 3–21.

Позицията на Лугалзагеси в ППС на Южното Двуречие не е достатъчно ясна и е малко прибързано да бъде представян като енси на Ума, който заел позицията на лугал на Урук, още повече, че двете висши титли в Месопотамия на III хил. пр. н. е. би могло да се категоризират като „кадика“ (сакралния вожд) и висшия военачалник на тази цивилизация. За това колко по-сложна е институционалната история, съпровождаща събитията в хода на политическото интегриране в обединение от типа на конфедерация, поддържано в единство от съюза на жречеството на градовете държави от Южна Месопотамия и въоръжените сили, възглавявани от Лугалзагеси вж. повече, с лит.: Дьяконов, И. М. 1983, с. 210–216. Вж. за титлите на Лугалзагеси, още и Maeda, T. 2005, pp. 3–30. Срв. също: Kesecker, N. T. 2018, pp. 76–95. Сложната история на формиране на крупна териториална държава, в която монархичната власт има също така сложна история на формирането ѝ, е факт и в други цивилизации, типологично съпоставими с древна Месопотамия, например Мезоамерика. Така по описанието на процесите тук у Баглай В. Е. [1998, с. 42] първият ацтекски владетел, Акамапичтли, първоначално бил вожд-жрец и едва в 1383 г. получил титлата тлатоани и започнал да управлява заедно с военния вожд, cihuacoatl, „пернатата змия“ (sic!, срв. в Месопотамия длъжностите на енси и лугал). Съпоставимостта на случая на Акамапичтли със случая на Лугалзагеси се опира на още един момент в мито-епическата традиция за идването му на власт – и той, и съпругата му, заедно с която управлявал в своего рода „кондоминиум“, произхождали от Колуакан, т.е. от друг етнополитически колектив, а не от Теночтитлан.

²⁹ На отделни аспекти на този въпрос съм се спрял в: Yordanov, S. 2018 (under press), pass.

³⁰ Относително детайлно анализирано у мен: Йорданов, С. 2017 а, с. 117–121.

³¹ За скитите като образ, респ. като символичен оператор на ефебията именно заради представата, че ефебите по принцип са етническото „чуждо“, вж. повече у Видаль-Наке, П. 1989, с. 23, с лит.

³² Bremmer, J. 1978, p. 21, с препратка към по-подробната обосновка у Segal, Ch. P. 1967, pp. 321–342 (препечатано в глава 4 от книгата му: Segal, Ch. P. 1994, p. 65–84).

ност на средство да бъде постигната **историческа легитимация на ранносредновековните държави**; легитимация, посредством която те да се представят като наследници на първични цивилизационни центрове в Стария свят. В такива случаи произходът е най-често от Троя³³ или от Рим. Тази тема има свои изяви в историческите построения на идеологията на т.нар. сарматизъм³⁴, както и в редица други ранносредновековни т.нар. ранноисторически описания, за които впрочем е много характерен процесът на активно взаимовлияние „митична история – хроникално-династична история“. Тук бих прибавил и разказа на фантастичния роман на Ямблих „Вавилониака“ [Iambl., 21], повествуващ как „аланската войска“ избрала за свой цар чуждоземец [справката е по: **Перевалов, С. М.** 2012, с. 209, с лит.].

П.3.4. Интересно е да се отбележи, че митологемата „принц-чужденец“ в някои от мито-епическите повестувания се реализира в инварианта „народът призовава мъдрец/герой за владетел“, чрез който се обяснява произходът на царската власт, с класически пример – т.нар. „призвание варягов“ в историята на Киевска Русия. В. Я. Петрухин привежда редица примери от ранноисторическите описания на Ранното средновековие, които засвидетелстват именно този мотив³⁵: призоваването на *саксите* от *бритите*, за да пазят страната им [Видукинд, **Деяния саксов...**, кн. I, гл. 8 (текст – с. 67–68, превод – с. 128–129)]; корейското предание за призоваването на владетел, обясняващо в хрониката „Самгук юса“ от XII в. възникването на държавата Силла; призоваването на орача Пшемисъл от Крок и дъщеря му княгиня Либуше [Козьма Пражский, **Чешская хроника...**, кн. I, гл. 6–7 (с. 41–44)] и призоваването за владетел на орача Тюштян в мордовската мито-фолклорна традиция – още две класически в това отношение повестувания, както и библейския пример за призоваването към царска власт на Саул, с което завършва периодът на съдиите в древната еврейска история [1 Царств. 8: 4–5]. Петрухин обръща внимание, че повратът от власт на съдии към власт на владетел бил типичен и за чешкия вариант на мотива. Към примерите, приведени от Петрухин³⁶, бих прибавил от епохата на древността и примера на *долонките* от Херсонес, призоваващи Пизистрат за техен владетел [Hdt., VI, 34–35], а от епохата на Средновековието – избирането за пръв крал на прусите на Вид(е)вут, предвождащ призованите да ги защитават алани съгласно повестуването в хроникалните известия за ранната пруска история, конкретно – на Стела Еразмус³⁷.

Всъщност във всички тези повестувания най-вероятно е **историзирана инициационната митология** – завръщащият се чужденец е всъщност „непознатият свой“, който след ефеб-

³³ Вж. напоследък във връзка с тази тема хубавото проучване на турския автор Явуз Къвълджем: **Kivilcem, Y. N.** 2018, pp. 251–290. Темата заслужава отделно обстойно проучване, като тя вече брои огромен брой посветени ѝ изследвания.

³⁴ Вж. за някои аспекти на тази проблематика в изложението в две мои проучвания: **Йорданов, С.** 2012; **Yordanov, S.** 2012.

³⁵ **Петрухин, В. Я.** 1995, с. 119–121. Някои резерви към трактовката на В. Я. Петрухин: **Николаев, Д. С.** 2011. Дори критиката на Дмитрий Николаев да е основателна до известна степен, то тя не обезсилва един основен момент – формулирането на обосновката за легитимността на владетелската власт именно чрез този мотив е свидетелство, че, първо, той е разбираем, актуализирайки архаични представи за властта, и че, второ, той е още идейно актуален, възприеман е бил като убедително обосноваващ търсената легитимност на властта.

³⁶ Самият Петрухин в други публикации разширява примерите си, а още Г. Э. Санчук посочва като паралел повестуването за призоваването на Луций Квинций Цинцинат към диктаторство, докато той оре нивата си [Plin. Nat. Hist., XVIII, 20–21; T. Liv. Ab urbe condita, III, 26–28], но подчертава все пак оригиналния характер на славянското предание [Козьма Пражский, **Чешская хроника...**, с. 252, бел. 3]. Срв. за този мотив и **Lajoie, P.** 2019, p. 171 sqq. Впрочем повестуването на античната традиция за избора на фригийския владетел Гордий/Мидас за владетел – орел кацнал на плуга му, докато орял – има същия облик на призоваване за владетел на прост орач.

³⁷ **Erasmii Stellae De Borussiae antiquitatibus...**, pass., и следващите го хронисти Давид Лукас и Симон Грунау. Едно изречение у Стела Еразмус дава синтезиран израз на мотива „призоваване за владетел на чужденец“, при това в съчетание с митологемата „цар-роб“. В коментар към възцаряването на Видевут у прусите той пише: „Много лица измежду робите са придобивали значителна власт в чужда земя“.

ското си битие вече е достигнал възрастта за овластяване и идва да застане начело на собствения колектив, напуснат от него, докато се подготвя да властва. Неговият колектив до идването му уж бил акефален, имал нужда от организираща власт, и това се оказва обединителната власт на преминал зрелостните инициации герой. Изясняването на появата на властта начело с монократичен владетел именно чрез такъв тип повествувания на мито-епическата традиция ясно засвидетелства връзката на властта на владетеля с властта на водачите на звената на ППВО – нещо, за което стана дума по-горе. Това сега се засвидетелства и от известията на мито-епическата традиция, която се опитва да даде идея за това къде се коренят началата на държавността и владетелската институция именно чрез повествувания, представляващи отличен маркер за това, че тази институция е била в дълбинния си генезис обвързана с общество, имащо ППС, в която роля са играли инициационната ритуалност, нейното митологично **сценарно** и обслужваната от тях ППВО.

II.3.6. Военното предводителство като възможност за заемане на значима позиция в системата от вождески институции – това допълнително подсилвало войнствеността на воините от епохата на т.нар. чийфдъм. Дори тъкмо тази мотивация – стремежът на младите воители да придобият слава и обществено положение – била една от определящите причини за ирокезките войни³⁸. Подобна мотивация за изключителната войнственост е отбелязана и у зулусите от държавата на Чака Зулу.

II.3.7. От друга страна, именно родово-племенната практика на излъчване на предводител чрез изборност в хода на „инициационния агон“ се засвидетелства относително пълно от наличните данни. Измежду данните, обичайно привеждани като довод за тази констатация, е например практиката в Лакедемон увенчаните победители да получат във воинския строй място редом с царя³⁹. На въпроса за олимпийските победители като евентуални претенденти за висша властова позиция К. К. Зельин посвети отделна студия [вж. **Зельин, К. К.** 1962, с. 21–29]. Архаичността на тази практика, отвеждаща до овластяваща победа в инициационните състезания, е според мене трудно оспорима. Но, разбира се, реалната категоризация на тази практика като път към монократична институция е така или иначе *sub judice*.

Редом с това, именно тази предопределеност на властта от победата в разнообразните сфери на „инициационния агон“ лежи и в представянето на владетелите като триумфиращи в т.нар. победни сцени. Ранната им поява – от времето на фараона „Скорпион“ – няма да уточнявам кой, дали „Скорпион“ I или „Скорпион“ II – несъмнено е белег за започналото преизползване на инициационния мито-ритуален комплекс за сакрализация на властта.

Следва да се има предвид, че т.нар. инициационни митове, а дори и такава специфични митологични разкази като базисното за концепцията за т.нар. цар-жрец **повествувание за Rex Nemorensis** от митологията на древен Лациум в Италия, представляват сакралната социално-нормативна санкция за функционирането на вождески длъжности, които са били меритократични и мандатни и са разполагали главно с изпълнителни правомощия.

II. 4. Вождът в обществата, категоризирани като чийфдъм. „Класата на вождовете“

II.4.1. По принцип в родово-племенната епоха и респ. в т.нар. традиционни общества етнолозите са регистрирали във всяка етнополитическа единица наличието на **една многобройна група или „класа на вождовете“**. Ако се възползваме от примера на родово-племенните структури от Нова Гвинея – независимо от резервите на **Paul Roscoe** [2000] доколко тукашните племена могат да се използват като “ethnographic analogy for understanding the initial stages of cultural evolution” – то такова е положението още в родово-племенни структури от типа на племето *magea* в Нова Гвинея, чиято ППС била в състав от 100 вождове при численост на племето – 3000 „редови общинници“ и 250 „слуги“ [**Кабо, В. Р.** 1966, с. 60; цит. по: **Массон, В.**

³⁸ **Naroll, R.** 1969, pp. 51–81, с препратка към: **Snyderman, G. B.** 1948, p. 32–34, и към общотеретична литература, представяща воинските експедиции като типичен феномен за illiterate societies, конкретно: **Landtman, G.** 1938, p. 41–58.

³⁹ **Plutarchi Moralia...**, V, 1, E (639). Цитирам по превода на руски език: **Плутарх. Застольные беседы...**, с. 39.

М. 1976, с. 159]. Такова е положението и в етнопотестарните структури, обозначаваани като чийфдъми. Така испанският мисионер Fray Alonso de Benavides пише в 1634 г. в „послание“ до *навахо* за “so many captains among you” [Benavides, A. de, 1945, p. 85–88, passim; цит. по: Shepardson, M. 1963 [1967], p. 149]. Военните вождове са изглеждат не единични магистратури, а цяла прослойка и в чийфдъмите от Антилските острови [вж. Александренков, Э. Г. 1976, с. 151–152], респ. около тях се развила групировка, обозначаваана с аравакска дума с приблизителното значение „умел, велик воин“ [Александренков, Э. Г. 1976, с. 149].

Независимо от характера на племенните общности от Североизточна Индия като син-политейни общества ситуацията у тях също е показателна. Така при едно от племената тук „класата на вождовете“ във всяко селище била от 25 до 80 души в зависимост от размерите му [Маретина, С. А. 1980, с. 153, с лит.]. Като се има предвид, че например в обществата от Северозападното крайбрежие на Северна Америка редом с вождовете роля в ППС играели и главите на големите семейства – носители на титлите **анъяди** и **ангау** [Окладникова, Е. А. 1996, с. 112], става ясно защо в късната родово-племенна епоха „класата на вождовете“ е била така многобройна.

На Колин Ренфрю принадлежи една класификация на чийфдъмите на group-oriented chiefdoms и individualizing chiefdoms [Renfrew, C. 1974]. Съдейки по предложената от него типологизация на чийфдъмите, то първият тип чийфдъми явно е представен от етнополитически организми с многобройна „класа вождове“. Но и т.нар. комплексни чийфдъми от Океания също броят значителен брой вождове, вече – в „индивидуализирана“ вождеска йерархия.

П.4.2. Значителният брой вождове в „класата на вождовете“ може да бъде илюстриран и с друг пример за т.нар. сложен чийфдъм. Именно ситуацията на многобройни вождове е регистрирана и в доколониалните общества на *чибча* в Колумбия. При срещата си с обществата от долината Саиса испанците съобщават за Caciques principales в смисъл главни вождове и за principales señores, „благородни господари“, които биват наричани също и capitanes, т.е. военни вождове (Kriegshauptleute), вероятно предводителстващи военнизираните звена на полого-възрастовата стратификация [вж. най-общо: Thieme-Sachse, U. 1988, S. 78–79]. При това според Е. С. Острирова изучаването на данните за властовите институции в района на културата Тайрона (Северна Колумбия, XI–XV вв.) – иконографски анализ на изображения, археологически материал (погребалния инвентар, поселищната йерархия) и данните на испанските писмени източници – позволяват да се заключи, че *из-за разделения властных функций между различными социальными группами, единого образа носителя власти не сформировалось* [Острирова, Е. С. 2012, резюмето на публикацията]. Един по-детайлен поглед към вождеските институции в този регион на доколумбова Америка дава една разгърната картина на мястото им в ППС на чийфдъма. Възползвайки се от описанието на Х. Хендерсън и Н. Остлър⁴⁰, ППС тук може да бъде представена като система от съподчинени в йерархия вождове, в рамките на която Muisca chiefs ръководели политически съюзи на по-малки групи, “some of which shared kinship ties”, т.нар. **zibyn**, в испаноезичните извори на региона обозначаваани като **capitanías**, чиито вождове били вождове на дадена общност и едновременно на поне един “internal division” в тази общност, т.е. “a single chiefdom community was internally divided into several capitanías or zibyn”. На свой ред тази общност обединявала няколко „uta groups, or capitanías menores, each with an uta leader”, съставени от няколко households. Изключение от тази схема правели някои zibyn общности, които не включвали по-малки uta groups. Картината определено е представена от многобройна „класа вождове“, но и при тези вождески йерархии се изправяме пред изрично познатото от базисните примери в концепцията за т.нар. чийфдъм разделяне на вождеската общност на наследствени вождове от типа на северноамериканския сахем и явно на военни вождове, съдейки по испан-

⁴⁰ Вж. по-детайлно, с лит.: Henderson, H., and Ostler, N. 2005, p. 150–151.

ския термин *caritania*, при това вождове, стоящи начело на матрилинейни социални единици⁴¹, което е също типично за социалната организация на чийфдъма.

II.4.3. Така описаната по-горе ППС у *муиските* (респ. *чибча*), както и онази у ирокезите, а и в останалите по-бегло представени примери, показва относително сложни структури от взаимопреплетени родови групи, полово-възрастови степени и общинни поселения, всяко от които със свои лидери и/или институционализирани вождески длъжности с различен – и разнообразен! – обем от задължения и правомощия, но обичайно ненадхвърлящи изпълнителните функции, при което узурпирането от тяхна страна на разпоредителни функции вече предвещавало появата на ранната държава.

II.4.4. В един опит да се очертаят параметрите на ППС на чийфдъмите трябва да се съжалява за две неща: първо, за липсата на един Аристотел, който да опише детайлно структурно-функционалния модел на ППС на чийфдъмите в мечтани (sic!) от политическите антрополози етнографски извори – слава богу, немалка част от описанията на етнолозите от XIX в. са поели на плещите си „египетския труд“ по изготвянето на такива Аристотеловски по дух описания⁴²; второ, за загубата на Аристотеловите *Nomima Barbarica*, които е възможно да са съдържали и такава информация, чрез която да се верифицира допустимостта на крос-културното и крос-темпоралното сравняване на ППС на традиционните общества от ранното ново време с ППС на познатите главно чрез археологически извори чийфдъми от Стария свят. Не е трудно, разбира се, обръщайки се към фактографската изчерпателност на Аристотеловите политики, разкриваща детайлно ППС на привлеклите вниманието му етнополитически колективи, да се досетим, че подобно на неговите политики, и в изграждането на вождеския слой от ППС на чийфдъма и ранната държава е била застъпена силна инвариантност. Но да се върнем към данните за групи вождове, респ. за „многоцарствия“.

II.4.5. Колко важна е тази необходимост от изчерпателна по възможност информация за ППС на съответната етнополитическа общност, добре личи и от обсъждането на въпроса за голямата „класа на вождовете“ в епохата на чийфдъма. Ще илюстрирам малко по-детайлно това чрез примера на два класически случая – на ирокезите от Северна Америка и на обществата в Полинезия – случаи, към които съм препращал вече, и то отново изхождайки от съпоставителния анализ между полинезийското и ирокезкото племе, осъществен от Н. А.

⁴¹ Х. Хендерсън и Н. Остлър отбелязват изрично: *The terms uta and zibyn, are also suggestive of kinship relationships in that collective territorial rights to land were managed by both uta and zibyn groups and reckoned through the matrilineal line.* [...] [Henderson, H., and Ostler, N. 2005, p. 151, с лит.; подч. мое, Ст. Й.]

⁴² Като такива би могло да се посочат изследването на Нимуендажу за шеренте [Nimuendaju, C. 1942], респ. редица детайлни описания на ППС на северноамериканските племенни общности от т.нар. доконтрактен период в американската етнология на XIX и XX век, или на английската антропология от същото време за обществата в Африка. Те биха могли да послужат за едно по-пълно представяне на картината на ППС и в етнополитическите общности, категоризирани като чийфдъми. Не може в такъв случай да не смущава „описанието“ на многобройната група вождове, респ. на многото вождове в родово-племенните общества у Робърт Лоуи. Той илюстрира липсата на „единоначалие“ в тези общества, като пише: “That he cannot, in many American societies, correspond to an African chief is apparent whenever a single band or tribe has more than one title-bearer”. Между примерите, които той привежда: По данни от 1940 г. 300 души *Canella* са били оглавени от 3 “chiefs”; друг “Ge” people – *Pau d’Arco Kayapo*, общо от 2 “chiefs”; “the related *Gorotire band*” – от 5 “chiefs”. До 1880 г. племенната общност *omaha* а имала 2 главни вождове, и значителен брой “lesser ones”; “this oligarchy was then superseded by a septet of uniform rank”; *arapaho* са имали 4 вождове, а *Cheyenne* с население ок. 4000 души – 44 вождове. Вж. Lowie, R. H. 1948 [1967], p. 71. Ясно е, че без точно описание какво място са заемали тези вождове в структурно-функционалните модели на съответните ППС – а такива данни са налице в повечето от използваните от Робърт Лоуи съчинения – тези данни не говорят нищо определено, освен само че указват липсата на монархичен владетел в тях, противоречейки на твърдението на т.нар. Шумерски царски списък – един от основните извори за историята на древна Месопотамия през III хил.пр.н.е., внушаващ идеологическата постановка за извечността на монархичната власт – че царствеността съществувала винаги, по волята на боговете просто „слизаща“ при хората, за да ги организира.

Бутинов⁴³. Така по отношение на сахемската вождеска институция на ирокезите се установява, че тя практически представлява институцията, която предводителства със съответните изпълнителни правомощия съответното селище. При 48 селища в ирокезкия племенен съюз, колкото те били първоначално при основаването му, 48 били и сахемствата. Сахемът обичайно бил глава на даден „дълъг дом“ в състоящата се от няколко такива домове хетерогенна ирокезка община – „дълъг дом“, представляващ стопанската единица в такова селище и обединяващ локализираните в съответната община подразделения на даден класификационен род. В съответното селище длъжността на сахем изпълнявал главата на онзи „дълъг дом“, който се смятал за първопоселнически в селището, като обитаващият този „дълъг дом“ род бил смятан за господстващ, а вождовете на останалите дълги домове – за по-нискостоящи. Сахемската длъжност се възприемала като принадлежаща по право на този първопоселнически род и тя не можела да бъде предавана на другите родове, което я превръщало в наследствена в рамките на рода. Така на практика появата на този наследствен вожд се дължи на една твърде типична за преходната епоха специфика – прогресивно напредващия процес на увеличаване на ролята на общината през тази епоха, при което някогашната картина на локализиран в една родова община род се заменя от картината на деллокализиран в повече хетерогенни общини род. Именно този процес довел до появата на наследствен вожд. Но у ирокезите тази наследственост все още била съчетана с реликти от системата на изборност и тя била по-скоро наследственост в рамките на рода, наследственост, която гарантирала монопола върху тази управленска длъжност за представителите на съответния родов колектив. Съпоставката с полинезийското племе ясно очертава тази специфика на сахемската длъжност и нейния родов характер; в Полинезия правото да се земе съответната вождеска длъжност се предопределяло не толкова от родовата принадлежност, която, разбира се, била подразбиращо се условие, колкото от позицията в генеалогичните линии на рода, като произходът от полумитичния прадед на рода по старшата линия бил задължителен за вождя [вж. повече у **Бутинов, Н. А.** 1985, с. 104 и сл.].

Привеждайки отново така обрисованата картина в развитието на един тип вождеска институция в тези два региона, само ще сумирам числата, представящи резултатите от промените в социалната организация и ППС в епохата на нарастване на икономическата и социалната комплексност при тези общества. При ирокезите при 48 сахемства пълният брой на селищата в конфедерацията бил общо над 220, от които над 120 – изконни поселища на петте първоначални племена на съюза. Броят на вождовете с ранг на сахем при тях не отговарял на броя на селищата, което като че ли налага отказ от идеята, че сахемството възниква на базата на предводителството на поселищни единици; в историческо време на едно сахемство отговаряли приблизително 3, максимум 5 селища. Такъв отказ обаче не е необходим; ясно е, че при увеличени брой на поселищата на ирокезите, дължащ се на нормалния демографски ръст след отсядането им и активното преминаване към произвеждащо стопанство, то при запазване традиционния брой на сахемствата се получава една диспропорция спрямо броя на поселищата, диспропорция, която в историческа перспектива е водела до по-осезаема дистанция между сахем и съплеменниците му, тъй като той вече администрирал не само хората от собственото му, но и от други поселища. Картината се усложнява с появата редом със старите 120 на около 100 „нови“ селища, които били или смесени, или на покорените племена; това превръща сахемската фигура в представител на различни категории население, част от които със свои поселищни вождове, нямащи „официален“ статус (спрямо потестарната система на ирокезката конфедерация). Но, както **Th. S. Abler** [2004] установява, все пак като цяло сахемствата били “divided equally between the moieties”, и освен това, че “nonconfederacy chiefly status was hereditary within clans”, бидейки дублиран във всяка matrimoiety [**Abler, Th. S.** 2004, p. 460].

Във връзка отново с тези въпроси съм привел [**Йорданов, С.** 2009, с. 155] в най-общ вид цифрови потвърждения за съответстваща типология на „класата на вождовете“ и в други общества. Ще припомня два от случаите. Така, ако за конфедерацията на Поухатан се указват 30 subdivisions, то съобразно съотношението между ирокези и поухатани в числово отношение,

⁴³ Вж. **Н. А. Бутинов** 1985, с. 103 и сл. Препратката към изследването му у мен: **Йорданов, С.** 2009, с. 155–156; **Йорданов, С.** 2017, с. 266–267.

цифрата 30 вероятно отговаря на 30 сахемства, докато, както стана дума, селищата на поухатаните са общо около 120. При „чийфдъмните“ от Антилските острови, конкретно в Хаити, при предполагаеми около 5 чийфдъма, или *кацикства* (cazicazgos), във всеки от тях имало и значителен брой „подчинени“, подвластни кацики, съответно в единия 200 кацики, в другия – 14, и т.н., респ. във всяко кацикство „главният кацик“ се разпореждал средно над около 60 до 80 „сеньори“.

В заключение към този малко по-пространно обсъден въпрос – добре се очертава как едновременно с усложнените и демографски нарасналите етнополитически структури от епохата на чийфдъма постепенно се развивала и една усложнена и йерархизираща се система на персоналните магистратури в неговата ППС, която обаче, което в случая за нас е важно, се увеличавала и като абсолютна бройка.

II.4.6. ППС, включващи една многобройна „класа на вождовете“, са фиксирани от данните на изворите както за епохата на древността, така и за епохата на Ранното средновековие. Следва да се отбележи, че в част от наличната информация е отразена съвкупността от персонални магистратури като цяло, а в друга част – отделни колегии в състава ѝ, главно от „горните“ ѝ равнища.

Много „царе“ като социална група съществували и в **Напата** и **Мерое**. Независимо че начело на тези политически формирования стояли владетели с широки „деспотични“ правомощия, те не били, по категоризацията на И. С. Кацнелсон, монарси в „централизирани“ държави – редом с тях управлявали вождове или „царе“ от по-нисък ранг – „45-те други царе“, съгласно данните на **Плиний**⁴⁴.

II.4.7. Функционирането на реалитета на „класа“ от „царе“ или „принцове“ се потвърждава и за индоевропейските народи

Становището, че протоиндоевропейските общества притежавали „класа“ от „царе“ или „принцове“, е основано главно върху лингвистични данни, най-вече върху идеята, че основата *reg-, изведена от лат. regis, келтското rí- и инд. raj-, със следи и в германските езици, и в Khotanese Iranian [**Benveniste, É.** 1973, p. 313, цит. по: **Rowlett, R. M.** 1984, p. 193], отразява именно такава реалитет, функционирала в ППС на тези общества. Част от информацията за така формулираната реалитет се потвърждава от известията за „историческия период“.

II.4.8. Данните за „класа“ от „царе“ или „принцове“ осведомяват и за специфични колегии в съвкупността от персонални магистратури в ППС на тези общества, главно от „горните“ ѝ равнища. Между примерите от Стария свят може би най-често цитиран е примерът с **13-те „царе“ на Схерия в Омировото общество** [вж. напр.: **Vlachos, G. C.** 1974, p. 61]. Разбира се, анализът на реалното място на тези „царе“ в социално-политическата система на епическото общество, описано в Омировия разказ, се нуждае от по-нататъшен анализ, още повече, че според някои становища 13-ят владетел не е обикновен primus inter pares измежду тях [вж. **Vlachos, G. C.** 1974, p. 61–62]. Впрочем във връзка с така представената потестарно-политическа ситуация Влашос прави интересното предположение, че базилевсите са група, от която са набрани действителните anaktes [вж. **Vlachos, G. C.** 1974, p. 106 ff.] – една, общо взето, логична възстановка, която се нуждае от допълнителен анализ.

Числовата определеност, кратна на 13, се появява и в мито-епическата традиция на някои ранносредновековни народи. Тук ще укажа само един пример – от старополската историческа традиция, където този „световен“ мотив от сферата на соционормативната митология заедно с 13-то кратната му определеност също се среща. След смъртта на Ванда лехитите се управлявали от 13 изборни длъжности – воевода и дванадесет управляващи, едва след което бил избран за владетел Лешек I⁴⁵ – почти идентично с феаките от остров Схерия и техния владетел – пръв от 13-те управляващи „базилевси“.

Мито-епическото многоцарствие може да бъде илюстрирано и с примера на **7-те или респ. 8-те царе у жителите на Лесбос**. В разказа на Плутарх от съчинението му „Пирът на седемте мъдреци“ те са начело на колективи в преселение, а осмият, Ехелай, чиято младежка

⁴⁴ Plin., Nat. H., VI, 196: alii reges Æthioporum; цит. по: Кацнелсон, И. С. 1967, с. 68–69.

⁴⁵ Вж. **Янин, В. Л. (ред.)**, 1987, с. 58 = Глава 2. О Лешке Первом.

възраст изрично е указана, е назначен (sic!) от оракулите за военачалник на преселението⁴⁶. Ситуацията, която се долавя, е ситуация на две потестарни длъжностни категории – на оракулите, от една страна, и на вождовете, от друга. Примерът е много интересен и заслужава по-детайлен анализ.

Имайки предвид подобна числова определеност на „царете“ в конкретно-исторически реални етнополитически общности от древността, не може да не си зададем въпроса, доколко в разказа от „мита за Атлантида“ за 10-те атлантски царе, ловуващи за свещения бик⁴⁷, не се отразява информация, влязла в мито-епическото повествование, разработено в „социо- и политологически“ аспект от Платон, от недостигнали до нас данни за реално съществувала ППС от Балкано-Анатолийския район. Дали това е възможно, ще остане въпрос без основания за по-определен отговор, но с достатъчно основания да бъде зададен.

Сравнява помежду им такива колегии от 9 длъжностни лица – наследници на архаичната вождеска институция в гръцкия свят – като 9-те хелладоники, съдещи на Олимпийските игри, 9-те архонти, приемници на царската власт в Атина, и 9-те айсимнети – избрани от народа съдии при танцовите състезания на юношите във Феакия [Ном., Od., VIII, 258–260], и Дж. Томсън⁴⁸. Той търси корените им в крито-микенската епоха, което не е съвсем обосновано. Е. Д. Фролов, прибавяйки към тях и есимнетите на молпите в Милет, заключава, че това прави твърде вероятна връзката на есимнетията като институция в *древнейшую, первобытную эпоху с первобытным ритуалом инициативного агона* [Фролов, Э. Д. 2004, с. 80]. Заслужава отбелязване освен това и сравняването на есимнетите с институцията на съдиите в древен Израел у А. Mannzmann [1979, Sp. 200]. Въвеждайки това сравнение на А. Mannzmann, Е. Д. Фролов пише: *В итоге складывается представление о древнем, традиционном, авторитетном, но вместе с тем и консервативном институте судьи-строителя, вполне способного к выступлению, в частности, и в роли социального посредника в критический момент смуты* [Фролов, Э. Д. 2004, с. 80]. Цитирам този извод на Е. Д. Фролов, тъй като той съдържа окачествяване на институцията на есимнета, съпоставимо с окачествяването на институцията на сакралния вожд-кацик в обществата от епохата на чийфдъма.

П.4.7. Античните извори **фиксира**т у **аланите не царе, а вождове, които назовават „скиптроносци“ (septuchi)**; така са категоризирани през 35 г. от н.е. у Тацит [Ann., 6, 33] водачите на аланите (у Тацит – сарматите) в Северен Кавказ. Като свидетелство в това отношение се привежда и погребален надпис от Керч в Крим, състоящ се от 47, ненапълно запазени реда върху мраморна плоча, където в ред 10-ти се споменават базилевсите на аланите (dat.: τοῖς Ἀλανῶν βασιλεύσιν). И накрая, за изборния характер на тези базилевси, респ. скиптроносци, свидетелствал и споменатият вече текст на фантастичния роман на Ямблих „Вавилониака“ [Jambl., 21], повествуващ как „аланската войска“ избрала за свой цар чуждоземец [справката е по: **Перевалов, С. М.** 2012, с. 209, с лит.]. Белезите на една „класа на вождовете“, респ. на царете, ясно прозират в такива известия, но без да може да се каже нещо по-определено за цялостния модел на ППС на аланите, освен това че не е бил монархичен.

Такава категоризация с известна несигурност може да бъде направена и по отношение на известието на Псевдо-Маврикий за **многобройни царе у славяните** [Ps.-Mavr., 5], доколкото остава неясно дали той указва наличието на много племенни колективи със свои вождове, или за занимаващата ни особеност на ППС на епохата на политогенезис – многобройна „класа на вождовете“ във всеки отделен етнополитически колектив. Във всеки случай „класата на вождовете“ у славяните се долавя и по това, че латиноезичните западноевропейски извори за славяните споменават редом с reges и reguli дори и subreguli, например у **ободритите** [вж. **Lajoie, P.** 2019, p. 168, с препратки].

⁴⁶ Цитирам по превода на руски език: **Плутарх. Застольные беседы...**, с. 261.

⁴⁷ **Plato, Crit. (Herrmann)**, 119 d; срв. и анализа му у мен като свидетелство за мито-епическо „многоцарствие“ в Балкано-Анатолийския район при прехода към желязната епоха: **Йорданов, С.** 2017 а, с. 206. **Пак там**, с. 205 – историографска справка за изследванията върху мито-епическото „многоцарствие“.

⁴⁸ Вж. **Томсон, Д.** 1959, с. 120–121, с препратки към античната традиция.

Изглежда именно втория случай, многобройна „класа на вождовете“ във всеки отделен етнополитически колектив, наблюдаваме в **известиято на Страбон за албанците**, според което: *Различни у тях са и царете. Сега един управлява всички, по-рано обаче според всеки отделен език всяко племе се управлява от собствен цар. Езиците им са двадесет и шест, защото те трудно се смесват един с друг* [Strab., IV, 6].

Олимпиодор пише за някакви групи **хуни** в 411/412 или 413 г., че те имали много „царе“ (използвана е думата $\rho\eta\zeta$ pl. reges)⁴⁹.

Древният, категоризиран като военндемократичен скандинавски конунг е имал и съдебни (като производни от сакрално-социалните кралско-пророчески) функции; според предположението на Лебедев вероятно някаква част от тези функции в древността се разпределяла и по останалите стъпала на аристократичната племенна върхушка („класата на вождовете“ подобно на изброените примери). В по-късната епоха функциите на лагмана („законника“, помнещия традицията) и конунга не съвпадат [срв. Лебедев Г. С. 1985, с. 55–56].

II.4.8. Примерите, разбира се, могат да бъдат умножени. По отношение на тези примери – две последни бележки. Както се вижда, многобройната „класа на вождовете“ всъщност описва откъм персоналните магистратури ППС на късната родово-племенна епоха и на епохата на т.нар. чийфдъм. Появата на лидера, респ. върховния вожд от епохата на т.нар. ранна държава (early State) въз основа на група лидери и вождове е проблематика, чиито теоретични проблеми са вече частично набелязани в литературата [вж. напр.: Шнирельман, В. А. 1985, с. 68–69]. От друга страна, в част от тези случаи е визирана цялата общност на персоналните магистратури, от всички равнища на съответните ППС, в други случаи – главно „горните“ равнища, съставени от върховни управленски колегии. Но и в двата случая едно пълно описание на структурно-функционалния модел на съвкупността от персоналните магистратури определено би хвърлило светлина върху политическите процеси през тази епоха. За съжаление в много от случаите, в изворите се появява само частична информация в това отношение.

III. 1. Вождът в обществата, категоризирани като чийфдъм: Дуално-фратриалната родово-племенна организация и вождеската институция в т.нар. чийфдъм. Двоичната вождеска колегия

III.1.1. Чийфдъмите в повечето от коментирани в литературата случаи представляват **родово-племенни общества, при това – общества дори с т.нар. класификационен род, и с типичната за класическата родово-племенна древност дуално-фратриална система**⁵⁰.

В проучването на феномена на дуално-фратриалната система в родово-племенната организация трудът на А. М. Золотарьов „Родовият строй и първобитната митология“ [Золотарев, А. М. 1964] представлява класическо съчинение. Каквито и корективи да се въвеждат към днешно време, изводите в това отношение на А. М. Золотарьов остават валидно и актуално историографско достижение, в една или друга степен препотвърдено от Кл. Леви-Строс⁵¹. Новата вълна изследователи етнолози, акцентуващи върху полевите изследвания, от типа на Маргарет Мийд, Морис Годелие и др., всъщност фиксират промените в социалната организация, вкл. в родово-племенната организация, в постколониалната епоха, но не отричат обобщенията на Ендрю Ланг, Хенри Морган, А. М. Золотарьов. С оглед на нашата тема важното е това, че в повечето от тези случаи се анализират общества, категоризирани в литературата като чийфдъми, както и впрочем общества, категоризирани като ранни държави.

III.1.2. Връщането към тази проблематика се оказва необходимо по две причини. **Първо**, чийфдъмът, ако се дефинира като време на формиране на вождеската и респ. владетелската

⁴⁹ Olympiodorus, fr. 19 in Blockley, R. C. 1983, p. 182–183. Цит. по: Kuosmanen, P. 2013, p. 106.

⁵⁰ В англоезичната историография: **dual organization** или **moiety system**, вж. за нея историографската справка в: Йорданов, С. 2009, параграф IV.1.6.1., с. 87–88. Вж. малко по-подробно в: Йорданов, С. 2017, с. 261–265, с лит.

⁵¹ Вж. измежду изследванията на Клод Леви-Строс върху този феномен например: Lévi-Strauss, Cl. 1944; Lévi-Strauss, Cl. 1956 [повторна публикация в: Lévi-Strauss, Cl. 1958; превод на руски език: Глава VIII. Существуют ли дуальные организации? – В: Леви-Стросс, К. 1983, с. 118–146], и др.

институция, **то тази институция се оказва съществуваща с дуално-фратриалната родово-племенна организация.** Примерът с пуебло се оказва особено показателен в това отношение; вече отчасти съм го коментирал и тук само ще препратя към изводите си⁵². Но от тези изводи произтича **следващият извод** – че с ролята на дуално-фратриалната организация в т.нар. чийфдъми вероятно се обясняват някои особености на раждащата се върховна, дори и на монархичната управленска институция, **например нейната дуалност**; вероятност, която заслужава да бъде проучена в детайли. Във всеки случай погледнато в историографски план подобни наблюдения вече са формулирани в литературата. Така още класическият автор в проучването на дуално-фратриалната организация А. М. Золотарев отбелязва в рамките на описанието на управленската система в островите Тонга и Лау, че двойствената власт в тези ППС произтичала от дуално-фратриалната организация [Золотарев, А. М. 1964, с. 119–120]. Но трябва едновременно да се има предвид, че в разполагаемата етнографска, археологическа или писмена информация са отразени и двата типа двоична вождеска/владетелска институция – и **дуалната управленска колегия в състав от сакралния вожд, т.нар. кацик, заедно с военния вожд, и двоичната, респ. четворичната институция на фратриалните вождове – военния и „мирновременния“ вожд**, формираща още една дуална управленска структура, от които последната – възхождаща именно към типичната за родово-племенната епоха дуално-фратриална организация. Разбира се, двоичността на институциите не се простира само до фратриалните вождове – водачи на мъжките съюзи.

III.1.3. Накратко за отделни примери от северноамериканските чийфдъми. Така двама са вождовете на двете фратрии – „хората на Лятото“ и „хората на Зимата“ – у **пуебло Тева**, които управлявали последователно, всеки през съответния период на годината⁵³. Близка е по типология и ППС у **натчезите**, които също се делили на две фратрии – Бяла и Червена, имащи голямо значение в обществения им живот, като съответно и всяко селище се делило на две групи, наричани „огньовете“ и принадлежащи на една от фратриите. По време на празненства воините се извявали по фратрии, състезавайки се в играта с топка и в церемониално сражение „заради персоната на „краля“. При това „кралят“ действал като вожд на Бялата фратрия, военният вожд – като глава на Червената фратрия [Josselin de Jong, J. P. B. de, 1930, p. 555; цит. по: Золотарев, А. М. 1964, с. 145]. Така всяка фратрия изтъква на преден план върховен вожд, което още веднъж засвидетелства ролята на дуално-фратриалната система във формирането на феномена на двоичната вождеска институция в ППС на чийфдъма. Изтъкването на единия от вождовете като по-значим, като „крал“, е свързано изглежда с отбелязаното от А. М. Золотарев окачествяване на едната фратрия като по-„благородна“, а другата – като „обикновена“, което той оценява като любопитно и изглежда късно преосмисляне на фратриалното деление [Золотарев, А. М. 1964, с. 149–150]. Според мен „хронологията“ на феномена на окачествяване на фратриите като неравностойни в ценностен план вероятно може да се ориентира към родово-племенната старина, тъй като този феномен е познат и на други етнополитически общности в региона, и то такива, у които не са фиксирани значими социални промени. Така у **чикасавите** едната фратрия се смятала за висша, за което съществувало и митологично изясняване – нейните воини живеели в здрав дом, докато воините на нисшата фратрия живеели направо под дърветата в гората [Золотарев, А. М. 1964, с. 145, с лит.]. Аналогичен феномен е фиксиран и у **унебаго** – в един от митовете им се разказва, че животните – прародители на фратриите, решили спора си за превъзходство чрез игра на топка. Спечелили птиците и поради това фратрията на Небето се смятала за висша [Золотарев, А. М. 1964, с. 141]. Във всеки случай ППС у натчезите засвидетелства много важна характеристика на организацията на вождеската институция в ППС на чийфдъма – вождът-жрец оглавява едната фратрия, а военният вожд – другата, което е може

⁵² Вж. Йорданов, С. 2017, с. 182–185, както и краткото му представяне в настоящото изложение по-горе.

⁵³ Parsons, E. C. 1929, p. 89, цит. по: Золотарев, А. М. 1964, с. 144. Золотарев пише за фратриални кацики, използвайки термина, обозначаващ сакралните вождове у пуебло, но като че ли по-скоро става дума за вождовете – водачи на мъжките съюзи.

би вариант на феномена, стига данните на френскоезичните извори за тяхната ППС да са достатъчно точни.

III.1.4. В обществата от Северозападното крайбрежие на Северна Америка всяко селище имало свой вожд на селището, явно произхождащ от едната фратрия, съперничещ с вожд на лидиращия линидж на другата фратрия. Това противоречие било снемано от избора на мирно-временен и военен вожд, поне така представя нещата **Е. А. Окладникова** [1996, с. 111].

III.1.5. Двоична е институцията на военните вождове и у ирокезите. Ако се върнем към този пример, ще се възправим пред друг тип двойка вождове в обществата от типа на чийфдъма – двоичната вождеска институция на племенната конфедерация. Хенри Люис Морган пише в това отношение:

[...] *When the Iroquois confederacy was formed, or soon after that event, two permanent war-chieftships were created and named, and both were assigned to the Seneca tribe. One of them (Ta-wari-ne-ars, signifying needle-breaker) was made hereditary in the Wolf, and the other (So-no'-so-w'd, signifying great oyster shell) in the Turtle gens. The reason assigned for giving them both to the Senecas was the greater danger of attack at the west end of their territories. They were elected in the same manner as the sachems, were raised up by a general council, and were equal in rank and power. Another account states that they were created later. [...] The creation of two principal war-chiefs instead of one, and with equal powers, argues a subtle and calculating policy to prevent the domination of a single man even in their military affairs. They did without experience precisely as the Romans did in creating two consuls instead of one, after they had abolished the office of rex. Two consuls would balance the military power between them, and prevent either from becoming supreme. Among the Iroquois this office never became influential⁵⁴.*

Картината така става сложна с едно специфично надграждане на управленските длъжности от този висш ешелон на властта. От една страна, конфедерацията има двама върховни вождове, от друга страна – всяко селище излъчва свои военни вождове, също по двойки съобразно локализираната в селищата двуфратриална родово-племенна организация. Най-общо казано, в една непозволена за историк прогностика такъв структурно-функционален модел ще даде в хода на историческото развитие много на брой варианти, но изходната обща типология ще прозира във всеки един от тях.

III.1.6. Интересна картина на изграждането на системата от вождески институции дава африканският народ **таленси**⁵⁵. При тях вождеската институция се изграждала от два типа вождове – *pa'am*, представяна като свързана със светски функции, и *tendaam* (буквално: „пазачи на земята“), имащи ритуални функции, включително на призоваващи дъжда. От значение е в случая, че у таленси се развила началната форма на монополизация на тези институции от дадени кланове, на които те били „постоянно придадени“. Подобно положение на нещата би могло с течение на времето да породи и монополизация на длъжностите от определени семейства, но както се вижда, отправната точка за подобно развитие е родовата „принадлежност“ на съответната длъжност. Впрочем, **Л. Х. Морган** [1946, с. 92 и сл., 168 и сл.] също съобщава за подобен процес у ирокезите, у които т.нар. от него сахемства били наследствени в съответните родове. Сахемството се наследявало, но само в рамките на рода, като постепенно се наложила практиката те да бъдат наследявани от близки родственици на предишния сахем. Подобен феномен може да бъде открит и при други общества.

ППС на **бамилеке** в Африка изглежда включва върховен вожд и функционери на ППВО [срв., с лит.: **Андреев, Ю. В.** 1964, с. 57, бел. 171]. Африка демонстрира феномена, разбира се, и с още редица случаи.

III.1.7. Дихотомията „върховен жрец – върховен вожд“ съществува и на островите Тувалу в Полинезия, при което длъжностите са „по средата“ в историческото движение от изборност към наследственост [**Бутинов, Н. А.** 1982 а, с. 33–34].

III.1.8. Трудно е да се каже дали е съществувала сакрализация на вождовете в обществата на Антилските острови, но и там като че ли се долавя съществуването на двойката върховен

⁵⁴ **Morgan, L. H.** 1909, p. 823, резюмирайки част от книгата си „Първобитното общество“.

⁵⁵ Привличам този пример въз основа на сумирането му у **Eisenstadt, S. N.** 1959, p. 206–207.

вожд и военен вожд [вж. повече у **Александренков, Э. Г.** 1976, с. 151–152]. В това число – наследствеността на вождовете и диференцирането им на мирно- и военновременни се сочи като един от типичните белези на социалните отношения и като цяло на културата и на *араваките* [Hulme, P. 1992, p. 54].

Примерите в това отношение вероятно могат да бъдат увеличени. Изрично искам да отбележа обаче, че наличието на тази двойка от върховни длъжности – военачалническата длъжност редом с длъжността на сакралния вожд, респ. владетел, наличие, което е обявявано за една от специфичните черти на африканските чийфдъми и ранни държави, се оказва явление, типично още за ирокезите [Claessen, H. J. M. 1981, p. 73; Куббелъ, Л. Е. 1988, с. 82–83].

III.1.9. Ще завърша предварителните бележки върху проблема с индоевропейците. [...] *Consequently both the institution of dual leadership and the institution of young war-bands* – пише Кристиан Кристиансен – *were an essential feature of early Indo-European societies as we know them archaeologically during the third and second millennia BCE but later textual evidence also points to the role of groups of youth organized in warlike brotherhoods*⁵⁶. Несъмнено любопитно е, че с функционирането на воинските мъжки съюзи на индоевропейската древност Бернар Сержан, на когото се позовава Кристиан Кристиансен, обяснява процеса на разселване на индоевропейците, тръгвайки още от предполагаемата им прародина. Но това е въпрос, страничен за темата ни, важното е, че европейската древност в социално-политическата си организация се оказва съпоставима с изброените по-горе примери, които по този начин се оказват близки по типология крос-културни и крос-темпорални паралели, засвидетелстващи и тук двоична вождеска колегия начело на звената от юношеската възрастова степен на ППВО.

III. 2. Двоичната институция на вожда в т.нар. чийфдъм и двоичността на владетелската институция у т.нар. традиционни общества в древността и в Ранното средновековие

III.2.1. Имайки предвид дихотомията „сакрален вожд-арбитър, от една страна – военновременен и граждански вождове, от друга страна“, става по-разбираема **двоичната владетелска институция** у някои раннодържавни общества. За да се илюстрира феноменът на двоичната владетелска институция в ранните държави при т.нар. традиционни общества, се разполага с относително значителен брой примери. При това фактологията засвидетелства не само дуалистичната колегия „везир“ – монарх, на значимото място на която в архаичните системи на управление обръща внимание още Шарл Монтескьо [срв. **Монтескьо, Ш.** 1984, с. 126–127], но за един доста специфичен вариант на феномена.

Става въпрос за това, че в епохата на т.нар. ранна държава добре се долавя функционирането на две висши длъжности плюс първожрец. Трудно е да се каже кой в генетично отношение е бил източникът – дали, от една страна, посменно управляващите водачи на фратриите, или, от друга страна, родово-племенният вожд-жрец плюс вождът, респ. вождовете с военачалнически функции. Трудностите се пораждат от това, че така изброените родово-племенни властови институции са по принцип типологични универсалии, но тези универсалии са с имплицитно присъща им поливариантност и следователно те биха могли да бъдат в основата на голям брой насоки на развитие. Съвсем накратко за фактологията в това отношение, като започнем с региона на Андите:

III.2.2.1. Принос “do dyskusji władca – kapłan we wczesnym państwie” осъществява и полският изследовател М. Циолковски, който обрисова функционирането в ППС на ранната държава на двоичната върховна институция с примера на определените от него като “głównych protagonistów” в държавата на инките – sapa inka и “arcykapłan świątyni Słońca” [Ziółkowski, M. S. 1992]. От тези две длъжности sapa inka обичайно е категоризиран като силно сакрализиран монархичен владетел. Дори това да е точната му категоризация, дори той в това отношение да е доста пълен типологичен аналог на египетския фараон, то във „висшия ешелон“ на управленската система на държавата на инките личат „родилните петна“ на двоична върховна управленска колегия. М. Циолковски обръща внимание например на обстоятелството, че ако се

⁵⁶ Kristiansen, K. 2014, p. 90 (подч. мое, Ст.Й.), позовавайки се на: **Sergent, B.** 2003.

съди по текста на клетвата, полага на sapa inka при овластяването му в храма на Слънцето в Куско, то той чрез нея се легитимира като подчинен на първожреца, а не обратното⁵⁷. Следва да се отбележи, че функционирането на двоична владетелска институция в държавата на инките, а и в други по-ранни цивилизации от Андския регион, е установено и по данни, които говорят за управлението на държавите там от владетелите на две паралелни династии.

III.2.2.2. Изключително интересни са в това отношение наблюденията на Юрий Беръозкин. За да подпомогне анализа си на символиката на един погребален паметник от цивилизацията на Мочика, той привлича примера на управленската система на инките, в която още А. М. Золотарьов видя функционирането на двуфратриална родово-племенна организация [вж. **Березкин Ю. Е.** 1983, с. 168–169]. Ю. И. Беръозкин се позовава на тезата на Том Зюйдема, датираща още от 60-те години на миналия век, според която държавата на инките била управлявана едновременно от две паралелни династии в състав от предводителите на „горно“ (Hanan) и „долно“ (Hurin) Куско, и според него – възходящи към двете фратрии на инките начело с вождовете им⁵⁸. У инките тази двойка върховни магистратури не е изрично фиксирана, поне в разказа на хронисти като Инка Гарсиласо де ла Вега, но като че ли може да бъде доловена като реална предистория в развитието на монархичната им институция. В много случаи данните за други андски и респ. южноамерикански общества, оставени от колониалната администрация, респ. от ранноколониалните хронисти, някои от които от андски и дори инкски произход, говорят за *sacique principal* и за *segunda persona*, което поставя според Т. Зюйдема въпроса за аналогичната ситуация и в ППС на инките. ППС в тези общества се отличава именно с този специфичен феномен – съществуването на последователно или поредно управление на два типа вождове, респ. на две династични линии, в случая с инките, произхождащи от двете основни подразделения на инкската столица – Ханан Куско и Хурин Куско⁵⁹. Това била една управленска система с твърде сложен характер, названията на чиито длъжности имат до известна степен окационалистичен облик, управленска система, която явно е базирана върху ППС на силно модифицирано дуално-фратриално устройство. В тази управленска система редом с върховния владетел, обичайно силно сакрализиран, изпъква и фигурата на един „генерал-лейтенант“, категоризиран в някои извори като *vicero*⁶⁰, което дава аналогична представа за дуална върховна институция с възможен генезис в гореописаната двойка на сакрализиран кацик и военновременен вожд.

Както стана дума, позоваването на изследванията на Т. Зюйдема служи на Юрий Беръозкин, за да изясни социалното положение на „воина-жрец“ от един погребален комплекс на цивилизацията Мочика. Изводите му заслужава да бъдат привлечени. Ако точно ги предавам, то в редица общества при различни народи по света двоичната класификация във варианта ѝ – отражение на дуално-фратриалната родово-племенна организация, била в основата на едно подразделяне на обществото на дял на владетелите и воините, от една страна, и на дял на жреците, от друга страна. Юрий Беръозкин изтъква, че тази класификация имала по-скоро символически характер, което според мене говори за нейния характер да противопостави двете фратрии в символно отношение подобно на „благородната“ срещу „нисшата“, респ. Бялата срещу Червената фратрия у натчезите (впрочем същата цветова символика е характерна за мускогезичните племена от Югоизтока на Северна Америка). Във връзка с това Юрий Беръозкин заключава:

Отнесение одной из социальных единиц к «жрецам» не означало, что ее члены исполняли только культовые обязанности: все подразделения были в основном сходны по внутрен-

⁵⁷ „...que sería obediente al Sol y que no podría sujeción sobre los señores del Cuzco y labraría las tierras del Sol y que haría guerra a los que contra el Cuzco viniesen” [**Betanzos, Suma y narración de los Incas...**, Cap. 27, 131; цит. по: **Ziólkowski, M. S.** 1992, str. 207].

⁵⁸ **Zuidema, R. T.** 1964; срв. **Zuidema, R. T.** 1983. За по-нататъшното развитие на тази концепция Ю. Е. Беръозкин препраща към: **Duviols, P.** 1979; **Sherbondy, J.** 1979. Срв. още: **Bravo Guerreira, M. C.** 1992.

⁵⁹ Вж. повече за това, с оглед на вместиането на феномена в т.нар. секе система: **Zuidema, R. T.** 1983, p. 50 sqq., с лит.

⁶⁰ Вж. за повече детайли: **Zuidema, R. T.** 1983, p. 68–69, както и изводите на с. 69–70.

ней структуре и обединяли лиц разной социальной принадлежности; классификация имела не толкова реален, сколько символический характер. Глава подразделения «жрецов» мог, по-видимому, выступать в трех качествах: 1) как действительно верховный жрец, 2) как соправитель и помощник верховного Инки, его «*segunda persona*», 3) как глава группы родов, осуществляющий не только культовое, но и верховное гражданское и военное руководство в пределах своего подразделения [Березкин Ю. Е. 1983, с. 169].

Той установява също, че в изображенията на културата Мочика се среща антропоморфно божество, което *може да бъде истолкувано именно как *segunda persona* и одновременно как верховный жрец при главном правителе*, и че при много церемонии *правитель-жрец изпълняват те же функции, которые в иных случаях присущи правителю-воину*. С други думи и в обществото на *мочика* подобно на обществото на инките е функционираща двоична владетелска институция, при което „царят-жрец“ бил обвързан с вождеска позиция в едната фратрия, „царят-воин“ – в другата. Така **обществото на културата Мочика също ни възпява пред една универсалия – ППС начело с колегия в състав от „цар-жрец“ и „цар-воин“**. Как се развива този феномен и как постепенно на преден план излиза само едната институция, е проблем, който се нуждае от по-нататъшен анализ, но в началните етапи от генезиса на монархичната институция явно се открива именно такава двоична върховна управленска колегия.

III.2.3.1. За феномен със същата типология става дума и когато се описва **ППС на Теотихуакан** в Мезоамерика. Дейвид Карвальо го представя като *co-rule* с характеристика “limited rule by two-four individuals”, а Линда Манзаниля – като „корпоративно управление“⁶¹. Мезоамерика представя функционирането на двоичната владетелска институция с още доста случаи⁶². Приема се например, че тя е налице и в обществото на ацтеките, в което сакрализираната фигура на **тлатоани** управлявала в кондоминиум с военачалническата длъжност на **сиуакоатл**⁶³. Линда Манзаниля се позовава в случая на изброяването като примери за *dual rulership* в качеството му на “an ancient institution in central Mexico” на Teotihuacan, Xochicalco, Sacaxtla и ацтеките у големия френски изследовател на доколумбова Мезоамерика Мишел Граулич и прибавя към тях примера на Cholula [Manzanilla, L. R. 2001 а, р. 391, с лит.].

III.2.3.2. Към тези примери за двоична владетелска институция в Мезоамерика във връзка с идеята си, че те генетически възхождат към вождовете на дуално-фратриална родово-племенна организация, се обръща във вече „класическите“ си наблюдения по този проблем и А. М. Золотарьов. Вече съм привел във връзка със социалната организация на ацтеките неговите наблюдения [Йорданов, С. 2017, с. 217], тук частично ще ги приведа повторно. Така той, опирайки се на Уотърман [Waterman, T. 1917, р. 255], представя ацтекската конфедерация като оглавена от двама военни вождове с титлите „вожд на мъжете“ и „жената-змия“ [Золотарев, А. М. 1964, с. 148]. Друг пример за дуална вождеска институция от региона на Мексико, приведен от Золотарьов, е примерът на племенната общност **тласкала**, по време на испанската конкиста управлявана от двама главни вождове – Хикотенг и Максикатчин, които имали свои знамена, първият – „бяла птица с разперени крила, напомняща шраус“ [Золотарев, А. М. 1964, с. 148, с препратки към: Diaz del Castillo, B. 1928 [1927], р. 125, 129; Cortès, F. 1779, р. 16]. Золотарьов отбелязва, че войските на тласкала се сражавали под тези знамена, но редом с това всеки отряд имал и своя тотемна емблема, което означавало, че Хикотенг бил вожд на фратрията на войната. Двойствена била вождеската длъжност и у **шочимилко** и **чалко** [Золотарев, А. М. 1964, с. 148, но без препр. към лит.].

III.2.3.3. Един интересен пример от Мезоамерика за дуална владетелска институция подсказва, че **понякога (само понякога?) историческите извори „мълчат“ за функционирането ѝ**. Както отбелязва Edward Calnek в извороведско изследване за т.нар. Codex Xolotl, този важен извор за социалната и политическата история на Мезоамерика не споменава нищо за

⁶¹ Carballo, D. M. 2020, р. 63, table 3, 1, и цитираната там Manzanilla, L. R. 2001, р. 157–190.

⁶² Че диференциация на вождовете на кацки („мирновременни“) и военни вождове е явление, налице и в Мезоамерика, е отбелязано и от френския културолог от български произход Цветан Тодоров. Вж. Тодоров, Ц. 1992, с. 189.

⁶³ Вж. по-детайлно за тази институция: Read, K. A. 2000, р. 51–67.

системата на dual Kingship в държавата Colhuacan, от чиято династия произхождала майката на Акамапичтли, първия владетел на Теночтитлан [Passim, in: **Calnek, E. E.** 1973].

III.2.3.4. Пример за дуална владетелска институция А. М. Золотарьов почерпва и от социално-политическата действителност на майте, които били според него управлявани от два „кралски“ двора, измежду членовете на които „кралете“ били избирани последователно [**Золотарев, А. М.** 1964, с. 148, с препратки към: **Spinden, H.** 1928, р. 211]. Тук като че ли се наблюдава същото редуване в системата на управление на фратриалните вождове, за което стана дума по-горе, че е било наблюдавано във функционирането на ППС на *пуебло Тева* – в мито-епическата традиция и респ. социалната практика на древните *майя* също се наблюдава сходна система на редуване в изпълняването на длъжността на върховния вожд (неясно с каква типология – дали фратриален вожд, или също така сакрализиран вожд от типа на върховния вожд на пуебло индианците). В началото на сезона на дъждовете на власт идвал вождът на синята фратрия, а след шест месеца – вождът на червената фратрия, фратрията на сезона на засушаването. Тази система на съотношение на властовите институции намерила израз в големия годишен празник – Па-кум Чак („Въздигане [на престола] на великия [вожд]“), когато военната аристокрация на градовете държави на майя избирала жреца на бога на войната. Па-кум Чак дублирал подвижния празник I Ахав, на който в чест на избора на владетеля (в додържавния период), респ. в периода на функциониране на ранната държава у майя – в чест на потвърждаването на властта му от името на боговете била принасяна и човешка жертва [**Бородатова, А. А.** 1988, с. 331–332, с извори и лит.]. Ще прибавя към данните от мито-епическата традиция на майя и преки описателни данни за евентуалното функциониране у тях на двоична владетелска институция, в случая за един от техните градове държави (както често са окачествявани) – Тайясал, или Tah Itza, последната независима държава на майте, завоювана едва през XVII век, за която испанците са оставили относително точни и пълни известия. А. В. Пакин описва висшия ешелон в управленската система на този град държава на майте като представен със следните висши магистратури: „ахав“, превеждано от испанците като ‘крал’, „ah k'in“ – върховен жрец, който обаче имал и правата именно той да води преговорите с външни сили, а понякога бил и начело на военни отряди, и на трето място, военен вожд, „наком“ (пасоп; пасом), избран за мандат от 3 години; през XVII век изпълнителите и на двете висши длъжности, ахав и ах-кин, били братовчеди, т.е. произхождали от един род, явно монополизирали тази двоична върховна магистратура [вж. повече у **Пакин, А. В.** 2000].

III.2.4. Дуалната институция на двойката длъжности „сакрален – профанен владетел“ била налице и в доколониален Бенин [**Бондаренко, Д. М.** 1995, с. 140–141, с лит.].

III.2.5. Същата двойка „сакрален“ – „светски“ вожд се наблюдава и у **Ticoria** в Полинезия; при това, независимо че в представите на тикопийците властта като такава принадлежи на първия, то изпълнителната власт, както я окачествява Баландие [**Баландие, Ж.** 2000, с. 83–84], властта с реални административни пълномощия, била властта на „светския“ вожд, **maru**.

III.2.6. Примерите за двоичност на висшите управленски институции от Стария свят също са значителен брой.

III.2.6.1. Един от характерните примери е двойката институции **ен**, респ. **енси**, и **лугал** от историята на древна Месопотамия. Относително добре осветлено от данните на историческите извори, съотношението между двете институции и мястото им в ППС на Месопотамия от III хил.пр.н.е. е предмет на дълъг дебат в научната литература. Тук ще представя съвсем накратко генезиса и развитието на тези институции. Изглежда първоначално по-значима и по-добре засвидетелствана е титлата **ен**, определяна като върховна жреческа титла, но донякъде споделяща типологията на *segunda persona* от Андския регион. Засвидетелствана в изворите малко по-късно, титлата **лугал**, първоначално дори нямаща значението да е обозначение на владетелска титла, постепенно започва да се налага и да придобива по-голя-

ма значимост от титлата **ен**⁶⁴. Ясно засвидетелстваната военачалническа активност на институцията на лугала я представя като тукашния конкретно-исторически вариант на „царя-воин“.

Бегло набелязаната по-горе съпоставимост между **ен** от Месопотамия и *segunda persona* от Андския регион не е формулирана в настоящото изложение за първи път. Вече съм се позовавал на съпоставимостта между размерите на ранните шумерски градове държави от Месопотамия и размерите на държавите от долините по Перуанското крайбрежие или респ. с размерите на неголемите групи от общини там, съпоставимост, към която привлича вниманието Юрий Беръзкин [Йорданов, С. 2017, с. 283]. Тук ще добавя, че на тази база Ю. Е. Березкин [1978, с. 50–51] извежда и типологическа съпоставимост в развитието на магистратурите със суверенна, респ. върховна позиция в административно-политическия апарат на тези ранни държави. Според него и в двата случая това са магистратури, за които „царят-жрец“ от историята на ранна Месопотамия и лугалът, който като че ли го измества в хода на постъпателното историческо развитие, са добър пример. Институцията на **енси** в древна Месопотамия, разполагаща с жрецески функции, представяна в изворите от първата половина на III хил.пр.н.е. като основател на храмове, действително е притежавала сакрален статус, известна сакрализация характеризира също така и титлата лугал. Засега данните не позволяват да бъде осъществена еднозначна категоризация за типологията на тези две институции и тяхното съотношение помежду им, но е напълно възможно те да са възникнали на базата на „царя“-жрец“ и „царя“-воин“ от епохата на политогенезис. Данните за ранната история на древна Месопотамия обаче не позволяват да се представя раннодинастичният **енси** и дори и раннодинастичният лугал като длъжности с характера на монархична институция; и **ен**, и лугалът, са осъществявали своите правомощия, поне през Първия раннодинастичен период, под контрола на колективни управленски органи и изглежда са имали характера на изпълнителни, респ. представителни магистратури.

III.2.6.2. Най-вероятно цивилизацията от древния Изток ще илюстрират с още примери функционирането на тази двоична владетелска колегия. Ще се ограничи само с някои. Държавата **Угарит** от Предноазиатското Средиземноморие е един от тези примери. В една засега недостъпна ми негова студия Cyrus Gordon пише: [...] *The succession of the Ugaritic kings is full of problems. I have shown (Antiquity, XXIX (1955), 147–149) that we may have to reckon with diarchy (double kingship) at Ugarit, perhaps in the manner of Sparta.* [...] [Gordon, С. Н. 1958, pass.].

III.2.6.3. **Крито-Микенска Гърция** също засвидетелства конкретно-исторически вариант на тази владетелска колегия. В две публикации Молчанов развива идеята за функционирането и тук на дуалната владетелска институция [вж. Молчанов, А. А. 1999; 1999 а]. Обичайно в такава дихотомия са разполагани институциите **wanax** и **lawageta**. Сакралността в едната от тези институции произтича от обстоятелството, че като се изключат примерите на употребата ѝ като титла в Кипър от ранножелязната епоха и във Фригия, от Омир насетне тя обозначава главно герои от гръцката мито-епическа традиция или богове [срв. Hemberg, В. 1955; Yamagata, N. 1997], което я превръща в един от примерите за функционирането в древността на институцията на т.нар. цар-жрец. Така като че ли се получава точно транспозицията „сакрален владетел – военачалник“, проследима в обсъдените вече нейни конкретно-исторически варианти⁶⁵. От друга страна, в тази двойка институции се вижда реализация на митологичния мотив за властта на близначни двойки от типа на мита за Диоскурите – и двата термина обозначаваха владетелска власт [вж. напр.: Dagazzini, Duplice regalità nel mondo miceneo..., pass.], но явно отново, дори и при този вариант – в двоична владетелска колегия.

III.2.6.4. Двоичната царска институция в античния свят (Спарта и Рим)⁶⁶, и най-вероятно не само там) е относително активно анализиран феномен.

⁶⁴ Срв. хубавото синтезно очертаване на този процес у Русев, П. 2001, с. 122–123.

⁶⁵ Някои възражения срещу това вече „класическо“ категоризиране на двойката институции **wanax** и **lawageta**, според мене – необосновани, вж. у Kelder, J. 2012.

⁶⁶ Тук няма да правя препратки към вече огромната по обем литература върху този феномен в историята на Античността. Ще укажа само едно от изследванията на руския изследовател Александър Коптев, очертаващ начело на Рим от царския период управленска „триада“ в състав – почти като у племената пуебло – от сакрален владетел и двама консули [Koptev, А. 2005].

III.2.6.5. Заслужава отделно обсъждане въпросът дали това, че народите, сражаващи се под Троя в Омировата „Илиада“ – между тях и траките, са най-често с по двама вождове, отразява функционирането у тях именно на обсъждания по-горе феномен на двоичната вождеска/владетелска институция, респ. дали отразява у тях дуално-фратриално устройство, предводителствано от двама военни вождове, или подобно на ирокезкия пример, става дума за двоична военачалническа институция на племенни съюзи.

III.2.7.1. Двоичната владетелска институция е феномен, познат и на обществата от Средновековието. Тук частично ще повтора или допълня препратките по тази проблематика от статията ми, посветена на вероятността институцията да е функционирала и у прабългарите и в Първото българско царство [вж. **Йорданов, С.** 2018].

На базата на широк сравнителен материал, но изхождайки от основната идея да изясни царската институция на келтите, **Dean Miller** [2008, p. 107–117] сравнява the monarchy – political power invested in a single royal figure, with the ‘dual kingship, represented by “the war-leader paired with the ‘peace’, ‘ancestral’ or ‘discent-oriented’ figure – както били описани от Цезар за Галия и за съседна Германия.

III.2.7.2. Впрочем един от класическите примери за този феномен, двоичната владетелска институция у хазарите, в съпоставка с гореприведените примери вече не изглежда етноспецифичен уникат, а реализация на универсалия с типологичен характер. Феноменът е познат на Дж. Дж. Фрейзър и анализиран от него [**Frazer, J. G.** 1917, p. 382–407, non vidi; **Frazer, J. G.** 1907 [1914] [1935], p. 120]. И тъй като между този ранносредновековен народ и етнологичните реалии на Новия свят не може да се търси процес на заимстване, явно е, че става дума за типологична близост. Така наличните данни представят хазарите като оглавени от двама владетели: единият – персонификация на идеята за „владетел“ и силно сакрализиран, другият – изпълняващ функциите на същински, реален владетел⁶⁷. Мнението на **Н. Н. Аббасов** [2014, с. 144], че институцията на двувластието се е появила в периода на т.нар. военна демокрация, приемам като потвърждение на идеята за архаичността на институцията, но във вида ѝ у хазарите тя е вече институция, типична за ранната държава.

III.2.7.3. Институцията на двамата „владетели“ изглежда може да се проследи и у славяните [вж. напр.: **Заходер, Б. Н.** 1967, с. 144, с препр., срв. с. 153]. Във всеки случай такава концепция в литературата е обосновавана; **И. В. Лисюченко** [2012] прави опит да обрисова механизма на една борба между „бездейния“ и фактическия владетел, от които първият бил силно сакрализиран, а вторият – водач на мъжките съюзи от системата на ППВО.

III.2.7.4. Диархията е функционирала и в ППС на Великото литовско княжество [вж. напр.: **Deveike, J.** 1950; **Гудавичюс, Э.** 1985; **Rowell, S. C.** 1994, pp. 67–69, с лит.].

III.2.8. На два проблема ще се спра съвсем кратко; те изискват едно по-пространно изложение, каквото тук няма да правя, включително и поради неизбежните ограничения в обема на настоящото вече обширно изложение. Проблемът има два аспекта. От една страна, всеки един от вождовете в двоичната вождеска институция на дуално-фратриалната социална организация на чийфдъма се е опирал, както стана дума и по-горе, на свой „щаб“. Това е означавало по-голям брой вождове с тази типология, което неизбежно модифицира числовите параметри на феномена. От друга страна, в ППС на тези общества се е развивала и една „борба на институциите“, израз на която бил например изрично отбелязаният в литературата конфликт „миро-временен – военновременен вожд“ [вж. напр.: **Куббель, Л. Е.** 1988, с. 83].

III.2.8.1. Конфликтът „миро-временен – военновременен вожд“ явно е бил произведен от механизъм, в чиято основа стои полово-възрастовата стратификация на обществото, съдейки по показателен материал за майте [**Гуляев, В. И.** 1976, с. 210 и сл.; **Гуляев, В. И.** 1987, с. 110–111], ацтеките и респ. кимерийците в Стария свят⁶⁸. Както стана дума по-горе, по мнението на

⁶⁷ Вж. напр.: **Minorsky, V.** 1955, p. 260, с препратки към почти пълния текст на всички основни изворни свидетелства.

⁶⁸ В мито-епическата традиция и на ацтеките, и на скитите се среща с аналогичен разказ по типология как начело на воители от юношеската възрастова степен Ицкоатл от Теночтитлан, непокорните младежи на кимерийците, Гилгамеш от Урук се противопоставили на „инертността“ на „старейшините“

Е. А. Окладникова в обществата от Северозападното крайбрежие на Северна Америка изборът на тези два различни типа вождове снемал противоречията между съперничащите фратрии в дуално-фратриалната организация на равнището на отделното селище, осигурявайки им известен паритет в достъпа до управленските длъжности [Окладникова, Е. А. 1996, с. 111]. Но по-активно се проследява това противоречие в противостоянето на различните равнища в полово-възрастовата стратификация, при което като военновременни вождове се изявяват водачите на юношеските възрастови формирования, често с „юношески плам“ възпротивяващи се на решенията на мирновременните вождове („старейшините“). Такава „борба на институциите“ ясно се проследява; с оглед на универсалността на феномена – от Ицкоатл срещу Аскапоцалко до Гилгамеш срещу Киш. Вече съм се спирал [Йорданов, С. 2009, с. 184–185] и върху един много интересен конкретно-исторически пример за тази „борба на институциите“, възправяща вожд-жрец срещу военновременния вожд на племето – конфликтът у чероките между изпълнителя на длъжността на Aní-Kutáni – жреческа длъжност, заемаща изтъкнатото място в обществото им, и вожда, окачествен от Р. Фогелсън като върховен, заради опита на първия да посегне на една от жените на брата на върховния вожд [Fogelson, R. D. 1984]; разказът е поразително близък крос-културен и крос-темпорален паралел на разказа в античната мито-епическа традиция за падането на царската власт в Рим и замяната ѝ с консулската – двоична! – длъжност. Изучаването на случаите на „борба на институциите“ с такава типология според мен е с неизчерпани аналитични възможности.

III.2.8.2. Що се отнася до броя на вождовете от върховната управленска колегия, ще отбележа единствено това, че независимо от абсолютната му стойност кратността на 4, 5 или 8 в редица примери била непряка изява на дуалността, производна от мястото в социалната организация на дуално-фратриалната родово-племенна организация. Четворичността например е разглеждана като характеристика именно на тази специфика на съвкупността на вождеските институции. Приблизително по такъв начин обяснява тези цифрови параметри на вождеската институция А. М. Золотарьов. Въз основа на данни за Северна и Мезоамерика той смята, че броят на върховните вождове в едно племе би следвало да е 4-ма вождове, тъй като при две фратрии с по един „мирновременен“ вожд и по един военен вожд се получавала именно тази бройка [Золотарев, А. М. 1964, с. 148]. Един от примерите в това отношение е организацията на върховната власт у майте, характеризираща се и с кратност на 4, проследимо по данни, почерпани от тяхната мито-епическата традиция, на които В. И. Гуляев привежда паралели от аналогично явление у индианците *чонтал* от Акалан, в Чичен-Ица и Майяпан, у *майя-ица* от Тайясал, преселили се през XVI в. от Юкатан в джунглата Петен [вж. Гуляев, В. И. 1976, с. 203–204; Guljaev, V. I. 1988, р. 44]. Анализът на този пример обаче го отвежда в генезиса му отново до двуфратриалността в ППС. Гуляев пише за този властови феномен, че в действителност пълната власт се намирала в ръцете на един владетел, а тримата му бивши съперници от другите фратрии се превърнали във висши сановници или военачалници на държавата, при това – от същото управляващо семейство или род (цитираните страници).

Пред сходен феномен се възправяме и в случая с *толтеките-чичимеки* (Toltec-Chichimec) – в тяхната управленска система от 4-ма вождове и върховен жрец двама от въпросните 4-ма вождове били „по-важни“, т.е. заемали таксономично по-висока позиция от другите двама [Paulinyi, Z. 1981, р. 320; цит. по: Manzanilla, L. R. 2001 а, р. 391]. Така при тази четворична система се открива отново двата типа дуалност – „вожд-жрец“ и „вождове-воини“, както и дуалната институция на вождове-воини заедно с двама върховни функционери от техните „щабове“.

Впрочем, ако се възползвам отново от примера на Мезоамерика, където, както стана дума, се засвидетелства широко разпространение на дуалната вождеска/владетелска институция, следва да се отбележи, че данните на изворите фиксират там и едно разнообразие в изграждането на върховните равнища на тяхната ППС. Съгласно справката у Линда Манза-

и отхвърлили зависимостта от Аскапоцалко, от скитите, от Киш; разказ, който според мене представлява именно пример за борба на институциите, в чийто механизъм роля играе ППВО. Вж. повече, с лит.: Йорданов, С. 1997.

ниля, заета от публикацията на Золтан Паулини [Manzanilla, L. R. 2001 а, р. 391, с препратки към: Paulinyi, Z. 1981, р. 317, 319, 321]: *Colhuacan was governed by four tlatoque, represented as a corporate body [...]; Xochimilco, by three; and Cuiclahuac by four; each tlatoque ruled over one particular district of their respective city [...]. The towns of Chalco also were governed by more than one ruler, as were those in the Toluca Valley as well, where groups of Toltec and Olmec-Xicalancan: origins arrived when Tula collapsed [...].* Без да влизам в детайли, мисля, че и така лаконично представената картина говори за различие, родено не от различна типология, а по-скоро от различие в описанието на ППС на съответните етнополитически общности в изворите, а понякога и в изследователските публикации. Описани откъм пълната съвкупност на съответните върховни управленски колегии от „класата на вождовете“, ППС на съответните етнополитически общности „губят“ дуалността в организацията си. Описани откъм най-важните институции в тези върховни управленски колегии, съответните етнополитически общности „възвръщат“ дуалността в организацията си.

Разбира се, феноменът на двоичната владетелска институция също може да се илюстрира с голям брой примери, като бих искал да подчертая, че значителният брой примери, при единна типология, все пак предполага значителна инвариантност. Феноменът определено заслужава по-нататъшен анализ.

Като цяло може да се заключи, че в епохата на политогенезис и респ. на ранната държава съществувал известен дуализъм, съчетан изглежда с известно съперничество между фигурите на наследствените вождове – „жреци“ (редом с които обаче се развивала и същинската жреческа институция) и „военновременните“ вождове – водачи на звената на възрастовата стратификация. Впрочем и двете вождески институции разполагали с някакъв обем от сакрални, жречески функции.

IV. 1. Върховният вожд на племето (племенната общност) в обществата, категоризирани като чийфдъм

IV.1.1. Пълното описание на системата от властови изпълнителни длъжности през занимащата ни епоха на политогенезис включва обаче и фигурата на един **върховен вожд на племето**⁶⁹. Така, ако си послужим отново с примера на ирокезите, един от сахемите – като правило сахемът на смятания за старши род (при наличието на функционираща представа за старши и младши родове), бил смятан за вожд на племето. Тук следва да се изтъкне, че у Морган изрично присъства информация за наличието на такава властова фигура у индианските племена [Морган, Л. Х. 1946, с. 155–156]. Американският етнограф описва тази длъжност като ангажирана с представителни функции при външни контакти на племенната общност, с текущи въпроси във времето между заседанията на колективните управленски органи и т.н. Това са „кралете“ на отделните племена от периода на първите срещи на европейските заселници с индианците, по повод съобщенията за каквито Морган изрично отбелязва: „В разказите на някои стари писатели тия върховни вождове са наречени крале, което е просто карикатура“ [Морган, Л. Х. 1946, с. 156]. Независимо че част от тези върховни вождове се стремяла към по-ефективна власт, като цяло острата критика на Морган е оправдана, тъй като същинска еволюция на тази длъжност в такава насока се наблюдава рядко и тя действително е твърде често рожба на литературно-историографска инвенция в информацията за потестарната система на тези племена – инвенция, осъществена от авторите на първите описания за тях. Впрочем и у самите ирокези институцията на този формално върховен вожд също е съществувала. Самият Морган изрично отбелязва, че по време на основаването на ирокезката конфедерация най-влиятелен бил сахемът на онондага То-do-dä'-ho или Thadodaho; избрани били и двама други, подчинени нему сахем, играещи ролята на негови помощници и стоящи по време на заседания зад него. Така това сахемство, винаги принадлежащо на онондага⁷⁰, се превърнало в най-високопоставеното

⁶⁹ По този въпрос повтарям почти буквално малка част от изложението си от монографията: Йорданов, С. 2009, с. 157–158.

⁷⁰ Изборът на това най-авторитетно сахемство именно измежду онондага предопределило едно малко привилегировано положение на племето в рамките на конфедерацията. Вождовете на това племе

от 48-те сахемства, поради което някои автори предполагали, че това бил именно ирокезкия „крал“. Но, обръща внимание **Морган** [Л. Х. 1946, с. 189–190], тази представителна фигура не разполагала с по-големи правомощия от останалите сахемци, представлявайки почетна длъжност, на която не била придадена висша изпълнителна власт⁷¹. Така или иначе обаче, от значение е да подчертаем, че **и в класическия пример за военна демокрация някакъв paramount chief все пак е налице**. Понятието чийфдъм концептуално е фокусирано именно върху тази властова фигура, без да поставя винаги проблема за същността на представяната от нея институция. Противоположен е подходът на концепцията за военната демокрация в нейното „официализирано“ и респ. догматизирано нетворческо битие, което дори не отбелязваше наличието на такъв върховен вожд във военно-демократичните племенни съюзи; наличие, което реално ги превръща в **демократично управлявани „чийфдъми“**. Иначе казано, **управляваният по демократичен път чийфдъм, в който фигурата на paramount chief има главно представителни функции, е по типология военно-демократично общество**.

IV.1.2. Що се отнася до сакрализираните вождове, то етнографските данни фиксират наличието на такива наследствени вождове-жреци още в егалитарните общества и то обществата със значимо място в тях на полово-възрастовата стратификация от типа на обществото на масаите в Африка. Тази твърде интересна институция на **наследствените сакрализираните вождове-(жреци)** е вариативен феномен – и по отношение на сакрализацията ѝ, и по отношение на наследяемостта, и по отношение на социалната ѝ тежест. Но този феномен има широко разпространение. Наследственост на вождовете по принцип е фиксирана в редица случаи независимо от степента на сакрализация на тази потестарна фигура. Спорадична поява на наследственост на вождеската институция се регистрира в много ранен етап от историческото развитие, още в типично егалитарни родово-племенни общества от типа на австралийските аборигени [Хазанов, А. М. 1979, с. 153–154]. От друга страна, в обществата на индианците от Северозападното крайбрежие на Северна Америка вече били налице рангова структура на вождовете и наследственост на някои от тях, но пък липсвали крупни и стабилни потестарни образувания, възглавявани от вождовете [Хазанов, А. М. 1979, с. 134, с лит.]. Иначе казано, в тези общества липсвала фигурата на върховния вожд (paramount chief), за да може да бъдат изрично окачествени като чийфдъми. По-горе вече стана дума за тяхната потестарно-политическа система; така, у *пueblo Tiwa* освен избраните за срок от една година мирновременен вожд (Governor) и военен вожд (War Captain) бил налице още един вожд, обичайно сакрализиран, при това, което е твърде интересно, наричан с лексемата **t'aykabede**, имаща буквалното значение „господар на всички неща“ и обичайно превеждана в литературата с аравакската съответка кацик (cacique). Длъжността на **натани** (natani) у навахо, изпълнявана обичайно от човек, който бил “a practitioner of Blessing Way”, се приближава до t'aykabede у Tiwa, респ. до кацика у другите публо, но не била наследствена, макар че се появила тенденция към оставането ѝ “in same family line” [Shepardson, M. 1963 [1967], p. 150, с лит.]. Кацикът у *араваки*, *кариби* и други племенни общности от региона на Антилите се е отличавал с подобна типология и най-важното, с подобни управленски правомощия. Същото най-вероятно е валидно и за сакралния вожд на **натчезите**, този най-често цитиран пример за високо овластен вожд на чийфдъм, който, както се указва, вземал решения винаги заедно с племенния съвет⁷², и който в литературата обичайно е сочен като един от класическите примери за идеята, че чийфдъмът е по принцип

се превърнали в постоянен управителен съвет на Great Council, свикващ заседанията на конфедерацията, подготвящ дневния им ред и избиращ арбитри и председателстващи с власт на вето, а централното им селище – в „столица“ на конфедерацията, в която се провеждали общите заседания. Вж., с лит.: **Blau, H.** 1965, p. 252.

⁷¹ Вж. за този вожд на онондага и **Blau, H.** 1965, p. 253–254.

⁷² Така дори и от автори, категоризиращи the Natchez polity като най-йерархичната структура в историческия Югоизток на Северна Америка, се отбелязва изрично, че „Великото Слънце“ е вземал решения не авторитарно, а заедно със съвета [Belaiev, D. D., Bondarenko, D. M. 2001, p. 375, с позоваване на **Muller, J.** 1997, pass.].

потестарна структура, предводителствана от сакрализиран вожд⁷³ [вж. повече: **Йорданов, С.** 2009, с. 166–170]. Това положение на нещата сигурно е валидно и за управленската система на **мускогоезичните племена** от Югоизтока на Северна Америка. Но със сходна характеристика на сакрализираните фигури са се отличавали и сахемите у ирокезите, респ. и у алгонкините. Според мен показателно е в това отношение, че по данни на Хорацио Хейл ирокезката дума за сахем (всъщност – алгонкинска дума), думата *Royaner*, с приблизителното значение *nobleman*, *lord*, при проповядването на християнството сред ирокезите била използвана вместо *Lord*, т.е. бог [Hale, H. 1883, p. 31, n. 1]. Налице са данни, че и в обществата на Океания наследственият сакрализиран вожд се появява много рано [Pawley, A. 1982, p. 33 sqq.].

IV.1.3. Най-важното с оглед на нашата тема обаче е това, че много често именно този наследствен сакрализиран вожд в изворите е „кралят“ на съответните общности, а в изследванията на етнологи и историци – върховният вожд (*paramount chief*). Следователно – имайки предвид така обрисуваната ППС на чийфдъми и ранни държави от Новия и Стария свят – като че ли има известен резон становището на Елман Сървис, че чийфдъмът, много често отличаващ се с теократичен облик, **бил възглавяван от обожествяван вожд-първосвещеник** [Service, E. R. 1975, p. 15–16; Василев, Л. С. 1980, с. 182–183]. Наличието на такава властническа фигура като че ли би могло да бъде основание за формулирането на становище, че всички ранни държави и дори чийфдъми придобиват теократичен характер⁷⁴. Но, по справедливата критика на А. М. Хазанов⁷⁵, сакрализираната и дори обожествявана власт на вожд или раннодържавен монархичен владетел все още не означава съсредоточаване на властта в ръцете на жреческата прослойка, т.е. същинска теокрация, независимо от потенциалната възможност историческото развитие да тръгне в тази посока (впрочем, насока на историческото развитие, която много рядко, да не кажем никога, не е била реализирана в историческата практика). Струва ни се, че с оглед на това би следвало много внимателно да се оцени действителната роля на сакрализирания наследствен вожд на натчезите и обема на реалните му правомощия, още повече, че във въстанието на натчезите срещу французите по-значимо било мястото на военните вождове, така както това било у масаите с техните **ол-огуенани** като вездесъщата властническа фигура.

IV.1.4. Вожд-жрец като че ли се открива и в родово-племенната индоевропейска древност. Наистина, в литературата се среща твърдение, че основната функция на вожда в индоевропейското общество била военната защита; това било отразено в общоиндоевропейското название на вожда – индийското **раджа**, родствено на лат. **rex** и иранското **xšaya** – „владетел, цар“, засвидетелствано също и у скитите [Кузьмина, Е. Е. 1981, с. 35, с препр. към: Winter, W. 1970, p. 49–54; Абаев, В. И. 1949, с. 242–243]. Трудно е да се каже дали това е в сила за конкретно-историческите примери, указани в подкрепа на търсенето на типология на индоевропейската институция от времето на праиндоевропейската древност, която би могла да отразява ролята на вождските институции, обозначени чрез производни от корена ***reg-**, на водачи на военизираните звена на ППВО. Военните вождове на родово-племенната епоха и епохата на политогенезис действително са активно функциониращата управленска институция, но изходната, първична семантика на този индоевропейски термин като че ли говори за друга типология на обозначаваания с нея вожд от епохата на индоевропейската древност, при което иранският термин, сочен от Кузьмина, в лингвистичен план не е родствен на индийския и латинския термин. А и известното за типологията на някои от тези институции, например на римския *gex* (*sacrorum?*), прави несигурна подобна интерпретация.

Бих припомнил във връзка с това изключително точните наблюдения на Раулет върху ролята на вождовете в социалната организация на древните индоевропейци. Впрочем едно от

⁷³ Вж. повече: **Йорданов, С.** 2009, с. 166–170. Впрочем на базата на примера на натчезите и на базата на вече твърдо навлязлата в теоретичния инструментариум представа за сакралността на т.нар. *paramount chief*, такава сакрална върховна институция се търси по презумпция и при анализа на праисторическите чийфдъми, напр. онези на т.нар. *moundbuilders* в Северна Америка. Това становище на Андерсън цитирам по: **Hall, Th. D.** 2001, p. 93.

⁷⁴ Срв. също и историографската справка у **Хазанов, А. М.** 1979, с. 176, бел. 146.

⁷⁵ **Хазанов, А. М.** 1979, с. 165, както и цитирания от него **Webster, L.** 1976, p. 815.

твърде важните изследователски направления в сферата на индоевропейстиката напоследък е онова, което е породено от опита да бъде възстановена социално-политическата система на древните индоевропейци от епохата на генезис на тази етнолингвистична общност. В това отношение действително са акумулирани редица задълбочени наблюдения. В случая ще се позова единствено на вече привличаното от мен [вж. напр.: **Йорданов, С.** 2006, pass.] твърдение на Р. М. Раулет, че управленската длъжност, обозначававана у редица индоевропейски народи с производни от корена *reg-, е представлявала реалия, практически идентична по обема на правомощията на родово-племенния вожд с функциите на изпълнителна магистратура⁷⁶. Към изключително точните наблюдения на Раулет за ролята на вождовете в обществото на древните индоевропейци относително скоро се обърна и Трубачов. На тяхна база той формулира следната много прецизна констатация за т.нар. „цар-жрец“: като цяло формулирането на цар-жрец или на свещен цар – това е преувеличение, респ. излишно праволинейна транспозиция в праиндоевропейската древност на по-късни реални, плод на също такъв подход като онзи, който на базата на мито-епическите акценти върху славата и войнствеността на имагинерен „цар-воин“ постулира една неприсъща за реалната социална практика институция [Трубачев, О. Н. 2003, с. 200]. Смятам, че този извод на Трубачов има изключително висока методическа стойност.

IV. 2. Върховният вожд на племето (племенната общност) и/или военачалникът – кому е принадлежало „монократичното бъдеще“?

IV.2.1. Сюзан Рамирез прави една ремарка, която за мен е твърде показателна за обсъждането на въпросите за мястото на вожда в преходната епоха; тя буквално пише: “The study of the rise of the state is really the study of power – its concentration and use” [Ramírez, S. E. 1993, p. 176]. Според мене именно в такъв подход се корени неразбирането или непрецизното представяне на преходната епоха на политогенезис; концентрация на властта, но в чии ръце, непременно и почти автоматично в ръцете на вожд (= чийфдъм), откъдето да бъде предадена в ръцете на монократичен владетел? Според мене приведенният материал говори за концентрация на властта, но не в ръцете на контролиращ всички обществени сфери „цар-жрец“, който в такъв вид е просто **историографски мит**, а в ръцете на относително обширен вождески колектив, корпоративно монополизиран („класата на вождовете“ в историческия ѝ стадий, типичен за т.нар. ранна държава), в който двоичната вождеска/владетелска институция в състав от „вожд-жрец“ и „вожд-воин“ заемала възлово място.

IV.2.2. Според мене, също подобен подход е в основата на една въображаема методическа трудност – да бъде отграничен “very powerful chief”, респ. върховният вожд (paramount chief) от владетеля, респ. от „слабия владетел“ (weak king) [Claessen, H. J. M. 2014, p. 5]. Тя би получила според мен решение само в случай че се познава добре не само ППС на (ранната) държава, но и ППС на чийфдъма със сложната организация на системата от вождески институции. Храня опасения, че подобна съпоставка „могъщ върховен вожд – слаб владетел“ е генерирана от механичната представа за могъщия вожд от епохата на чийфдъма, който постепенно ще акумулира все по-значим властов потенциал в една магистрална еволюция от вожда към владетеля. Най-малкото подобна представа не отговаря на въпроса защо в епохата на ранната държава отново се разигравали борби около установяване на принципа на престолонаследие – фратриархатните борби, отразени за Египет в мита за борбата на Хор и Сет или в ранноисторическите текстове на хетите, както и в редица други случаи.

* * *

⁷⁶ Вж. Rowlett, R. M. 1984. Л. Е. Куббел също подчертава тази закономерност, която не е е намерила достатъчно място в нашата историческа литература, а именно, че колкото жреческата и царската власт са по-комплексно единни, толкова по-архаично е обществото, един извод, който касае и типологизацията на т.нар. вождество [Куббел, Л. Е. 1980, с. 10].

Ако засега племената пуебло, на чиято организация на системата от вождески институции се позовах нееднократно, почти не са използвани като пример в концепцията за чийфдъма, за сметка на това К. Витфогел развива теоретичната постройка, че изходен пункт за изграждането на държавната власт било обединяването в една длъжност на функциите на вожда – военачалник, жрец и организатор на иригационните работи; между другите примери за това изходно развитие той указва и племената пуебло [Wittfogel, K. A. 1957, p. 17 sqq.]. Тук няма да коментирам в детайли становището на Витфогел, но непременно трябва да се отбележи както липсата на фигура с някакви по-значими властови правомощия в обществата на племената от етнокултурната общност пуебло, така и липсата на фигура, която да съчетава и още повече изцяло да съсредоточава в ръцете си всички онези правомощия – жречески, военачалнически и стопанско-граждански, които концепцията за т.нар. цар-жрец, битуваша в част от историографията като категоризация на властовите фигури от епохата на политогенезис и респ. ранната държава, приписва на постулираната от нея властова институция. Явно е, че тезата на Витфогел, виждаща в „царе-жреци“ от типа на сакралния вожд у пуебло фигури с широки пълномощия, стоящи в началото на развитието на държавите от деспотичен тип, е въпрос на неточно представяне както на етнологичните реалности на Американския югозапад, така и на фактологическия материал от редица други региони от света. По-важното е обаче, че за да бъде осмислен по начина, който предполага концепцията за т.нар. цар-жрец, фактологическият материал за вождеската институция от епохата на политогенезис обичайно се използва некоректно.

Разбира се, много важно и показателно е това, че **най-често и най-рано се е развила наследяемост при сакрализирания вожд с типологията на мезоамериканския и северноамерикански кацик/сахем** – израз на исторически много ранната сакрализация на тази властова фигура. Но и тук са възможни инвариантни решения, тъй като дори и в райони с вече установила се наследственост на кацика – например Северноамериканския югоизток с емблематичната фигура на сакралния вожд на натчезите – се наблюдава непоследователност във функционирането на наследяемостта и респ. вариране в различните племенни общности. Така там наследяемостта не била задължително гарантирана от сакралността на върховния вожд, а базирана върху меритократични принципи, правела възможни съперничества (приемани за универсална характеристика за функционирането на управленската система на чийфдъмите) и дори въоръжени граждански конфликти, представляващи по израза на Андерсън [цит. по: Hall, Th. D. 2001, p. 93] „въставане“ не срещу институцията, а срещу изпълняващата я личност. Това въпреки детерминирало специфична динамика в промяната на центровете на чийфдъмите и в обратимостта на развитието от първичен към сложен чийфдъм, последният – силно подложен на деструктивни фактори в началния етап в развитието на преходните отношения. Независимо от всичко това обаче налице е несъмнено важен феномен – вождеска институция, която обществото изтъква в значителна степен и която е персонална магистратура, която би могла да се превърне в единична персонална магистратура.

Във връзка с това стои един друг проблем, който също само ще отбележа. В литературата се среща становище, че в потестарните (т.е. включително в намиращите се в етапа на политогенезис) общества много често равновесието между фигурата на военния вожд и фигурата на сакрализирания вожд било нарушавано в полза на последния [Куббел, Л. Е. 1979, с. 262]. Не съществуват обаче данни, които да представят владетеля в т.нар. ранна държава като „жрец“, най-често той е „воин“ независимо от интензивно развиващия се процес на неговата сакрализация. Историческото развитие и в древността, и в редица синполитейни традиционни общества твърде често демонстрира развитието в епохата на ранната държава на един конфликт, в хода на който **не този древен вожд-жрец се конституира като монократичния владетел на крупните териториални държави, а съперничещата му потестарна фигура на военачалника**. Но това са въпроси, нуждаещи се от отделно обсъждане, към което се надявам да се върна за по-детайлен анализ при възможност.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори / Sources

Видукинд, Деяния саксов... – Видукинд Корвейский. Деяния саксов. Вступительная статья, перевод и комментарии Г. Э. Санчука. Ответственный редактор В. Д. Королюк. [Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы. Редакционная коллегия серии: академик С. Д. Сказкин (главный редактор), член-корреспондент АН СССР П. Н. Третьяков, доктор исторических наук В. Д. Королюк (зам. главного редактора), доктор исторических наук С. А. Никитин, доктор исторических наук З. В. Удальцова, кандидат исторических наук К. А. Осипова]. Москва: Издательство «Наука», 1975. [Vidukind Korvejskij. Dejanija saksov. Vstupitel'naja stat'ja, perevod i kommentarii G. E. Sanchuka. Otvetsvennyj redaktor V. D. Koroljuk. [Pamjatniki srednevekovoj istorii narodov Tsentralnoj i Vostochnoj Evropy. Redakcionnaja kollegija serii: akademik S. D. Skazkin (glavnyj redaktor), chlen-korrespondent AN SSSR P. N. Tret'jakov, doktor istoricheskikh nauk V. D. Koroljuk (zam. glavnogo redaktora), doktor istoricheskikh nauk S. A. Nikitin, doktor istoricheskikh nauk Z. V. Udal'tzova, kandidat istoricheskikh nauk K. A. Osipova]. Moskva: Izdatel'stvo "Nauka", 1975.]

Заходер, Б. Н. 1967 – Б. Н. Заходер. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Том II. Булгары, мадьяры, народы Севера, печенег, русы, славяне. Москва, 1967. [B. N. Zahoder. Kaspijskij svod svedenij o Vostochnoj Evrope. Tom II. Bulgary, madyary, narody Severa, pechenegi, rusy, slavjane. Moskva, 1967.]

Козьма Пражский. Чешская хроника... – Козьма Пражский. Чешская хроника. Вступительная статья, перевод и комментарий Г. Э. Санчука. [Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы. Редакционная коллегия серии: Академик М. Н. Тихомиров (главный редактор), В. Д. Королюк, С. А. Никитин, К. А. Осипова, П. Н. Третьяков, З. В. Удальцова. Ответственные редакторы тома Л. В. Разумовская и В. С. Соколов]. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1962. [Koz'ma Prazhskij. Cheshskaja hronika. Vstupitel'naja statyja, perevod i kommentarij G. E. Sanchuka. [Pamjatniki srednevekovoj istorii narodov Tsentralnoj i Vostochnoj Evropy. Redakcionnaja kollegija serii: Akademik M. N. Tixomirov (glavnyj redaktor), V. D. Koroljuk, S. A. Nikitin, K. A. Osipova, P. N. Tret'jakov, Z. V. Udal'tzova. Otvetsvennye redaktory toma L. V. Razumovskaja i V. S. Sokolov]. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1962.]

Плутарх. Застольные беседы... – Плутарх. Застольные беседы. Издание подготовили Н. М. Боровский, М. Н. Ботвинник, Н. В. Брагинская, М. Л. Гаспаров, И. И. Ковалева, О. Л. Левинская. Ленинград: „Наука“, Ленинградское отделение, 1990. [Plutarh. Zastol'nye besedy. Izdanie podgotovili N. M. Borovskij, M. N. Botvinnik, N. V. Braginskaja, M. L. Gasparov, I. I. Kovaleva, O. L. Levinskaja. Leningrad: "Nauka", Leningradskoe otdelenie, 1990.]

Янин, В. Л. (ред.), 1987 – „Великая хроника“ о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Под редакцией члена-корреспондента АН СССР В. Л. Янина. Москва: Издательство Московского университета, 1987. [“Velikaja hronika” o Pol'she, Rusi i ih sosedjah XI–XIII vv. Pod redaktziej chlena-korrespondenta AN SSSR V. L. Janina. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1987.]

Betanzos, Suma y narración de los Incas... – Betanzos, Juan de. Suma y narración de los Incas. [1551]. Prólogo, transcripción y notas por María del Carmen Martín Rubio. Madrid: Ediciones Atlas, 1987.

Cortès, F. 1779 – F. Cortès. Correspondance avec l'empereur Charles-Quint. Suisse, 1779.

Diaz del Castillo, B. 1928 [1927] – B. Diaz del Castillo. The Discovery and Conquest of Mexico (1517–1521). Vol. I. London, 1928 [1927].

Plutarchi Moralia... – Plutarchi Moralia. Rec. et emend. C. Hubert. Lipsiae, 1938.

Erasmi Stellae De Borussiae antiquitatibus... – Erasmi Stellae Libonothani. De Borussiae antiquitatibus libri duo. Basileae: Apud Joannem Frobenium MDXVIII [1518].

Исследования / Secondary literature

Абаев, В. И. 1949 – В. И. Абаев. Осетинский язык и фольклор. Т. 1. Москва, 1949. [V. I. Abaev. Osetinskij jazyk i fol'klor. T. 1. Moskva, 1949.]

Аббасов, Н. Н. 2014 – Н. Н. Аббасов. Проблема политической власти огузов в дастане „Китаби Деде Горгуд“ и ее параллели с политическим устройством других тюркских народов. – Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ПП “Видавництво “Гілея”, 2014. Вип. 86 (7), 143–145. [N. N. Abbasov. Problema politicheskoy vlasti oguzov v dastane “Kitabi Dede Gorgud” i ee

paralleli s politicheskim ustrojstvom drugih tjurkskih narodov. – Gileja : naukovij visnik : zbirnik naukovih pratz'. Gol. red. V. M. Vashkevich. Kiyv: PP "Vidavnicztvo "Gileja", 2014. Vip. 86 (7), 143–145.]

Аверкиева, Ю. П. 1961 – Ю. П. Аверкиева. Разложение родовой общины и формирование раннеклассовых отношений в обществе индейцев Северозападного побережья Северной Америки. [Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия, том LXX. Москва, 1961. [Ju. P. Averkieva. Razlozhenie rodovoj obshtiny i formirovanie ranneklassovyh otnoshenij v obshtestve indejtzev Severozapadnogo poberezh'ja Severnoj Ameriki. [Trudy Instituta etnografii im. N. N. Mikluho-Maklaja, novaja serija, tom LXX. Moskva, 1961.]

Аверкиева, Ю. П. 1979 – Ю. П. Аверкиева. История теоретической мысли в американской этнографии. Москва, 1979. [Ju. P. Averkieva. Istorija teoreticheskoj mysli v amerikanskoj etnografii. Moskva, 1979.]

Александренков, Э. Г. 1976 – Э. Г. Александренков. Индейцы Антильских островов до европейского завоевания. Москва, 1976. [E. G. Aleksandrenkov. Indejtzy Antil'skih ostrovov do evropejskogo zavoevanija. Moskva, 1976.]

Альбедиль, М. Ф. 1996 – М. Ф. Альбедиль. Символизация возрастного класса вождей: Протоиндийская нагрудная подвеска. – В: Символы и атрибуты власти: Генезис, семантика, функции. СПб., 1996, 119–127. [M. F. Al'bedil'. Simvolizacija vozrastnogo klassa vozhdzej: Protoindijskaja nagrudnaja podveska. – V: Simvolj i atributy vlasti: Genezis, semantika, funktzii. SPb., 1996, 119–127.]

Андреев, Ю. В. 1964 – Ю. В. Андреев. Мужские союзы в поэмах Гомера. – ВДИ, 1964, № 4, 37–49. [Ju. V. Andreev. Muzhskie sojuzy v poemah Gomera. – VDI, 1964, N 4, 37–49.]

Андреев, Ю. В. 1976 – Ю. В. Андреев. Раннегреческий полис (гомеровский период). Ленинград, 1976. [Ju. V. Andreev. Rannegrecheskij polis (gomerovskij period). Leningrad, 1976.]

Андреев, Ю. В. 2004 – Ю. В. Андреев. Мужские союзы в дорийских городах-государствах (Спарта и Крит) [Серия Античная библиотека. Исследования]. Санкт-Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 2004. [Ju. V. Andreev. Muzhskie sojuzy v dorijskih gorodah-gosudarstvah (Sparta i Krit) [Serija Antichnaja biblioteka. Issledovanija]. Sankt-Peterburg: ALETEJJA, 2004.]

Баглай, В. Е. 1998 – В. Е. Баглай. Аттеки. История, экономика, социально-политический строй (Доколониальный период). Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998, 432 с. [V. E. Baglaj. Atzteki. Istorija, ekonomika, sotzial'no-politicheskij stroj (Dokolonial'nyj period). Moskva: Izdatel'skaja firma "Vostochnaja literatura" RAN, 1998, 432 s.]

Баландие, Ж. 2000 – Жорж Баландие. Политическая антропология. ИК Женифер – Хикс, 2000. [Zhorzh Balandie. Politicheska antropologija. IK Zhenifer – Hiks, 2000.]

Балезин, А. С. 1986 – А. С. Балезин. Африканские правители и вожди в Уганде. Москва, 1986. [A. S. Balezin. Afrikanskie praviteli i vozhdj v Ugande. Moskva, 1986.]

Балезин, А. С. 1987 – А. С. Балезин. Традиционные власти и колониальные вожди в Восточной Африке (к вопросу о терминологии и типологии). – СЭ, 1987, № 3, 35–45. [A. S. Balezin. Traditsionnye vlasti i kolonial'nye vozhdj v Vostochnoj Afrike (k voprosu o terminologii i tipologii). – SE, 1987, N 3, 35–45.]

Белков, П. Л. 1995 – П. Л. Белков. Вожди и бигмены (о механизмах становления вождества). – В: Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва, 1995, 126–139. [P. L. Belkov. Vozhdi i bigmeny (o mexanizmah stanovlenija vozhdestva). – V: Rannie formy politicheskoj organizatzii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva, 1995, 126–139.]

Березкин, Ю. Е. 1978 – Ю. Е. Березкин. Из истории древнего Перу: социальная структура Мочика сквозь призму мифологии. – ВДИ, 1978, № 3, 38–59. [Ju. E. Berezkin. Iz istorii drevnego Peru: sotzial'naja struktura Mochika skvoz' prizmu mifologii. – VDI, 1978, N 3, 38–59.]

Березкин, Ю. Е. 1983 – Ю. Е. Березкин. Двуглавый ягуар и жезлы начальников (Символы власти и социальные функции в доколумбовой Америке). – ВДИ, 1983, № 1, 163–184. [Ju. E. Berezkin. Dvuglavuj jaguar i zhezly nachal'nikov (Simvolj vlasti i sotsial'nye funktsii v dokolumbovoj Amerike). – VDI, 1983, N 1, 163–184.]

Бутинов, Н. А. 1982 – Н. А. Бутинов. Остров Пасхи: вожди, племена, племенные территории. – СЭ, 1982, № 6, 51–66. [N. A. Butinov. Ostrov Pashi: vozhdj, plemena, plemennye territorii. – SE, 1982, N 6, 51–66.]

Бутинов, Н. А. 1982 а – Н. А. Бутинов. Полинезийцы островов Тувалу. Москва: Наука, 1982. [N. A. Butinov. Polinezijtzy ostrovov Tuvalu. Moskva: Nauka, 1982.]

Бутинов, Н. А. 2004 – Н. А. Бутинов. Традиционные социальные институты у народов Папуа Новой Гвинеи. – В: Проблемы этнографии и истории культуры народов Азиатско-Тихоокеанского региона. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004, 56–64. [N. A. Butinov. Tradizionnye sotzial'nye instituty u narodov Papua Novej Gvinei. – V: Problemy etnografii i istorii kul'tury narodov Aziatsko-Tihookeanskogo regiona. SPb.: Peterburgskoe Vostokovedenie, 2004, 56–64.]

Васильев, Л. С. 1980 – Л. С. Васильев. Становление политической администрации (от локальной группы охотников и собирателей к протогосударству-чифдом). – НАА, 1980, № 1, 178–186. [L. S. Vasil'ev. Stanovlenie politicheskoy administracii (ot lokal'noj grupy ohotnikov i sobiratelej k protogosudarstvu-chifdom). – NAA, 1980, N 1, 178–186.]

Видадь-Наке, П. 1989 – П. Видадь-Наке. Возвращение к Черному охотнику. – ВДИ, 1989, № 4, 11–32. [P. Vidal'-Nake. Vozvrashchenie k Chernomu ohotniku. – VDI, 1989, N 4, 11–32.]

Виноградов, Ю. А. 2001 – Ю. А. Виноградов. Две Скифии и скифы царские. – В: Боспорский феномен. Колонизация региона. Формирование полисов. Образование государства. Санкт-Петербург, 2001, 124–127. [Ju. A. Vinogradov. Dve Skifii i skify tzarskie. – V: Bosporskij fenomen. Kolonizacija regiona. Formirovanie polisov. Obrazovanie gosudarstva. Sankt-Peterburg, 2001, 124–127.]

Витчак, К. Т. 1992 – К. Т. Витчак. Скифский язык: опыт описания. – ВЯ, 1992, № 5, 50–59. [K. T. Vitchak. Skifskij jazyk: opyt opisaniya. – VJa, 1992, N 5, 50–59.]

Воробьев, Д. В. 2006 – Д. В. Воробьев. Лидерство в конфликте: военные походы ирокезов на алгонкинов Лабрадора в XVII веке. – В: Власть в аборигенной Америке. Отв. ред. А. А. Бородатова, В. А. Тишков. [Серия: Проблемы индеанистики. Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН]. Москва: Наука, 2006, 439–481. [D. V. Vorobyev. Liderstvo v konflikte: voennye pohody irokezov na algonkinov Labradora v XVII veke. – V: Vlast' v aborigennoj Amerike. Отв. red. A. A. Borodatova, V. A. Tishkov. [Serija: Problemy indeanistiki. Institut etnologii i antropologii im. N. N. Mikluho-Maklaja RAN]. Moskva: Nauka, 2006, 439–481.]

Гудавичюс, Э. 1985 – Э. Гудавичюс. По поводу так называемой „диархии“ в Великом Княжестве Литовском. – Feodalisms Baltijas reģiona. Rīga, 1985, 35–44. [E. Gudavichjus. Po povodu tak nazyvamoj „diarhii“ v Velikom Knjazhestve Litovskom. – Feodalisms Baltijas reģiona. Rīga, 1985, 35–44.]

Гуляев, В. И. 1976 – В. И. Гуляев. Проблема становления царской власти у древних майя. – В: Становление классов и государства. Москва, 1976, 191–248. [V. I. Guljaev. Problema stanovlenija tzarskoj vlasti u drevnih majja. – V: Stanovlenie klassov i gosudarstva. Moskva, 1976, 191–248.]

Гуляев, В. И. 1987 – В. И. Гуляев. Структура власти в древнейших государствах Мезоамерики: генезис и характерные особенности. – В: От доклассовых обществ к раннеклассовым. Москва, 1987, 103–119. [V. I. Guljaev. Struktura vlasti v drevnejshih gosudarstvah Mezoameriki: genezis i harakternye osobennosti. – V: Ot doklassovyh obshtestv k ranneklassovym. Moskva, 1987, 103–119.]

Дьяконов, И. М. 1983 – И. М. Дьяконов. Конец Раннединастического периода. – § 7, в: Раннединастический период в Двуречье и Эламе. Глава III от: История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. I. Месопотамия. Москва: Главная редакция восточной литературы Издательства „Наука“, 1983, 210–216. [I. M. D'jakonov. Konetz Rannedinasticheskogo perioda. – § 7, v: Rannedinasticheskij period v Dvurechye i Elame. Glava III ot: Istorija drevnego Vostoka. Zarozhdenie drevnejshih klassovyh obshtestv i pervye ochagi rabovladel'cheskoj tzivilizacii. Ch. I. Mesopotamija. Moskva: Glavnaja redakcija vostochnoj literatury Izdatel'stva „Nauka“, 1983, 210–216.]

Дьяконов, И. М., Якобсон, В. А. 1983 – И. М. Дьяконов, В. А. Якобсон. „Номовые государства“, „территориальные царства“, „полисы“ и „империя“. Проблемы типологии. – ВДИ, 1982, № 2, 3–21. [I. M. D'jakonov, V. A. Jakobson. „Nomovye gosudarstva“, „territorial'nye tzarstva“, „polisy“ i „imperija“. Problemy tipologii. – VDI, 1982, N 2, 3–21.]

Дэвидсон, Б. 1975 – Бэзил Дэвидсон. Африканцы. Введение в историю культуры. Москва: Издательство „Наука“, Главная редакция восточной литературы, 1975. [Bezil Devidson. Afrikantzy. Vvedenie v istoriju kul'tury. Moskva: Izdatel'stvo „Nauka“, Glavnaja redakcija vostochnoj literatury, 1975.]

Зельин, К. К. 1962 – К. К. Зельин. Олимпионики и тираны. – ВДИ, 1962, № 4, 21–29. [K. K. Zel'in. Olimpioniki i tirany. – VDI, 1962, N 4, 21–29.]

Золотарев, А. М. 1964 – А. М. Золотарев. Родовой строй и первобытная мифология. Москва, 1964. [A. M. Zolotarev. Rodovoj stroj i pervobytnaja mifologija. Moskva, 1964.]

Йорданов, С. 1991 – Стефан Йорданов. Типология на държавообразователните процеси в древността (по материали от Балкано-Анатолийския район от края на II – началото на I хил.пр.н.е.). Авто-

реферат на дисертация..., Велико Търново, 1991. [Stefan Yordanov. Tipologiya na darzhavooobrazovatelните protsesi v drevnostta (po materiali ot Balkano-Anatoliyskiya rayon ot kraja na II – nachaloto na I hil. pr.n.e.). Avtoreferat na disertatsia..., Veliko Tarnovo, 1991.]

Йорданов, С. 1991 а – Стефан Йорданов. Типология на държавообразователните процеси в древността (по материали от Балкано-Анатолийския район от края на II – началото на I хил. пр. н. е.). Дисертация за придобиване научната степен кандидат на историческите науки [доктор]. Машинопис. Велико Търново, 1991. [Stefan Yordanov. Tipologiya na darzhavooobrazovatelните protsesi v drevnostta (po materiali ot Balkano-Anatoliyskiya rayon ot kraja na II – nachaloto na I hil. pr. n. e.). Disertatsiya za pridobivane nauchnata stepen kandidat na istoricheskite nauki [PhD]. Mashinopis. Veliko Tarnovo, 1991.]

Йорданов, С. 1997 – Стефан Йорданов. За един аналог в мито-епическата история на народите от Стария и Новия свят (Ицкоатл срещу Аскапоцалко, Гилгамеш срещу Киш). – В: Америка и Европа. Интеграция и диференциация на културите. Първа Национална конференция по американистика. В. Търново, 17–18 май 1997 г. Велико Търново, 1997, 9–26 < <http://www.academia.edu/6960837/> >. [Stefan Yordanov. Za edin analog v mito-epicheskata istoriya na narodite ot Stariya i Noviya svyat (Itzkoatl sreshtu Askapotzalko, Gilgamesh sreshtu Kish). – V: Amerika i Evropa. Integratsiya i diferentziatsiya na kulturite. Parva Natsionalna konferentsiya po amerikanistika. V. Tarnovo, 17–18 maj 1997 g. Veliko Tarnovo, 1997, 9–26 < <http://www.academia.edu/6960837/> >.]

Йорданов, С. 2000 – Стефан Йорданов. Тракийският воин. Проучвания върху военната и социалната история на древна Тракия. Велико Търново: Faber, 2000. [Stefan Yordanov. Trakiyskiyat vojn. Prouchvaniya varhu voennata i sotsialnata istoriya na drevna Trakia. Veliko Tarnovo: Faber, 2000.]

Йорданов, С. 2004 [2009] – Стефан Йорданов. Мито-ритуалният комплекс Ver Sacrum у палеобалканските народи. – Нов български университет. Годишник на Департамент „Средиземноморски и източни изследвания“. Том 2 (2004). Академични четения в чест на 110 години от рождението на професор Янко Тодоров. София, 2004, 81–102. [Stefan Yordanov. Mito-ritualniyat kompleks Ver Sacrum u paleobalkanskite narodi. – Nov balgarski universitet. Godishnik na Departament “Sredizemnomorski i iztochni izsledvaniya”. Tom 2 (2004). Akademichni cheteniya v chest na 110 godini ot rozhdenieto na profesor Janko Todorov. Sofia, 2004, 81–102.]

Повторна публикация в: Проблеми на потестарно-политическата и историческата етнология. Библиография, историографско и проблемно-теоретично проучване. Част първа. Въведение в проблематиката. Велико Търново: Издателство “ИВИС”, 2009, 252–255.

Йорданов, С. 2006 – Стефан Йорданов. Залмоксис, митологичният катабазис и институцията на царя-жрец у гетите. – В: Societas classica. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Ред. колегия: доц. д-р Иванка Дончева, доц. д-р Стефан Йорданов, Полина Цончева. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2006 [Поредица „Д-р Никола Пиколо“, 99–130. [Stefan Yordanov. Zalmoksis, mitologichniyat katabazis i institutsiyata na tsarya-zhretz u getite. – V: Societas classica. Kulturi i religii na Balkanite, v Sredizemnomorieto i Iztoka. Red. kolegiya: dotz. d-r Ivanka Doncheva, dotz. d-r Stefan Yordanov, Polina Tzoncheva. Veliko Tarnovo: Univ. izd. “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2006 [Poreditsa „D-r Nikola Pikolo“, 99–130.]

Йорданов, С. 2009 – Стефан Йорданов. Проблеми на потестарно-политическата и историческата етнология. Библиография, историографско и проблемно-теоретично проучване. Част първа. Въведение в проблематиката. Велико Търново: Издателство „ИВИС“, 2009. [Stefan Yordanov. Problemi na potestarno-politicheskata i istoricheskata etnologiya. Bibliografiya, istoriografsko i problemno-teoretichno prouchvane. Chast parva. Vavedenie v problematikata. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo “IVIS”, 2009.]

Йорданов, С. 2012 – Стефан Йорданов. Палеобалканският ономастикон, средновековният сарматизъм и народноетимологичният подход в търсене на народностен произход. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика. 12. Актуални проблеми на ономастиката. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2012, 36–61. < Електронна публикация: <http://www.academia.edu/1559628/> > [Stefan Yordanov. Paleobalkanskiyat onomastikon, srednovekovniyat sarmatizam i narodnoetimologichniyat podhod v tarsene na narodnosten proizvod. – V: Sastojanie i problemi na balgarskata onomastika. 12. Aktualni problemi na onomastikata. Veliko Tarnovo: Univ. izd. “Sv. sv. Kiril i Metodij”, 2012, 36-61. < Elektronna publikatzija: <http://www.academia.edu/1559628/> >

Йорданов, С. 2016 – Стефан Йорданов. Чийфдъмът като феномен. I. Същност и място в анализа на държавообразователните процеси. – Епохи. Том XXIV (2016). Книжка 1, 15–46. [Stefan

Jordanov. Chijfdamat kato fenomen. I. Sashtnost i myasto v analiza na darzhavoobrazovatelните protsesi. – Epochi. Tom XXIV (2016). Knizhka 1, 15–46.]

Йорданов, С. 2017 – Стефан Йорданов. Чийфдъмът като феномен. II. Базисни елементи на социално-политическата му организация и тяхната специфика. – Епохи. Том XXV (2017). Книжка 2, 255–296. [Stefan Jordanov. Chijfdamat kato fenomen. II. Bazisni elementi na sotzialno-politicheskata mu organizatzija i tjanhnata spetzifika. – Epochi. Tom XXV (2017). Knizhka 2, 255–296.]

Йорданов, С. 2017 а – Стефан Йорданов. Типология на държавообразователните процеси в древността (по материали от Балкано-Анатолийския район от края на II – началото на I хил.пр.н.е.). [LEVIATHAN. Studiorum socii et potestatis scripta. Проучвания върху социалната, потестарно-политическата, юридическата и историческата етнология, II (Leviathan: SSPS, II)]. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2017. [Stefan Yordanov. Tipologiya na darzhavoobrazovatelните protsesi v drevnostta (po materialy ot Balkano-Anatolijskiya rayon ot kraja na II – nachaloto na I hil.pr.n.e.). [LEVIATHAN. Studiorum socii et potestatis scripta. Prouchvaniya varhu sotzialnata, potestarno-politicheskata, yuridicheskata i istoricheskata etnologiya, II (Leviathan: SSPS, II)]. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2017.]

Йорданов, С. 2018 – Стефан Йорданов. Още за механизма на политическата криза в българската държава през VIII в. – Епохи / Epochi [Epochs]. Том / Volume XXVI (2018). Книжка / Issue 1, 214–243. [Stefan Yordanov. Oshte za mehanizma na politicheskata kriza v balgarskata darzhava prez VIII v. – Epochi / Epochi [Epochs]. Tom / Volume XXVI (2018). Knizhka / Issue 1, 214–243.]

Кабо, В. Р. 1966 – В. Р. Кабо. Становление классового общества у народов Океании. – Народы Азии и Африки, 1966, № 2, 57–68. [V. R. Kabo. Stanovlenie klassovogo obshtestva u narodov Okeanii. – Narodny Azii i Afriki, 1966, N 2, 57–68.]

Кацнельсон, И. С. 1967 – И. С. Кацнельсон. Государственный строй Напаты и Мероэ (опыт характеристики). – В: Древний Египет и древняя Африка. Сборник статей, посвященный памяти академика В. В. Струве. Москва, 1967, 38–74. [I. S. Katsnelyson. Gosudarstvennyj stroj Napaty i Meroe (opyt harakteristiki). – V: Drevnij Egipet i drevnjaja Afrika. Sbornik statej, posvjashtennyj pamjati akademika V. V. Struve. Moskva, 1967, 38–74.]

Колосовская, Ю. К. 1982 – Ю. К. Колосовская. Агафирсы и их место в истории племен Юго-Восточной Европы. – ВДИ, 1982, № 4, 47–69. [Ju. K. Kolosovskaja. Agafirsy i ih mesto v istorii plemen Jugo-Vostochnoj Evropy. – VDI, 1982, N 4, 47–69.]

Косарев, М. Ф. 1987 – М. Ф. Косарев. Предпосылки сложения и специфика раннеклассовых обществ в таежном Обь-Иртыше. – В: От доклассовых обществ к раннеклассовым. Ответственный редактор академик Б. А. Рыбаков. Москва: „Наука“, 1987, 119–135. [M. F. Kosarev. Predposylki slozhenija i spetzifika ranneklassovyh obshtestv v taezhnom Ob'-Irtyshe. – V: Ot doklassovyh obshtestv k ranneklassovym. Otvetstvennyj redaktor akademik B. A. Rybakov. Moskva: “Nauka”, 1987, 119–135.]

Криничная, Н. А. 1988 – Н. А. Криничная. Персонажи преданий: становление и эволюция образа. Ленинград, 1988. [N. A. Krinichnaja. Personazhi predanij: stanovlenie i evoljutzija obraza. Leningrad, 1988.]

Куббель, Л. Е. 1979 – Л. Е. Куббель. Потестарная и политическая этнография. – В: Исследования по общей этнографии. Москва, 1979, 241–277. [L. E. Kubbel'. Potestarnaja i politicheskaja etnografija. – V: Issledovanija po obshtej etnografii. Moskva, 1979, 241–277.]

Куббель, Л. Е. 1980 – Л. Е. Куббель. Потестарно-политическая культура докапиталистических обществ (к постановке проблемы). – СЭ, 1980, № 1, 3–19. [L. E. Kubbel'. Potestarno-politicheskaja kul'tura dokapitalisticheskikh obshtestv (k postanovke problemy). – SE, 1980, N 1, 3–19.]

Куббель, Л. Е. 1988 – Л. Е. Куббель. Очерки потестарно-политической этнографии. Москва: Наука, 1988. [L. E. Kubbel'. Ocherki potestarno-politicheskoi etnografii. Moskva: Nauka, 1988.]

Кузьмина, Е. Е. 1981 – Е. Е. Кузьмина. Сложение скотоводческого хозяйства в степях Евразии и реконструкция социальной структуры общества древнейших пастушеских племен. – В: Материалы по хозяйству и общественному строю племен Южного Урала. Уфа, 1981, 23–43. [E. E. Kuz'mina. Slozhenie skotovodcheskogo hozjajstva v stepjax Evrazii i rekonstruktziya sotzial'noj struktury obshtestva drevnejshih pastusheskikh plemen. – V: Materialy po hozjajstvu i obshtestvennomu stroju plemen Juzhnogo Urala. Ufa, 1981, 23–43.]

Лебедев Г. С. 1985 – Г. С. Лебедев. Эпоха викингов в Северной Европе. Историко-археологические очерки. Ленинград, 1985. [G. S. Lebedev. Epoha vikingov v Severnoj Evrope. Istoriko-arheologicheskie ocherki. Leningrad, 1985.]

Леви-Стросс, К. 1983 – Клод Леви-Стросс. Структурная антропология. Москва, 1983. [Klod Levi-Stross. Strukturnaja antropologija. Moskva, 1983.]

Ленцман, Я. А. 1963 – Я. А. Ленцман. Рабство в микенской и гомеровской Греции. Москва, 1963. [Ja. A. Lentzman. Rabstvo v mikenskoj i gomerovskoj Gretzii. Moskva, 1963.]

Лисюченко, И. В. 2012 – И. В. Лисюченко. Бездеятельный и фактический правители у восточных славян. Монография. Ставрополь, 2012. [I. V. Lisjuchenko. Bezdejatel'nyj i fakticheskij pravitel' u vostochnyh slavjan. Monografija. Stavropol', 2012.]

Лок, Д. 1996 – Джон Лок. Два трактата за управление. Превод от английски: Светослав Малинов. [Библиотека ПОЛИТЕΙΑ]. София: Гал-Ико, 1996. [Dzhon Lok. Dva traktata za upravlenieto. Prevod ot angliyski: Svetoslav Malinov. [Biblioteka ПОЛИТЕΙΑ]. Sofia: Gal-Iko, 1996.]

Макиавели, Н. 1985 – Николо Макиавели. Избрани съчинения. Превод от италиански Иван Тонкин. [Поредица „Философско наследство“]. София: Наука и изкуство, 1985. [Nikolo Makiaveli. Izbrani sachineniya. Prevod ot italianski Ivan Tonkin. [Poreditsa “Filosofsko nasledstvo”]. Sofia: Nauka i izkustvo, 1985.]

Маретина, С. А. 1980 – С. А. Маретина. Особенности социальной организации мотыжных земледельцев Северо-Восточной Индии. – В: Ранние земледельцы. Этнографические очерки. Ленинград: „Наука“, Ленинградское отделение, 1980, 114–157. [S. A. Maretina. Osobennosti sotzial'noj organizatzii motyzhnyh zemledel'tzev Severo-Vostochnoj Indii. – V: Rannie zemledel'tzy. Etnograficheskie ocherki. Leningrad: “Nauka”, Leningradskoe otdelenie, 1980, 114–157.]

Маретина, С. А. 1995 – С. А. Маретина. К проблеме универсальности вожеств: о природе вождей у Нага. – В: Попов, В. А. (ред.). Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва: Наука, 1995, 79–103. [S. A. Maretina. K probleme universal'nosti vozhdstv: o prirode vozhdjev u Naga. – V: Popov, V. A. (red.). Rannie formy politicheskoy organizatzii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva: Nauka, 1995, 79–103.]

Массон, В. М. 1976 – В. М. Массон. Экономика и социальный строй древних обществ в свете данных археологии. Ленинград, 1976. [V. M. Masson. Ekonomika i sotzial'nyj stroj drevnih obshtestv v svete dannyh arheologii. Leningrad, 1976.]

Молчанов, А. А. 1983 – А. А. Молчанов. Государственно-политическое устройство минойского Крита по данным античной мифолого-исторической традиции. – ВДИ, 1983, № 3 (165), 103–115. [A. A. Molchanov. Gosudarstvenno-politicheskoe ustrojstvo minojского Krita po dannym antichnoj mifologo-istoricheskoy traditsii. – VDI, 1983, N 3 (165), 103–115.]

Молчанов, А. А. 1999 – А. А. Молчанов. Дуальная модель „ванакт – лавагет“ и институт соправительства в Ахейской Греции. – В: Nortia. Из истории культуры Средиземноморья и Причерноморья. Сборник, посвященный 80-летию А. И. Немировского. Афины, 1999, 53–62. [A. A. Molchanov. Dual'naja model' „vanakt – lavaget“ i institut sopravitel'stva v Ahejskoj Gretzii. – V: Nortia. Iz istorii kul'tury Sredizemnomor'ja i Prichernomor'ja. Sbornik, posvjashtennyj 80-letiju A. I. Nemirovskogo. Afiny, 1999, 53–62.]

Молчанов, А. А. 1999 а – А. А. Молчанов. Дуальная модель „ванакт – лавагет“ и институт соправительства в Греции II тыс. до н. э. – В: VI Чтения памяти В. Д. Блаватского. Москва, 1999, с. 81. [A. A. Molchanov. Dual'naja model' «vanakt – lavaget» i institut sopravitel'stva v Gretzii II tys. do n. e. – V: VI Chtenija pamjati V. D. Blavatskogo. Moskva, 1999, s. 81.]

Монтескьо, Ш. 1984 – Шарл Монтескьо. За духа на законите. [Философско наследство]. София, 1984. [Sharl Monteskyo. Za duha na zakonite. [Filosofsko nasledstvo]. Sofia, 1984.]

Морган, Л. Х. 1946 – Л. Х. Морган. Първобитното общество. Линии на човешкия прогрес от дивачеството през варварството до цивилизацията. София, 1946. [L. H. Morgan. Parvobitnoto obshtestvo. Linii na choveshkija progres ot divachestvoto prez varvarstvoto do tzivilizatzijata. Sofia, 1946.]

Николаев, Д. С. 2011 – Дмитрий С. Николаев. Легенда о призвании варягов и проблема легитимности власти в раннесредневековой историографии. – В: Именослов: история языка, история культуры. Отв. ред. Ф. Б. Успенский. Москва, 2011, 183–198. [Dmitrij S. Nikolaev. Legenda o prizvanii varjagov i problema legitimnosti vlasti v rannesrednevekovoj istoriografii. – V: Imenoslov: istorija jazyka, istorija kul'tury. Отв. ред. Ф. В. Успенский. Moskva, 2011, 183–198.]

Електронна публикация: Рукопись. – Academia.edu < https://www.academia.edu/1142890/Легенда_о_призвании_варягов_и_проблема_легитимности_власти_в_раннесредневековой_историографии >

Окладникова, Е. А. 1996 – Е. А. Окладникова. Символы власти и модель вселенной в традиционной культуре индейцев Тихоокеанского побережья Северной Америки и Калифорнии. – В: Пространство и время в архаических и традиционных культурах. Москва, 1996, 108–153. [Е. А.

Okladnikova. Simvoly vlasti i model' vselennoj v traditcionnoj kul'ture indejtzev Tihookeanskogo poberezhya Severnoj Ameriki i Kalifornii. – V: Prostranstvo i vremja v arhaicheskikh i traditcionnyh kul'turah. Moskva, 1996, 108–153.]

Окунева, О. В. 2018 – О. В. Окунева. Сильнейший король или ничтожный дикарь? Французские авторы XVI в. и (не)вольное конструирование социального статуса индейцев атлантического побережья Бразилии. – В: Слияние двух миров: история, мобильность, статус жителей Нового света до и после Колумба. Санкт-Петербург, 3–4 декабря 2018 г.: Тезисы докладов и материалы симпозиума. СПб.: МАЭ РАН, 2018, 59–60. [O. V. Okuneva. Sil'nejshij korol' ili nichtozhnyj dikar'? Frantsuzskie avtory XVI v. i (ne)volynoe konstruirovanie sotsial'nogo statusa indejtzev atlanticheskogo poberezhya Brazilii. – V: Slijanie dvuh mirov: istorija, mobilynost', status zhitelej Novogo sveta do i posle Kolumba. Sankt-Peterburg, 3–4 dekabnja 2018 g.: Tezisy dokladov i materialy simpoziuma. SPb.: MAE RAN, 2018, 59–60.]

Острирова, Е. С. 2012 – Е. С. Острирова. Образ правителя в культуре Тайрона (Колумбия). – Ойкумена, 2012, № 3, 23–32. [E. S. Ostrirova. Obraz pravitelja v kul'ture Tajrona (Kolumbija). – Ojkumena, 2012, N 3, 23–32.]

Пакин, А. В. 2000 – А. В. Пакин. В сердце “Края войны”: вопросы политической географии мая Центрального Петена в XVII в. – В: Развитие цивилизации в Новом Свете. Сборник статей по материалам Кнорозовских чтений. Москва, 2000, 114–136. [A. V. Pakin. V serdtze „Kraja vojny“: voprosy politicheskoi geografii majja Tzentral'nogo Petena v XVII v. – V: Razvitie tzivilizatzii v Novom Svete. Sbornik statej po materialam Knorozovskih chtenij. Moskva, 2000, 114–136.]

П'Битек, О. 1979 – Окот П'Битек. Африканские традиционные религии. Москва: Наука, 1979. [Okot p'Bitek. Afrikanskie traditcionnye religii. Moskva: Nauka, 1979.]

Перевалов, С. М. 2012 – С. М. Перевалов. Ранние аланские миграции как фактор эволюции политических структур кочевых обществ Восточной Европы. – В: Восточная Европа в древности и средневековье. Миграции, расселение, война как факторы политогенеза. XXIV Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто. Москва, 18–20 апреля 2012 г. Материалы конференции. Москва, 2012, 207–211. [S. M. Perevalov. Rannie alanskie migratzii kak faktor evoljutzii politicheskikh struktur kochevyh obshtestv Vostochnoj Evropy. – V: Vostochnaja Evropa v drevnosti i srednevekov'e. Migratzii, rasselenie, vojna kak faktory politogeneza. XXIV Chtenija pamjati chlenakorrespondenta AN SSSR Vladimira Terent'evicha Pashuto. Moskva, 18–20 aprelja 2012 g. Materialy konferentzii. Moskva, 2012, 207–211.]

Петрухин, В. Я. 1995 – В. Я. Петрухин. Начало этнокультурной истории Руси IX–XI веков. Смоленск: Русич – Москва: Гнозис, 1995. [V. Ja. Petruhin. Nachalo etnokul'turnoj istorii Rusi IX–XI vekov. Smolensk: Rusich – Moskva: Gnozis, 1995.]

Попов, В. А. 1981 – В. А. Попов. Половозрастная стратификация и возрастные классы древнеаканского общества (К постановке проблемы). – СЭ, 1981, № 6, 89–97. [V. A. Popov. Polovozrastnaja stratifikatzija i vozrastnye klassy drevneakanskogo obshtestva (K postanovke problemy). – SE, 1981, N 6, 89–97.]

Попов, В. А. 1998 – В. А. Попов. Харизматичность и власть чужака как архетипы традиционной потестарности. – В: Диалоги во времени: Традиционное искусство в контексте музея. Вып. 2. СПб., 1998, 24–25. [V. A. Popov. Harizmaticnost' i vlast' chuzhaka kak arhetipy traditcionnoj potestarnosti. – V: Dialogi vo vremeni: Traditcionnoe iskusstvo v kontekste muzeja. Vyp. 2. SPb., 1998, 24–25.]

Русев, П. 2001 – Пламен Русев. Месалим, лугал на Киш. Политическа история на ранен Шумер (XXVIII–XXVI в.пр.н.е.). Велико Търново: Faber, 2001. [Plamen Rusev. Mesalim, lugal na Kish. Politicheska istoriya na ranen Shumer (XXVIII–XXVI v.pr.n.e.). Veliko Tarnovo: Faber, 2001.]

Салинс, М. Д. 2018 – Маршалл Д. Салинс. Бедняк, богач, бигмен, вождь: политические типы в Меланезии и Полинезии. – Сибирские исторические исследования, 2018, № 1, 18–41. [Marshall D. Salins. Bednjak, bogach, bigmen, vozhdy: politicheskie tipy v Melanezii i Polinezii. – Sibirskie istoricheskie issledovanija, 2018, N 1, 18–41.]

Тодоров, Ц. 1992 – Цветан Тодоров. Завладяването на Америка. Въпросът за другия. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992. [Tzvetan Todorov. Zavladyavaneto na Amerika. Vaprosat za drugia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1992.]

Токарев, С. А. 1929 – С. А. Токарев. Общественный строй меланезийцев. К вопросу происхождения классов и государства. – Этнография, 1929, № 2, 4–46. [S. A. Tokarev. Obshtestvennyj stroj melanejtzjev. K voprosu proishozhdenii klassov i gosudarstva. – Etnografija, 1929, N 2, 4–46.]

Токарев, С. А. 1964 – С. А. Токарев. Ранние формы религии и их развитие. Москва: Наука, 1964. [S. A. Tokarev. Rannie formy religii i ih razvitiie. Moskva: Nauka, 1964.]

Томсон, Д. 1959 – Дж. Томсон. Исследования по истории древнегреческого общества. Том 2. Первые философы. Москва, 1959. [Dzh. Tomson. Issledovanija po istorii drevnegrecheskogo obshtestva. Tom 2. Pervye filosofy. Moskva, 1959.]

Трубачев, О. Н. 2003 – О. Н. Трубачев. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Издание второе, дополненное. Москва, 2003. [O. N. Trubachev. Etnogenez i kul'tura drevnejshih slavjan. Lingvisticheskie issledovanija. Izdanie vtoroje, dopolnennoje. Moskva, 2003.]

Фролов, Э. Д. 2004 – Э. Д. Фролов. Парадоксы истории – парадоксы античности. С. Петербург: Издательский дом С.-Петербургского государственного университета, 2004. [E. D. Frolov. Paradoksy istorii – paradoksy antichnosti. S. Peterburg: Izdatel'skij dom S.-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 2004.]

Хазанов, А. М. 1979 – А. М. Хазанов. Класообразование: факторы и механизмы. – В: Исследования по общей этнографии. Москва, 1979, 125–177. [A. M. Hazanov. Klassoobrazovanie: faktory i mehanizmy. – V: Issledovanija po obshtej etnografii. Moskva, 1979, 125–177.]

Шинкарев, В. Н. 1982 – В. Н. Шинкарев. Сакральные предводители общин у нага. – СЭ, 1982, № 5, 97–107. [V. N. Shinkarev. Sakral'nye predvoditeli obshtin u naga. – SE, 1982, N. 5, 97–107.]

Шнирельман, В. А. 1985 – В. А. Шнирельман. Класообразование и дифференциация культуры (по океанийским этнографическим материалам). – В: Этнографические исследования развития культуры. Москва, 1985, 64–122. [V. A. Shnirel'man. Klassoobrazovanie i differentsiatzija kul'tury (po okeanijским etnograficheskim materialam). – V: Etnograficheskie issledovanija razvitija kul'tury. Moskva, 1985, 64–122.]

Abler, Th. S. 2004 – Thomas S. Abler. Seneca Moieties and Hereditary Chieftainships: The Early-Nineteenth-Century Political Organization of an Iroquois Nation. – Ethnohistory, Vol. 51, 2004, No 3, 459–488.

Andelkovic, B. 2004 – B. Andelković. The Upper Egyptian Commonwealth: A Crucial Phase of the State Formation Process. – In: Egypt at its Origins. Studies in Memory of Barbara Adams. Proceedings of the International Conference “Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt”, Krakow, 28th August – 1st September 2002. Edited by S. Hendrickx, R. F. Friedman, K. M. Ciałowicz, and M. Chłodnicki. [Orientalia Lovaniensia Analecta 138]. Leuven, Paris and Dudley, MA: Uitgeverij Peeters and Departement Oosterse Studies, 2004, 535–546.

Bachhuber, C. 2003 – Christof Bachhuber. Aspects of Late Helladic Sea Trade. A Thesis Submitted to the Office of Graduate Studies of Texas A&M University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. December 2003.

Belaiev, D. D., Bondarenko, D. M. 2001 – Dmitri D. Belaiev, Dmitri M. Bondarenko. Origins and Evolution of Chiefdoms. – Reviews in Anthropology, vol. 30, 2001, 373–395.

Benveniste, É. 1973 – É. Benveniste. Indo-European Language and Society. Translated by E. Palmer. London: Faber, 1973.

Blau, H. 1965 – Harold Blau. Historical Factors in Onondaga Iroquois Cultural Stability. – Ethnohistory, vol. 12, 1965, No 3, 250–258.

Blockley, R. C. 1983 – R. C. Blockley. Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. Text, Translation and Historiographical Notes. Liverpool: Francis Cairns, 1983.

Boxberger, D. L., and Miller, B. G. 1997 – Daniel L. Boxberger, and Bruce G. Miller. Evolution or history? A response to Tollefson. – Ethnohistory, vol. 44, Winter 1997, No 1, 135–137.

Bravo Guerreira, M. C. 1992 – M. Concepción Bravo Guerreira. Del poder dual a la diarquía en el Estado Inca. – Revista Complutense de Historia de América (Edit. Complutense), Madrid, 1992, no 18, 11–62.

Bremmer, J. 1978 – Jan Bremmer. Heroes, Rituals and the Trojan War. – Studi Storico Religiosi, II (1978), 1, 5–38.

Carballo, D. M. 2020 – David M. Carballo. Power, Politics, and Governance at Teotihuacan. – Ch. 3, in: Hirth, Kenneth G.; Carballo, David M., and Arroyo, Barbara (eds.). Teotihuacan, the world beyond the city. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research library and collection, 2020, 57–96.

Campagno, M. 2000 – Marcelo Campagno. Hacia un uso no-evolucionista del concepto de “sociedades de jefatura”. – Boletín de Antropología Americana, No. 36 (julio 2000), 137–148.

Carrasco, P. 1967 – Perdo Carrasco. The civil-religious hierarchy in Mesoamerican communities & Pre-Spanish background and colonial development. – Ch. 18 in: Comparative Political Systems. Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies. Edited by Ronald Cohen and John Middleton. [American Museum Sourcebooks in Anthropology]. [Published for the American Museum of Natural History]. Garden City, New York: The Natural History Press, 1967, 397–414.

Claessen, H. J. M. 2014 – Henri J. M. Claessen. From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. – *Social Evolution & History*, Vol. 13, No. 1, March 2014, 3–41.

Cook, P. 2013 – Peter Cook. “A King in Every Countrey”: English and French Encounters with Indigenous Leaders in Sixteenth-Century America. – *Journal of the Canadian Historical Association / Revue de la Société historique du Canada*, Volume 24, numéro 2, 2013, 1–32.

Dagazzini, Duplice regalità nel mondo miceneo... – Dagazzini, Paolo. A proposito di potere: duplice regalità nel mondo miceneo. – In: *Appunti di lavoro. Contatti, scambi, confronti. – Punti di vista* < <https://appuntidilavoro.wordpress.com/2011/04/28/a-proposito-di-potere-duplice-regalita-nel-mondo-miceneo/> >.

Deveike, J. 1950 – Jone Deveike. The Lithuanian Diarchies. – *The Slavonic and East European Review*, Vol. 28, No. 71 (Apr., 1950), 392–405.

Donlan, W. 1985 – Walter Donlan. The Social Groups of Dark Age Greece. – *Classical Philology*, Vol. 80, No 4 (Oct., 1985), 293–308.

Duviols, P. 1979 – Pierre Duviols. La dinastía de los Incas: ¿, monarquía o diarquía? Argumentos heurísticos a favor de una tesis estructuralista. – *JSA*, Tome 66, 1979, 67–83.

Earle, T. 2011 – Timothy Earle. Chiefs, Chieftainships, Chiefdoms, and Chiefly Confederacies: Power in the Evolution of Political Systems. – *Social Evolution & History*, Vol. 10, March 2011, No. 1, 27–54.

Echeverría García, J., and López Hernández, M. 2010 – Jaime Echeverría García., and Miriam López Hernández. La decapitación como símbolo de castración entre los Mexicas – y otros grupos mesoamericanos – y sus connotaciones genéricas. – *Estudios de Cultura Náhuatl*, vol. 41, 2010, 137–165.

Eisenstadt, S. N. 1959 – S. N. Eisenstadt. Primitive Political Systems: a Preliminary Comparative Analysis. – *AA*, vol. 61, 1959, No. 2, 200–220.

Ferguson, Y. 1991 – Y. Ferguson. Chiefdoms to City-states: the Greek experience. – In: Earle, T. (ed.). *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 169–192.

Finkelstein, I. 1999 – Israel Finkelstein. State Formation in Israel and Judah: A Contrast in Context, a Contrast in Trajectory. – *Near Eastern Archaeology*, Vol. 62, No. 1 (Mars, 1999), 35–52.

Fogelson, R. D. 1984 – Raymond D. Fogelson. Who were the Aní-Kutáni? An Excursion into Cherokee Historical Thought. – *Ethnohistory*, Vol. 31, 1984, No 4, 255–263.

Frazer, J. G. 1907 [1914] [1935] – James George Frazer. *Adonis, Attis, Osiris: Studies in the History of Oriental Religion. The Golden Bough IV. 2 vols.* New York, 1935, 321 pp.

Първо издание: London, 1907; 3rd edn., 2 vols. London: Macmillan. 1914.

Frazer, J. G. 1917 – James George Frazer. The Killing of the Khazar King. – *Folklore*, Vol. XXVIII, 1917, No. 4, 382–407.

Gluckman, M. 1965 [1968] [2006] [2009] – Max Gluckman. *Politics, Law and Ritual in tribal Society*. Oxford: Basil Blackwell – Chicago: Aldine, 1965; New York: Mentor, 1968; Paperback: Piscataway, New Jersey: Transaction Publishers Rutgers – The State University of New Jersey, 2006; secon paperback printing – 2009.

Godesky, J. 2001 – Jason Godesky. Food & Power, Hierarchy Formation & The Agricultural Revolution. – *Anth1752: Anthropology of Food*, 021: fall 2001, Dr. Kathleen Dewalt < <http://www.anthropik.com/pdf/godesky2001.pdf> >.

Gordon, C. H. 1958 – Cyrus H. Gordon. Abraham and the Merchants of Ura. – *JNES*, 17 (1), 1958, 28–31.

Guljaev, V. I. 1988 – Valeri I. Guljaev. La evolución del poder entre los mayas antiguos. – *Revista Española de Antropología Americana*, no XVIII, 1988, 37–50.

Håkansson, N. T. 1998 – N. Thomas Håkansson. Rulers and Rainmakers in precolonial South Pare, Tanzania: exchange and ritual experts in political centralization. – *Ethnology*, Vol. 37, Summer 1998, No 3, 263–283.

Hale, H. 1883 – *The Iroquois Book of Rites*. Edited by Horatio Hale, M. A. [Brinton's Library of Aboriginal American Literature. Number II]. Philadelphia, 1883.

Hall, Th. D. 2001 – Thomas D. Hall. Chiefdoms, States, Cycling, and World-Systems Evolution: A Review Essay. – *Journal of World-Systems Research*, Vol. VII, Spring 2001, 91–99.

- Hansen, L. C.** 1987 – L. C. Hansen. Chiefs and principal men: a question of leadership in treaty negotiations. – *Anthropologica*. N.S. (Sudbury), Vol. 29, 1987, N 1, 39–60.
- Harmand, J.** 1973 – J. Harmand. *La guerre antique de Sumer à Rome*. Paris: PUF, 1973.
- Haskell, D. L.** 2003 – David Louis Haskell. *History and the Construction of Hierarchy and Ethnicity in the Prehispanic Tarascan State: A Syntagmatic Analysis of the Relación de Michoacán*. A Thesis Presented to the Graduate School of the University of Florida in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, 2003, 130 pp. < <http://www.davehaskell.com.haskell-thesis.pdf> >
- Hatt, D.** 2004 – Doyle Hatt. Unpacking the Concept of Traditional Authority: Do Differences between Elders, Headmen, Chiefs and Kings matter in Social and Economic Development? – *Chieftain: The Journal of Traditional Governance*, 1 (2004), 1–21.
- Helms, M. W.** 1980 – Mary W. Helms. Succession to High Office in Pre-Columbian Circum-Caribbean chiefdoms. – *Man*. New series, Vol. XV, 1980, No. 4, 718–731.
- Hemberg, B.** 1955 – B. Hemberg. ANAE, ANΑΣΣΑ und ANAKTEΣ als Götternamen. Uppsala: Uppsala Univ., Araskript, 1955.
- Henderson, H., and Ostler, N.** 2005 – Hope Henderson, Nicholas Ostler. Muisca settlement organization and chiefly authority at Suta, Valle de Leyva, Colombia: A critical appraisal of native concepts of house for studies of complex societies. – *Journal of Anthropological Archaeology*, 24 (2005), 148–178.
- Hoffman, M. A.** 1988 – M. A. Hoffman. Before the Pharaohs. – *Sciences*, January – February 1988, 40–47.
- Holl, A. F. C.** 1988 – Augustin Ferdinand Charles Holl. Les Premières Chefferies de la Palestine. – *La recherche*, No. 203, Octobre 1988, Volume 19, 1167–1174.
- Hulme, P.** 1992 – Peter Hulme. *Colonial Encounters. Europe and the native Caribbean, 1492–1797*. London and New York, Routledge, 1992.
- Hunter, V.** 1981 – Virginia Hunter. *Classics and Anthropology*. – *Phoenix*, Vol. 35, No. 2 (Summer, 1981), 145–155.
- Jeanmaire, H.** 1939 – Henri Jeanmaire. *Couroi et Courètes. Essai sur l'éducation spartiate et les rites d'adolescence dans l'Antiquité hellénique* Lille – Paris, 1939.
- Josselin de Jong, J. P. B. de**, 1930 – J. P. B. De Josselin de Jong. *The Natchez Social System*. Comment by J. R. Swanton. – In: *Proceedings of the Twenty-third International Congress of Americanists*, New York, 1928. New York, 1930, 553–562.
- Keegan, W. F., Maclachlan, M. D., and Byrne, B.** 1998 – W. F. Keegan, M. D. Maclachlan, and B. Byrne. *Social Foundations of the Taino Caciques*. – In: Redmond, E. (ed.). *Chiefdoms and Chieftaincy in the Americas*. Gainesville: University Press of Florida, 1998, 217–244.
- Kelder, J.** 2012 – Jorrit Kelder. Ahhiyawa and the world of the Great Kings: A Re-Evaluation of Mycenaean political structures. – *Talanta*, XLIV (2012), 41–52.
- Kesecker, S. T.** 2018 – Nshan Thomas Kesecker. Lugalzagesi: the first emperor of Mesopotamia? – *Aramazd. Armenian Journal of Near Eastern Studies*, Volume XII, 2018, Issue 1, 76–95.
- King, A.** 1999 – Adam King. De Soto's Itaba and the Nature of Sixteenth Century paramount chiefdoms. – *SEA*, vol. 18, Winter 1999, No 2, 110–123.
- Kirchhoff, P.** 1955 – Paul Kirchhoff. *The Principles of Clanship in Human Societies*. – *Davidson Journal of Anthropology*, 1955, No 1, 1–10.
- Kivilcem, Y. N.** 2018 – Yavuz N. Kivilcem. From Caesar to Charlemagne: The Tradition of Trojan Origins. – *The Medieval History Journal*, 21/2 (2018), 251–290.
- Koptev, A.** 2005 – Alexandr Koptev. 'Three Brothers' at the Head of Archaic Rome: The King and His 'Consuls'. – *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 54, H. 4 (2005), 382–423.
- Kothe, H.** 1967 – H. Kothe. Pseudoskythen. – *Klio*, Bd. 48, 1967, 61–79.
- Kothe, H.** 1969 – H. Kothe. Skythenbegriff bei Herodot. – *Klio*, Bd. 51, 1969, 15–81.
- Kradin, N. N.** 2002 – Nikolay N. Kradin. *Nomadism, Evolution and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development*. – *Journal of World-Systems Research*, Vol. VIII, Fall 2002, No III, 368–388.
- Kramer, S. N.** 1964 – S. N. Kramer. "Vox populi" and the Sumerian Literary Documents. – *RA*, vol. 58, 1964, No. 4, 148–156.

Kristiansen, K. 2014 – Kristian Kristiansen. Religion and society in the Bronze Age. – Ch. 10, in: *The Handbook of Religions in Ancient Europe*. Edited by Lisbeth Bredholt Cristensen, Olav Hammer and David A. Warburton. First published in 2013 by Acumen. New York: Routledge, 2014, 77–92.

Kuosmanen, P. 2013 – Päivi Kuosmanen. The Nature of Nomadic power. Contacts between the Huns and the Romans during the Fourth and Fifth Centuries. [Turun Yliopiston Julkaisuja / Annales Universitatis Turkiensis. Sarja. – Ser. B. Osa – Tom 373. Humaniora]. Turku: TurunYliopisto /University of Turku, 2013.

Lajoie, P. 2019 – Patrice Lajoie. Sovereigns and sovereignty among pagan Slavs. – In: *New Researches on the religion and mythology of the Pagan Slavs*. Edited by Patrice Lajoie. Lisieux (France), 22 A rue de la Gare : Éditions Lingva, 2019, 165–181.

Landtman, G. 1938 – Gunnar Landtman. *The Origin of the Inequality of the Social Classes*. Chicago: University of Chicago Press – London: K. Paul, Trench, Trubner and company. Ltd., 1938.

Lévi-Strauss, Cl. 1944 – Cl. Lévi-Strauss. On dual organization in South America. – *America Indigena (Mexico)*, IV, 1944, No 1, 37–47.

Lévi-Strauss, Cl. 1944 a – Cl. Lévi-Strauss. The Social and Psychological Aspect of Chieftainship in a Primitive Tribe: The Nambikuara of Northwestern Mato Grosso. – *Transactions of the New York Academy of Sciences*, Volume 7, November 1944, Issue 1, Series II, 16–32.

Lévi-Strauss, Cl. 1956 – Cl. Lévi-Strauss. Les organizations dualistes existent-elles? – *Bijdragen tot de Taal, Land-, en Volkenkunde*, CXII (2), 1956, 99–128.

Lévi-Strauss, Cl. 1958 – Cl. Lévi-Strauss. *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1958.

Lowie, R. H. 1948 [1967] – Robert H. Lowie. Some aspects of political organization among the American Aborigines. – Ch. 4, in: *Comparative Political Systems. Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies*. Edited by Ronald Cohen and John Middleton [American Museum Sourcebooks in Anthropology] [Published for the American Museum of Natural History]. Garden City, New York: The Natural History Press, 1967, 63–87.

Препубликация от *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 78, Nos. 1–2 (1948), 11–24, The Huxley Memorial Lecture for 1948.

Maeda, T. 2005 – Tohru Maeda. Royal Inscriptions of Lugalzagesi and Sargon. – *Orient*, Vol. XL, 2005, 3–30.

Mannzmann, A. 1979 – A. Mannzmann Aisymnetai. – *Der Kleine Pauly*. Bd. I, 1979, Sp. 200.

Manzanilla, L. R. 2001 – Linda R. Manzanilla. Gobierno corporativo en Teotihuacan: Una revision del concepto “palacio” aplicado a la gran urbe prehispanica. – *Anales de antropología*, 35 (1), 2001, 157–190.

Manzanilla, L. R. 2001 a – Linda R. Manzanilla. State Formation in the New World. – Chapter 11, in: *Archaeology at the Millennium. A Sourcebook*. Edited by Gary M. Feinman and T. Douglas Price. New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2001, 381–413.

Master, D. M. 2001 – Daniel M. Master. State Formation Theory and the Kingdom of Ancient Israel. – *JNES*, 60, no. 2 (2001), 117–131.

Midlarsky, M. I. 1995 – Manus I. Midlarsky. Environmental influences on Democracy. Aridity, Warfare, and a Reversal of the Causal Arrow. – *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 39, June 1995, No. 2, 224–262.

Miller, B. G., and Boxberger, D. L. 1994 – Bruce G. Miller, and Daniel L. Boxberger. Creating Chiefdoms: The Puget Sound Case. – *Ethnohistory*, vol. 41, 1994, No 2, 267–293.

Miller, D. 2008 – Dean Miller. Royalty and Mythology. Connections and Similarities between Ireland’s Kings and monarchy in the classical world and elsewhere. – *Ulster Journal of Archaeology*, Vol. 67, 2008, 107–117.

Morgan, L. H. 1909 – L. H. Morgan. The Iroquois Confederacy. – In: *Source Book for Social Origins. Ethnological Materials, Psychological Standpoint, Classified and Annotated Bibliographies for the Interpretation of Savage Society by William I. Thomas*. Chicago: The University of Chicago Press, 1909, 803–823.

Muller, J. 1997 – J. Muller. *Mississippian Political Economy*. New York and London: Plenum Press, 1997.

Naroll, R. 1969 – Raoul Naroll. The causes of the fourth Iroquois war. – *Ethnohistory*, Vol. 16, 1969, No 1, 51–81.

- Nimuendaju, C.** 1942 – C. Nimuendaju. *The Serente*. [Publications of the Frederick Welb Hodge Anniversary Publication Fund, v. IV]. Los Angeles, 1942.
- O’Shea, J. M., and Ludwickson, J.** 1992 – John M. O’Shea and John Ludwickson. Omaha Chieftainship in the Nineteenth Century. – *Ethnohistory*, Vol. 39, No. 3 (Summer, 1992), 316–352.
- Parsons, E. C.** 1929 – Elsie Clews Parsons. *The Social Organization of the Tewa of New Mexico*. [Memoirs of the American Anthropological Association, 30]. Menasha, Wisconsin: American Anthropological Association, 1929.
- Paulinyi, Z.** 1981 – Z. Paulinyi. Capitals in Pre-Aztec Central Mexico. – *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 35, 1981, 315–350.
- Pawley, A.** 1982 – A. Pawley. Rubbish-Man Commoner, Big Man Chief? Linguistic Evidence for Hereditary Chieftainship in Proto-Oceanic Society. – In: Sukala, J. (ed.). *Oceanic Studies: Essays in Honour of Aarne A. Koskinen*. Helsinki, 1982, 33–52.
- Perry, J. W.** 1966 – John Weir Perry. Reflections on the nature of the Kingship Archetype. – *Journal of Analytical Psychology*, 11 (1966), 147–162.
- Ramírez, S. E.** 1993 – Susan E. Ramírez. Recent Writing on the Peoples of the Andes. – *Latin American Research Review*, vol. 28, 1993, No 3, 174–182.
- Read, K. A.** 2000 – Kay A. Read. More than Earth. Cihuacoatl as Female Warrior, Male Matron, and Inside Ruler. – In: *Goodesses Who Rule*. Edited by Elisabeth Benard and Beverly Moon. Oxford: Oxford University Press, 2000, 51–67.
- Renfrew, C.** 1974 – C. Renfrew. Beyond a subsistence economy, the evolution of social organization in prehistoric Europe. – In: Moore, C. B. (ed.). *Reconstructing Complex Societies*. International Symposium held by the Cambridge Seminar [Bulletin of the American School of Oriental Researches, 20]. Cambridge, Mass., 1974, 69–95.
- Roscoe, P.** 2000 – Paul Roscoe. New Guinea Leadership as Ethnographic Analogy: A Critical Review. – *Journal of Archaeological Method and Theory*, Vol. 7, No. 2, 2000, 79–126.
- Rounds, J.** 1982 – J. Rounds. Dynastic Succession and the Centralization of Power in Tenochtitlan. – Part II. Ch. 3, in: Collier, George A.; Rosaldo, Renato I., and Wirth, John D. *The Inca and Aztec States 1400–1800*. Anthropology and History. New York etc.: Academic Press. A Subsidiary of Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1982, 63–89.
- Rousseau, J.** 2001 – Jérôme Rousseau. Hereditary stratification in Middle-range societies. – *JRAI*, N.S., Vol. 7, 2001, N. 1, 117–131.
- Rowell, S. C.** 1994 – S. C. Rowell. *Lithuania Ascending: a pagan empire within east-central Europe. 1295–1345* [Cambridge studies in medieval life and thought: 4th ser., 25]. Cambridge University Press, 1994 [First published 1994; Reprinted 1995, 1997]. First paperback edition 2014].
- Rowlett, R. M.** 1984 – R. M. Rowlett. Archaeological evidence for early Indo-European chieftains. – *JIES*, vol. 12, 1984, Nos. 3–4, 193–233.
- Sahlins, M.** 1985 – Marshall Sahlins. *Islands of History*. Chicago: University of Chicago Press, 1985.
- Sahlins, M.** 2017 – Marshall Sahlins. The stranger-kingship of the Mexica. – Chapter 4, in: Graebner, David, and Sahlins Marshall. *On Kings*. Chicago: Hau Books, 2017, 223–248.
- Schurtz, H.** 1902 – Heinrich Schurtz. *Alterklassen und Männerbünde. Eine Darstellung der Grundformen der Gesellschaft*. Berlin & Reimer, 1902.
- Segal, Ch. P.** 1967 – Charles P. Segal. Transition and Ritual in Odysseus Return. – *La Parolla del Passato*, 22, 1967, 321–342.
- Segal, Ch. P.** 1994 – Charles P. Segal. *Singers, Heroes, and Gods in the Odyssey*. [Myth and Poetics]. Ithaca and London: Cornell University Press, 1994, xiii + 244 p.
- Sergent, B.** 2003 – Bernard Sergent. Les troupes des jeunes homes et l’expansion indo-européenne. – *Dialogues d’histoire ancienne*, 29 (2), 2003, 9–27.
- Service, E. R.** 1962 – Elman R. Service. *Primitive social organization: an Evolutionary Perspective*. New York, Random House, 1962.
- Service, E. R.** 1975 – Elman R. Service. *Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution*. New York: W. W. Norton & Company Inc., 1975.
- Shaw, M. C.** 2004 – Maria C. Shaw. The “Priest-King” Fresco from Knossos: Man, Woman, Priest, King, or Someone Else? – *Hesperia Supplements*, Vol. 33, XAPIΣ: Essays in Honor of Sara A. Immerwahr (2004), 65–84.

Shepardson, M. 1963 [1967] – Mary Shepardson. The Traditional Authority system of the Navajos. – Ch. 7 in: Comparative Political Systems. Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies. Edited by Ronald Cohen and John Middleton. [American Museum Sourcebooks in Anthropology]. [Published for the American Museum of Natural History]. Garden City, New York: The Natural History Press, 1967, 143–154.

Препубликация на: Shepardson, M. Navajo Ways in Government. – *American Anthropologist*, 65, No. 3, Part 2 (1963), 118–145.

Sherbondy, J. 1979 – Jeanette Sherbondy. Les réseaux d'irrigation dans la géographie politique de Cuzco. – *JSA*, Tome 66, 1979, 45–66.

Smith, S. T. 1998 – Stuart Tyson Smith. Nubia and Egypt: Interaction, Acculturation, and Secondary State Formation from the Third to First Millennium B. C. – Ch. 12, in: Cusick, James G. (ed.). *Studies in Culture Contact: Interaction, Culture Change, and Archaeology*. [Board of Trustees, Southern Illinois University. Center for Archaeological Investigations, Occasional Paper No. 25]. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1998, 256–287.

Snyderman, G. B. 1948 – George B. Snyderman. *Behind the Tree of Peace*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1948.

Spinden, H. 1928 – H. Spinden. *Ancient Civilization of Mexico and Central America*. New York, 1928.

Steponaitis, V. P. 1978 – Vincas P. Steponaitis. Location Theory and Complex Chiefdoms: A Mississippian Example. – Ch. 14, In: Smith, Bruce D., (ed.). *Mississippian Settlement Patterns*. New York: Academic Press, 1978, 417–453.

Szemerényi, O. 1980 – O. Szemerényi. Four Old Iranian ethnic names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka. Wien, 1980.

Thierner-Sachse, U. 1988 – Ursula Thierner-Sachse. *El Dorado – Mythos vom Gold. Schätze altindianischer Kulturen aus Kolumbien*. Gotha: Museen der Stadt Gotha, 1988.

Tollefson, K. D. 1995 – Kenneth D. Tollefson. Potlatching and political organization among the Northwest Coast Indians. – *Ethnology* (Pittsburgh), vol. 34, 1995, No. 1, 53–73.

Török, L. 2009 – Török, László. *Between Two Worlds: The Frontier Region Between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC – AD 500*. Leiden: Brill, 2009, 651 p.

Van Gennep, A. 1909 [1991] – Arnold Van Gennep. *Les rites de passage. Étude systématique des rites*. Paris: Picard, 1909, réimpr. 1991.

Van Rouveroy, E. A. B. 1987 – E. A. B. Van Rouveroy. Chef coutumier: un métier difficile. – *Politique africaine*, No 27 (Septembre – Octobre 1987), 19–29. < <http://www.politique-africaine.com/numeros/pdf/027019.pdf> >

Vlachos, G. C. 1974 – Georges C. Vlachos. *Les sociétés politiques homériques*. Paris: Presses universitaires de France, 1974, viii + 399 p. ; 21 cm.

Wason, P. K. 1985 – Paul K. Wason. *Approaches to the Archaeological Study of Ranking as Considered in Light of a General Methodology for Social Inference*. Ann Arbor: University Microfilms International, 1985.

Waterman, T. T. 1917 – T. T. Waterman. Bandelier's Contribution to the Study of Ancient Mexican Social Organization. – *University of California Publications in American Archaeology and Ethnology*. Vol. 12, No. 7, February 10, 1917, 249–282. < <https://archive.org/details/bandelierscontri00waterich/page/n2/mode/2up> >

White, N. M.; Knetsch, J., and Jones, B. C. 1999 – Nancy Marie White; Joe Knetsch, and B. Calvin Jones. Archaeology, History, Fluvial Geomorphology, and the Mystery Mounds of Northwest Florida. – *SEA*, vol. 18, Winter 1999, No 2, 142–156.

Winter, W. 1970 – W. Winter. Some Widespread Indo-European Titles. – In: Cardona, G.; Hoenigswald, H. M., and Senn, A. (eds.). *Indo-European and Indo-Europeans*. Philadelphia, 1970, 49–54.

Wittfogel, K. A. 1957 – Karl A. Wittfogel. *Oriental Despotism*. New Haven: Yale University Press, 1957.

Wright, H. T. 2006 – Henry T. Wright. Atlas of Chiefdoms and Early States. – *Structure and Dynamics: e-Journal of Anthropological and Related Sciences*, Volume 1, 2006, Issue 4, 1–17.

Wright, J. C. 1995 – James C. Wright. From Chief to King in Mycenaean Society. – In: *The Role of the Ruler in the Prehistoric Aegean*. Proceedings of a Panel Discussion presented at the Annual Meeting of the Archaeological Institute of America. New Orleans, Louisiana, 28 December 1992. With Additions. Edited by Paul Rehak. [AEGAEUM 11. Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège et UT-PASP]. Liège – Austin: Université de Liège, Histoire de l'art et archéologie de la Grèce antique; University of Texas at Austin, Program in Aegean Scripts and Prehistory, 1995, 63–82.

Yamagata, N. 1997 – Naoko Yamagata. Ἄναξ and βασιλεύς in Homer. – *Classical Quarterly*, 47 (1), 1997, 1–14.

Yordanov, S. 2012 – Stefan Yordanov. Les Idées linguistiques du Sarmatisme médiéval. – In: Теория и практика на превода. Сборник в памет на Даниела Петрова. Международна научна конференция 24–25 ноември 2011 г. Велико Търново / Théorie et pratique de la traduction. Actes du Colloque en hommage à Daniela Petrova. Colloque international 24–25 Novembre 2011, Veliko Tarnovo. Велико Търново / Veliko Tarnovo, 2012, 139–153. < Електронна публикация: <http://www.academia.edu/1832532/> >

Yordanov, S. 2018 (under press) – Stefan Yordanov. The “Decline” of Bronze Age wanax: The Phrygian *vanak*-, the Priest-King, the ‘Wanax to Basileus Model’ and the power relations in Phrygian Society. – Communication, presented at: Beyond All Boundaries: Anatolia in the 1st Millennium B.C. International Conference 17–22 June 2018, Monte Verita, Ascona (under press).

Ziółkowski, M. S. 1992 – Mariusz S. Ziółkowski. Religijna legitymacja następstwa władzy w inkaskim Tawantisuyu – przyczynek do dyskusji władca – kapłan we wczesnym państwie. – W: Geneza i funkcjonowanie wczesnych form państwowości na tle porównawczym. Pod redakcją naukową Michała Tymowskiego i Mariusza Ziółkowskiego. Wstęp i podsumowanie Michał Tymowski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, 193–212.

Zuidema, R. T. 1964 – Reiner T. Zuidema. The Ceque System of Cuzco. The Social Organization of the Capital of the Incas. Translated by Eva Maria Hooкас. [International Archives of Ethnography. Supplement to vol. L]. Leiden: E. J. Brill, 1964.

Zuidema, R. T. 1983 – Reiner T. Zuidema. Hierarchy and Space in Incaic Social Organization. – *Ethnohistory*, Vol. 30, 1983, No. 2, 49–75.

Съкращения / Abbreviations

ВДИ – Вестник древней истории. Москва. [Vestnik drevnej istorii. Moskva.]

ВЯ – Вопросы языкознания. Москва. [Voprosy jazykoznanija. Moskva.]

СЭ – Советская этнография. [Sovetskaja etnografija.]

Democratic Theory of Aztec Life... – Tradition Overturned in Waterman’s Report. He Supports Democratic Theory of Aztec Life in Paper on Mexican Organization. – *The Daily Californian*, Monday, February 26, 1917.

JIES – Journal of Indo-European Studies. Washington.

JNES – Journal of Near Eastern Studies. Washington.

JRAI – The Journal of the Royal Anthropological Institute

JSA – Journal des Société des Américanistes

La Regalità Sacra... – La Regalità Sacra. Contributi al tema dell’ VIII Congresso Internazionale de Storia delle Religioni (Roma, Aprile 1955). Pubblicati col concorso della Giunta Centrale per gli Studi Storici / The Sacral Kingship: Contributions to the Central Theme of the VIIIth International Congress for the History of Religions (Rome, April 1955). [Studies in the history of religions, 4]. Roma – Leiden, 1959, 748 pp.

SEA – Southeastern Archaeology